

БЕЛАРУСЬ
СУЧАСНАЯ

БЕЛАРУСЬ

ЭТНІЧНЫЯ
СУПОЛЬНАСЦІ

БЕЛАРУСЬ
СУЧАСНАЯ

БЕЛАРУСЬ

ЭТНІЧНЫЯ
СУПОЛЬНАСЦІ

Мінск
«Беларуская Энцыклапедыя
імя Петруся Броўкі»
2017

УДК 39(476)
ББК 63.5(4Бел)
Б43

Серыя заснавана ў 2017 годзе

Аўтары:

А.В. Гурко, Н.С. Бункевіч, А.У. Верашчагіна, Ю.І. Внуковіч,
С.У. Грунтоў, І.В. Раманенка, Г.І. Цяпкова, В.В. Шэйбак

Пад навуковай рэдакцыяй доктара гістарычных навук А.В. Гурко

У кнізе выкарыстаны інфармацыя і фотаматэрыялы з архіваў выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя
Петруся Броўкі», Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы,
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
апарату Упаўнаважанага па справах рэлігій і нацыянальнасцей, нацыянальна-культурных таварыстваў,
фота С.У. Грунтова, З.С. Дзербышавай, А.П. Дрыбаса, А.І. Ласмінскага, І.В. Раманенка, А.Р. Шаблюка

Беларусь. Этнічныя супольнасці / А.В. Гурко [і інш.]. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся
Б43 Броўкі, 2017. — 164 с. : іл. — (Беларусь сучасная).

ISBN 978-985-11-1019-9.

Кніга, напісаная беларускімі этнолагамі, прадстаўляе найбольш пашыраныя ў Беларусі этнічныя групы: беларусаў, рускіх, палякаў, украінцаў, яўрэяў, татар, цыганоў, немцаў, латышоў, літоўцаў, якія жылі тут стагоддзямі. У ёй вызначаны асаблівасці іх матэрыяльнай, сацыяльнай і духоўнай культуры, прааналізаваны сучасны стан нацыянальна-культурнага развіцця. У выданні дадзена інфармацыя і пра этнічныя групы, якія стварылі свае дзяспары ў Беларусі ў XX ст.: азербайджанцаў, армян, грузін, казахаў і інш. Кніга багатая ілюстравана гістарычнымі і сучаснымі здымкамі.

Выданне будзе карысным у практычнай дзейнасці дзяржаўных структур усіх узроўняў, выкладчыкаў і студэнтаў, на-
стаўнікаў і навучэнцаў. Адрасавана ўсім, хто цікавіцца гісторыяй і культурай роднай краіны ва ўсёй яе разнастайнасці.

УДК 39(476)
ББК 63.5(4 Бел)

ISBN 978-985-11-1019-9

© Цэнтр даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі, 2017
© РУП «Выдавецтва «Беларуская
Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі»,
2017

Беларуская дзяржава ўдзяляе шмат увагі пытанням развіцця нацыянальных супольнасцей. Умацаванне традыцый талерантнасці з'яўляецца важнейшым вектарам дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь у міжнацыянальнай сферы.

Беларускі народ на працягу стагоддзяў з'яўляецца шматнацыянальным. Па апошнім перапісе насельніцтва 2009 года ў нашай краіне пражываюць грамадзяне, якія прадстаўляюць больш за 140 нацыянальнасцей. За ўвесь час сумеснага пражывання на беларускай зямлі не было канфліктаў паміж прадстаўнікамі розных нацыянальнасцей. Сацыялагічныя даследаванні сведчаць аб адсутнасці ў беларускім грамадстве дыскрымінацыі па моўнай, рэлігійнай і нацыянальнай прыкметах.

У Пасланні беларускаму народу і Нацыянальнаму сходу 21 красавіка 2017 года Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнка адзначыў: «Гістарычна склалася так, што Беларусь стала гасцінным домам, дзе можна пазнаёміцца з культурай, звычаямі многіх народаў. У нас дружна жывуць беларусы, рускія, украінцы, палякі, яўрэі, татары, эстонцы, літоўцы, узбекі, казахі і прадстаўнікі многіх-многіх другіх нацыянальнасцей. Такая культурная, рэлігійная разнастайнасць з'яўляецца не яблыкам разладу, як у другіх пунктах планеты, а служыць узаемнаму ўзбагачэнню. Гэтага ўдаецца дасягнуць дзякуючы ўзважанай палітыцы дзяржавы. І ў гэтым плане нам многія зайздросцяць. Для ўсіх Беларусь стала прыкладам міралюбнасці, талерантнасці, міжнацыянальнага брацтва. І тут мы павінны выказаць шчырую ўдзячнасць усім рэлігійным канфесіям, прадстаўнікам нацыянальных дыяспар, якія сваёй канструктыўнай, гуманістычнай пазіцыяй кансалідуюць беларускае грамадства».

Дзяржаўную палітыку ў сферы міжнацыянальных адносін, якая замацавана ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, розных заканадаўчых актах, даручэннях Кіраўніка дзяржавы і Урада, ажыццяўляюць рэспубліканскія і мясцовыя органы дзяржаўнага кіравання.

У 2016 годзе прынята пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь, якая зацвердзіла Дзяржаўную праграму «Культура Беларусі» на 2016 – 2020 гады. У гэтай праграме значнае месца займае падпраграма

«Спадчына», дзе замацаваны шэраг мерапрыемстваў па ўзаемадзеянні органаў дзяржаўнага кіравання, у тым ліку і Упаўнаважанага па справах рэлігій і нацыянальнасцей, з нацыянальнымі супольнасцямі краіны.

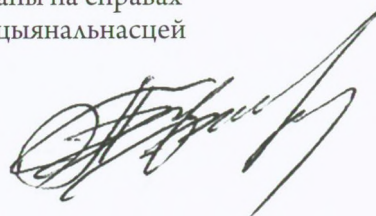
У Беларусі стварылі і зарэгістравалі свае арганізацыі прадстаўнікі 26 нацыянальнасцей. Сёння ў краіне налічваецца больш за 200 нацыянальна-культурных грамадскіх аб'яднанняў. З боку дзяржавы гэтым структурам на пастаяннай аснове аказваецца арганізацыйная, метадычная і фінансавая дапамога.

Пры Упаўнаважаным па справах рэлігій і нацыянальнасцей працуе Кансультацыйны міжэтнічны савет, у склад якога ўваходзяць кіраўнікі ўсіх зарэгістраваных нацыянальна-культурных аб'яднанняў 26 нацыянальнасцей. Гэта садзейнічае захаванню і ўмацаванню міжнацыянальнай згоды ў Беларусі, інтэграванню грамадзян розных нацыянальнасцей у беларускае грамадства, папулярызацыі каштоўнасці яго этнакультурнай разнастайнасці.

Кіраўнікі, творчыя калектывы і выканаўцы нацыянальна-культурных грамадскіх аб'яднанняў краіны годна прадстаўляюць Беларусь за мяжой. Іх шматнацыянальны калектыв наведваў неаднаразова Польшчу, Украіну, Аўстрыю, а таксама Літву, Латвію, Эстонію, Малдову, Італію, Славенію. Такія мерапрыемствы актывізуюць узаемадзеянне з грамадскімі аб'яднаннямі беларусаў замежжа, знаёмяць грамадзян замежных краін з жыццём і творчасцю шматнацыянальнага беларускага народа, а таксама садзейнічаюць далейшай кансалідацыі грамадзян Беларусі розных нацыянальнасцей у беларускім грамадстве.

Упэўнены, што кніга, якая прадстаўлена ўвазе чытачоў, пашырыць веды аб этнічных супольнасцях Беларусі, будзе спрыяць міжнацыянальнай згодзе і ўзаемаразуменню паміж грамадзянамі нашай Беларусі.

Упаўнаважаны па справах
рэлігій і нацыянальнасцей

А.П. Гуляка

An aerial photograph of a rural landscape in Belarus. In the upper left, a concrete bridge with multiple piers spans a river. The surrounding area is a mix of green fields, scattered trees, and small residential buildings with various roof colors. In the lower right, a paved road runs parallel to a railway track. The background shows more distant houses and a line of trees under a clear sky.

Над маім лунае лёсам БЕЛАРУСЬ МАЯ

Гэтыя словы сёння можа прамовіць кожны жыхар нашай краіны. Беларусь валодае дзівоснай сілай прыцягнення, яна заўсёды жыве ў сэрцах сваіх дзяцей незалежна ад таго, да якога этнасу яны належаць. Беларусь заўсёды ў іх снах і памяці, прыналежнасць да яе — у іх думках і характары. Мудрая разважлівасць, адданасць абранай справе, працавітасць і талерантнасць — спрадвечныя рысы народа Беларусі — дапамаглі ёй заняць вартае месца ў пасагу народаў свету, заслужыць іх павагу.

І вельмі добра, калі да ўсіх гэтых дасягненняў можна дадаць вельмі важнае чалавечае разуменне: быць прадстаўніком народа Беларусі — не толькі гонар, але і адказнасць, любіць Беларусь — значыць не толькі жыць на гэтай зямлі, але і прыносіць ёй карысць. Працаваць дзеля яе дабрабыту.

Усіх сваіх сыноў і дачок Беларусь прывячае і надае ім сілы і духоўнай моцы. І гэта ўзаемна.

Свет цудоўны ў сваёй шматлікасці. Кожная з'ява, кожная рэч надае нашаму жыццю непаўторнасць, своеасаблівасць. Як кожны чалавек прыносіць грамадству свае таленты, праяўляе ўласціваю толькі яму індывідуальнасць, так і кожны народ (этнос), які жыў у краіне, робіць свой непаўторны ўклад у агульную культуру, эканоміку і палітыку ўсёй дзяржавы. Бадай, нельга знайсці такую краіну ў свеце, у якой жылі б прадстаўнікі выключна аднаго народа. У кожнай краіне прысутнасць розных народаў стварае сваю непаўторную палітру, што надае культуры нацыянальную адметнасць.

У навуковых працах паняцце «народ» нярэдка замяняецца словамі «этнос», «этнічная група», «этнічная супольнасць». Што такое этнос? Этнос — гэта ўстойлівая міжпакаленняя група людзей, аб'яднаная працяглым сумесным пражываннем на пэўнай тэрыторыі, агульнымі мовай, культурай, жыццёвым укладам, самасвядомасцю і саманазвай.

Беларусы, чым імем названа наша краіна, заўсёды прыязна прымалі ў сваю сям'ю тыя народы, што шукалі ў нас добрасуседства, сяброўства і дапамогі. З лагодным стаўленнем да іншых народаў звязана і фарміраванне знакамітай беларускай талерантнасці, якая стварае аснову для дыялогу розных культур.

Культура, звычаі і традыцыі іншых народаў на землях Беларусі былі вядомы з глыбіні стагоддзяў. Гэта абумоўлена і геаграфічным палажэннем нашай краіны, дзе знаходзяцца скрыжаванні гандлёвых шляхоў, і тым, што беларусы нярэдка вандравалі за межы сваёй радзімы — гандлявалі, вучыліся, служылі ў войску, працавалі.

Тэрыторыя Беларусі на працягу сваёй гісторыі ўваходзіла ў склад розных дзяржаўных утварэнняў. Тут кіравалі розныя па сваім паходжанні і этнічным складзе дынастыі і палітычныя эліты.

Геапалітычнае становішча Беларусі вызначыла ўнікальны характар этнакультурнага ўзаемадзеяння на яе тэрыторыі розных народаў на ўсім працягу этнічнай гісторыі беларусаў — аж да здабыцця беларускім народам дзяржаўнасці. Культурныя традыцыі беларусаў і суседніх этнічных супольнасцей увесь час знаходзіліся ў цесным узаемадзеянні і падвяргаліся ўзаемнаму ўплыву. За стагоддзі сумеснага пражывання з карэнным этнасам прадстаўнікі шэрага этнічных груп Беларусі перанялі элементы духоўнай і матэрыяльнай культуры, абраднасці, характэрныя для беларусаў. Напрыклад, спосабы апрацоўкі зямлі, вырошчвання сельскагаспадарчых культур, гадоўлі жывёлы, тыпы землеапрацоўчай тэхнікі, характэрныя для беларусаў, былі ўспрыняты прадстаўнікамі большасці этнічных груп. Міжэтнічнае ўзаемадзеянне ў сваю чаргу ўзбагаціла вытворча-гаспадарчую, матэрыяльную і духоўную культуру беларускага народа. У вытворча-рамесную дзейнасць насельніцтва беларускіх зямель былі ўключаны тэхналогіі, запазычаныя ад прадстаўнікоў этнічных груп-імігрантаў. Гэта стала станоўчым фактарам развіцця беларускай культуры і спрыяла складанню своеасаблівасці культуры вытворчасці і гаспадарання.

Гандлёвыя і палітычныя сувязі стварылі ўмовы для з'яўлення на беларускіх землях у сярэднявекавыя часы прадстаўнікоў такіх буйных этнічных груп, як палякі (XIV — пач. XX ст.), яўрэі (XV—XVIII стст.), татары (XIV—XVII стст.), рускія стараверы (XVII—XVIII стст.), цыганы (XV—XX стст.), немцы (XVI — пач. XX ст.) і інш. Сучасны свет стаў яшчэ больш адкрытым, і таму за апошнія дзесяцігоддзі сярод жыхароў нашай краіны можна бачыць прадстаўнікоў культур Паволжа і Каўказа, Блізкага і Далёкага Усходу, краін Сярэдняй Азіі і Афрыкі.

Важным фактарам беларускай рэчаіснасці са старадаўніх часоў было суіснаванне адразу некалькіх рэлігій, да якіх заўсёды з павагаю ставіліся беларусы. З традыцыяй усходняга хрысціянства звязана з'яўленне на беларускіх землях прадстаўнікоў роднасных усходнеславянскіх народаў — рускіх, украінцаў, а таксама паўднёvasлавянскіх народаў — балгараў, сербаў, чарнагорцаў і інш. З распаўсюджваннем традыцый заходняй галіны хрысціянства звязана з'яўленне на тэрыторыі Беларусі этнічных груп палякаў, чэхаў, харватаў, немцаў, прадстаўнікоў народаў Скандынавіі. З прыходам татар, пазней — народаў Каўказа на тэрыторыі Беларусі з'явіліся розныя кірункі мусульманскай рэлігіі. Яўрэі прынеслі іўдаізм. Дзяржавы, якія знаходзіліся ў розныя гістарычныя перыяды на тэрыторыі сучаснай Беларусі, заўсёды характарызаваліся поліканфесійнасцю. Складанне поліканфесійнай структуры беларускага грамадства аказала ўплыў на працэс фарміравання этнічнай самасвядомасці беларусаў.

Міграцыі насельніцтва, цесна звязаныя з эканамічнымі і палітычнымі працэсамі, уплываюць на этнакультурную мазаіку Беларусі і ў сучаснасці. У XX ст. на карце Беларусі з'явіліся маладыя гарады, дзе была прадстаўлена большасць этнасаў СССР, сярод іх Наваполацк, Жодзіна

і інш. У апошнія дзесяцігоддзі сфарміраваліся новыя этнічныя групы, звязаныя як з працоўнай міграцыяй, так і з міграцыяй насельніцтва з ачагоў канфліктаў. Прычына гэтаму — этнічныя праблемы, якія ў канцы XX ст. праявіліся ў перыяд распаду СССР. Стварэнне групы нацыянальных дзяржаў замест былога СССР, а таксама канфлікты на этнічнай глебе ў многіх з іх прывялі да міграцыі насельніцтва. Паводле афіцыйных дадзеных, у перыяд з 1990 па 2000 г. з блізкага замежжа ў Беларусь прыбылі 627 тыс. чалавек, выбылі — 289 тысяч. У 2001—2004 гг. з краін СНД і Балтыі прыбылі звыш 69 тыс. чалавек. Найбольшы прыток мігрантаў быў з Расіі, Украіны, Казахстана, балтыйскіх дзяржаў. У 2003 г. прыбылі 1252, у 2004 г. — 530 чалавек. Гэта ўкраінцы, расіяне, туркі, балгары, англічане, немцы, кітайцы, палякі. Паводле дадзеных Нацыянальнага статыстычнага камітэта Рэспублікі Беларусь, за апошнія 10 гадоў у сувязі з міграцыйнымі працэсамі адзначаецца рост этнічнай групы арабаў, колькасць якіх на тэрыторыі Беларусі вырасла ў 2,7 раза, туркменаў — у 2,3 раза.

Эканамічная інтэграцыя паўплывала на павелічэнне ў нашай краіне колькасці кітайцаў, в'етнамцаў, японцаў.

Плакат X Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур у Гродне.

У цяперашні час Беларусь з'яўляецца шматэтнічнай дзяржавай, у якой назапашаны багаты вопыт міжэтнічных зносін. Па дадзеных перапісу насельніцтва 2009 г. у Беларусі амаль 84% жыхароў адносяць сябе да беларусаў, а астатнія 16% прадстаўляюць больш за 140 этнасаў, пераважная частка якіх невялікая. Аднак даволі значнай з'яўляецца колькасць рускіх, украінцаў, татар, яўрэяў, палякаў, літоўцаў, цыганоў, немцаў, якія пражываюць на беларускіх землях шмат стагоддзяў. Сярод найбольш шматлікіх этнічных груп у Беларусі: рускія — 8%, палякі — 3%, украінцы — каля 2%, яўрэі — 0,1%. Буйнымі этнічнымі супольнасцямі з'яўляюцца таксама татары (больш за 7 тыс. чалавек), армяне (больш за 8,5 тыс.), цыганоў (больш за 7 тыс.), літоўцы (больш за 5 тыс.), азербайджанцы (больш за 5,5 тыс.), немцы (каля 2,5 тыс.), малдаване (каля 3,5 тыс.), грузіны (2,4 тыс. чалавек). Многія прадстаўнікі гэтых этнічных груп займаюць высокія статутныя пазіцыі ў сацыяльнай структуры, эканоміцы, палітыцы і культуры сучаснай Беларусі.

У многіх этнічных групах захоўваецца цесная сувязь паміж рэлігійнай і этнічнай самасвядомасцю, калі прадстаўнік пэўнага веравызнання адносіць сябе да тых этнічных груп, якія атрымалі дастаткова шырокае распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі. У гэтым выпадку праваслаўе, каталіцызм, іслам, іўдаізм успрымаюцца не толькі як рэлігія, але і як ўсведамленне сваёй прыналежнасці да пэўнай этнічнай групы (руская — праваслаўны, татарын — мусульманін, паляк — католік, яўрэй — іўдзеі і г.д.).

У час правядзення Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур у Гродне.

ФРАНЦУЗЫ

РУСКІЯ

Русское общество

Шматэнічны склад насельніцтва стварыў свае аб'ектыўныя перадумовы для добрасуседскіх зносін. Міграцыйныя працэсы, якія сталі прычынай пасялення ў Сярэдневякоўі на беларускіх землях кампактных груп татар, яўрэяў, палякаў, рускіх і іншых народаў, далі беларускаму грамадству вопыт вырашэння праблем у этнаканфесійнай сферы і сталі штуршком для фарміравання верацярпімасці. Павага да чужых традыцый успрымалася яшчэ з даўніх часоў, увайшла ў звычайнае права і паўсядзённую культуру беларусаў.

Ва ўмовах працяглага сумеснага пражывання на беларускіх землях прадстаўнікоў розных культур і рэлігій сфарміравалася талерантнае стаўленне да этнічнай культуры, рэлігіі, мовы суседзяў. Нярэдка ўспрымаліся асобныя рысы іх культуры. Напрыклад, пераймаліся рэцэпты прыгатавання нацыянальных страў, навыкі вядзення гаспадаркі, спосабы будаўніцтва жылля. Пражываючы разам, прадстаўнікі розных народаў станавіліся ўсё больш падобнымі паміж сабой і ўспрымалі асаблівасці адзення, ежы, назвы, тэрміны, устойлівыя словазлучэнні, прымаўкі. У тапаніміцы, сістэме камунікацыі і рассялення, у народным жыллі, забудове двара і сядзібы, эстэтычных уяўленнях аб заселеным асяроддзі, харчаванні, вопратцы, абраднасці і фальклору, рэлігійных вераваннях беларусаў, рускіх, украінцаў і іншых народаў захавалася шмат агульных рыс, як узыходзячых да старажытнай усходнеславянскай этнічнай супольнасці, так і такіх, якія сфарміраваліся ў выніку ўзаемадзеяння культур беларускага і іншых народаў.

Прадстаўнікі розных этнічных груп уступалі ў суседскія, сяброўскія і нават роднасныя кантакты. У цяпераш-

Шэсце ўдзельнікаў Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур у Гродне з эмблемай форуму.

ні час у Беларусі адбываецца ўзмацненне этнакультурных кантактаў, расце колькасць змешаных сем'яў. Заключаецца вялікая колькасць змешаных (беларуска-рускіх, беларуска-польскіх, беларуска-ўкраінскіх, беларуска-яўрэйскіх) шлюбав. Гэтыя працэсы ідуць на фоне характэрнай для беларускага грамадства талерантнасці і суправаджаюцца пэўнай мадыфікацыяй этнасу. Назіраюцца працэсы «мясцовай» асіміляцыі, калі прадстаўнікі іншых этнасаў мяняюць сваю этнічную прыналежнасць (рускія, яўрэі, татары, палякі) і ўспрымаюць сябе як беларусаў.

Для Беларусі таксама характэрна выкарыстанне ў асабістых зносінах і дзелавой сферы дзвюх моў — рускай і беларускай. Роўны статус іх быў пацверджаны рэферэндумам 1995 г., на якім 83% грамадзян, якія прынялі ўдзел у галасаванні, выказаліся за наданне рускай мове роўнага статусу з беларускай.

Сучасны стан міжэтнічных адносін у Беларусі характарызуецца стабільнасцю і талерантнасцю, што выяўляецца ў адсутнасці сутыкненняў і канфліктаў на этнічнай і рэлігійнай глебе. Такое становішча складалася стагоддзямі і з'яўляецца данінай выхавання традыцый мірнага міжэтнічнага існавання, трывалых сувязей паміж этнічнымі групамі на беларускіх землях. Дзякуючы гэтым традыцыям Беларусь у перыяд узнікнення міжнацыянальных канфліктаў у шэрагу дзяржаў на постсавецкай прасторы захоўвае стабільнасць у міжэтнічных адносінах.

Сучасная дзяржаўная палітыка Рэспублікі Беларусь заснавана на захаванні гарманічных адносін паміж прадстаўнікамі розных народаў. У выступленні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Лукашэнкі на Трэцім Усебеларускім народным сходзе было сказана: «Беларусь — гэта месца, дзе няма міжэтнічных і рэлігійных канфліктаў і сутыкненняў. Мудрасць народа, адказная дзяржаўная палітыка засцераглі людзей ад гэтай страшнай бяды. У нас дружна жывуць беларусы і рускія, украінцы і палякі, яўрэі і татары, літоўцы, узбекі, казахі, арстанцы. Наша краіна стала родным домам для шматлікіх сем'яў з усёй постсавецкай прасторы».

У час правядзення Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур у Гродне.

Падтрыманню стабільнасці і гарманічнаму развіццю беларускага грамадства павінна спрыяць палітыка захавання яго культурнай разнастайнасці. Таму пры падтрымцы дзяржаўных органаў дзейнічаюць нацыянальна-культурныя грамадскія аб'яднанні, створаныя буйнымі этнічнымі супольнасцямі.

Па стане на 1.1.2016 г. у Беларусі дзейнічалі 213 грамадскіх арганізацый, якія прадстаўляюць 27 этнічных груп. Сярод іх яўрэйскіх груп — 48, польскіх — 77, нямецкіх — 2, рускіх — 18, літоўскіх — 10, азербайджанскіх — 9, украінскіх — 13, татарскіх — 3, армянскіх — 4, цыганскіх — 5, грэчаскіх — 3, грузінскіх — 3, чувашскіх — 2, казахскіх — 2, афганскіх — 2, а таксама татара-башкірская, дагестанская, карэйская, малдаўская, сірыйская, турэцкая, чувашская, эстонская, іранская, палесцінская, туркменская арганізацыі.

У Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі на працягу ўсёй гісторыі яго існавання (з 1957 г.) праводзілася даследаванне культур розных народаў, якія пражываюць на тэрыторыі Беларусі. Гэтаму садзейнічала значная база дадзеных палявых этнаграфічных матэрыялаў, назапашаных беларускімі этнографамі ў мінулыя дзесяцігоддзі. У 1920—30-я гг. у Інстытуце беларускай культуры працавалі польскі і яўрэйскі сектары, супрацоўнікі якіх займаліся вывучэннем матэрыяльнай і духоўнай культуры гэтых народаў, праводзіліся экспедыцыйныя даследаванні.

Гэтыя даследаванні былі працягнуты ў 1990-я гг. членам-карэспандэнтам НАН Беларусі В.К. Бандарчыкам. У 2000-я гг. даследаванні шматэтнічнага насельніцтва

Беларусі праводзіліся пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі М.Ф. Піліпенкі і члена-карэспандэнта НАН Беларусі, дырэктара Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі імя К. Крапівы А.І. Лакоткі. У выніку ў канцы XX — пачатку XXI ст. супрацоўнікамі НАН Беларусі быў назапашаны багаты эмпірычны і тэарэтычны матэрыял, дадзеныя шматлікіх палявых этнаграфічных даследаванняў, якія да-

Плакат «Беларусь шматнацыянальная».

юць уяўленне пра асаблівасці дэмаграфічных, канфесійных, моўных і сацыяльных працэсаў, этнічнай самасвядомасці і матэрыяльнай культуры поліэтнічнага насельніцтва Беларусі.

У 1994—2001 гг. пад кіраўніцтвам аднаго з найстарэйшых і вядучых этнолагаў Беларусі В.К. Бандарчыка калектывам навуковых супрацоўнікаў была праведзена значная даследчая праца, асноўнай крыніцай якой з'явіліся перапісы насельніцтва Беларусі больш як за 100 гадоў, пачынаючы з Першага Усеагульнага перапісу Расійскай імперыі 1897 г. і Усесаюзных перапісаў 1926, 1959, 1970, 1979, 1989 гг. Вынікам гэтай працы стала выданне атласа «Беларусы» (Мінск, 1996). Былі падрыхтаваны аўтарскія арыгіналы карт, на якіх адлюстраваны ўдзельная вага насельніцтва кожнай этнічнай групы па абласцях, а таксама працэнтныя суадносіны гарадскога і сельскага насельніцтва, дэмаграфічныя звесткі, сацыяльны і адукацыйны склад, канфесійная структура і г.д. Усе гэтыя матэрыялы былі выкарыстаны пры падрыхтоўцы дадзенага навукова-папулярнага выдання.

Наступным этапам шматгадовага даследавання стала прадстаўленая чытачу ў 2012 г. калектыўная праца беларускіх этнолагаў «Хто жыве ў Беларусі». Гэта кніга ўпершыню прадставіла дастаткова поўную інфармацыю аб усіх найбольш шматлікіх народах, якія пражываюць на тэрыторыі Беларусі, гісторыі іх з'яўлення на беларускіх землях, асаблівасцях матэрыяльнай (жыллё, адзенне, традыцыі харчавання, гаспадарчыя заняткі), сацыяльнай (сямейныя адносіны, грамадскія аб'яднанні) і духоўнай (святы, вераванні) культуры.

Кніга, якую вы трымаеце ў руках, — гэта працяг працы па прэзентацыі шырокай аўдыторыі чытачоў вынікаў даследаванняў беларускіх навукоўцаў. Яна падрыхтавана маладымі этнолагамі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы Цэнтра даследаванняў

беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Калектыў аўтараў гэтага навукова-папулярнага выдання паставіў сваёй мэтай даць уяўленне аб культуры найбольш значных па колькасці этнічных супольнасцей, якія доўгі час пражываюць на тэрыторыі Беларусі, не прэтэндуючы на вычарпальнасць тэмы.

Гэтай задачы адпавядае і структура кнігі. Першая яе частка складаецца з 10 раздзелаў, прысвечаных гісторыі і культуры беларусаў, рускіх, украінцаў, палякаў, яўрэяў, татар, цыганоў, немцаў, латышоў і літоўцаў у Беларусі. Кожны раздзел уключае звесткі аб паходжанні, асаблівасцях рассялення, традыцыях матэрыяльнай, сацыяльнай і духоўнай культуры этнічных супольнасцей. Кніга багата ілюстравана. У яе афармленні выкарыстаны фатаграфіі з асабістых архіваў аўтараў, ілюстрацыі з фондаў музеяў і бібліятэк краіны.

У другой частцы дадзены звесткі аб этнічных супольнасцях, якія пражываюць на тэрыторыі рэспублікі не так даўно, але таксама ўносяць свой уклад у яе развіццё, захоўваючы сваю культуру і нацыянальную адметнасць. Такімі з'яўляюцца раздзелы пра азербайджанцаў, армян, грузін, грэкаў, дагестанцаў, казахаў, карэйцаў, чувашоў, малдаван, эстонцаў. Гэта частка кнігі падрыхтавана супрацоўнікамі выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» на аснове ранейшых назапашаных дадзеных, а таксама з выкарыстаннем матэрыялаў апарату Упаўнаважанага па справах рэлігій і нацыянальнасцей.

Калектыў аўтараў і выдавецтва спадзяюцца, што гэта кніга прынясе ўсім чытачам задавальненне, дасць магчымасць убачыць культуру нашай Радзімы ў вобразе цудоўнай палітры, створанай намаганнямі розных народаў на яе гістарычным шляху. А тое, што будзе намалявана далей пры дапамозе гэтай палітры, што намі будзе прыўнесена ў сучасны свет, у якіх колерах заззяе наш адзіны беларускі народ для жыхароў усёй планеты, залежыць ад кожнага з нас.

А.В. Гурко, доктар гістарычных навук, вучоны сакратар Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

БЕЛАРУСЫ
І ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ,
ЯКІЯ СТАГОДДЗЯМІ ЖЫВУЦЬ
У БЕЛАРУСІ

БЕЛАРУСЫ

Беларусы — гэта еўрапейская нацыя, якая мае ўласную дзяржаўнасць, мову і культуру. Гэтыя словы здаюцца сёння банальнымі, але дзеля таго, каб сталася так, павінны былі мінуць стагоддзі гісторыі, а лепшыя сыны беларускай зямлі — рэалізаваць свае здольнасці і таленты ў самых розных галінах чалавечай дзейнасці — ад паэзіі да вайсковай справы, ад навукі да гандлю.

Пачаткі этнічнай гісторыі беларусаў губляюцца ў глыбіні стагоддзяў, пра якія практычна не засталася пісьмовых крыніц. Вядома, што прыкладна паўтары тысячы гадоў таму тэрыторыя сучаснай Беларусі стала часткай зоны рассялення славянскіх плямёнаў. Прыйшоўшы сюды, славяне сустрэліся з насельніцтвам балцкіх плямёнаў, якія ўжо жылі тут. Яны іх часткова выцеснілі на паўночны захад, а часткова змяшаліся з імі, зрабіўшы часткай уласнай культуры. Але гэтыя працэсы не адбыліся адразу, а цягнуліся стагоддзямі.

Паступова, па меры росту колькасці насельніцтва і ўзмацнення гандлёвых і іншых сувязей паміж суседнімі пасяленнямі, на тэрыторыі рассялення славян пачалі з'яўляцца племянныя саюзы. Адбывалася гэта ў IX—X

стст. На беларускіх землях узніклі тры асноўныя супольнасці: крывічы, дрыгавічы і радзімічы. І рассяленне плямёнаў, і ўсе гандлёвыя кантакты ў той час адбываліся па рэках. Па іх жа сюды рухаліся варагі — вайсковыя групы з паўночнай Еўропы. Па летапіснай версіі, яны былі запрошаны, але цалкам верагодна, што ўсё праходзіла не так мірна. У любым выпадку ясна, што варагі належалі да больш высокага ўзроўню развіцця культуры, у першую чаргу вайсковай і палітычнай. Стаўшы на чале мясцовых племянных саюзаў, яны дапамаглі арганізаваць першыя дзяржаўныя ўтварэнні на славянскіх землях.

Вельмі важна тое, што дзякуючы гэтым зменам на тэрыторыі сучаснай Беларусі ўзніклі першыя дзяржаўныя ўтварэнні, якія кансалідавалі насельніцтва, на аснове якога фарміраваўся беларускі этнас.

У IX—X стст. на тэрыторыі сучаснай Беларусі ўзніклі першыя дзяржаўныя ўтварэнні. Найбольш вядомым і магутным на нашых землях было Полацкае княства.

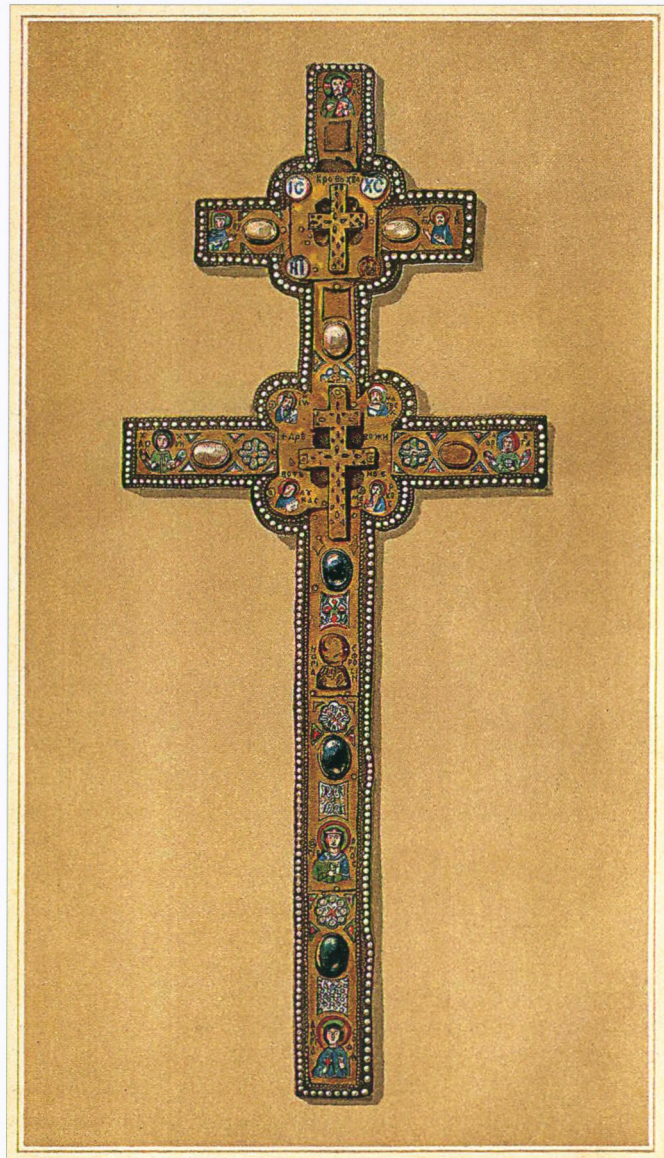

Важна і тое, што вельмі хутка наступныя пакаленні кіраўнікоў-варагаў прынялі славянскую культуру як уласную, адаптаваліся да яе традыцый і мовы.

Другім найважнейшым фактарам кансалідацыі насельніцтва ў межах ранніх дзяржаў стала пашырэнне хрысціянскай рэлігіі ўсходняга абраду пасля так званага Хрышчэння Русі ў 988 г. князем Уладзімірам у Кіеве. Гэта быў яшчэ адзін заўважны крок наперад, бо разам з хрысціянствам на ўсходнеславянскія землі прыйшлі

развітая сістэма пісьменства, мураваная архітэктура, адкрыўся канал для запазычання многіх дасягненняў культуры і тэхналогіі з іншых хрысціянскіх дзяржаў. Важна адзначыць тое, што ад самага пачатку насельніцтва Беларусі адчувала ўплывы як усходняга (візантыйскага), так і заходняга (рымскага) хрысціянства. Напрыклад, тураўскі князь Святаполк Уладзіміравіч быў жанаты з дачкою польскага князя Баляслава Храбрага, якая была каталічкаю.

*Від на Спаса-Ефрасіннеўскі манастыр
у Полацку. Здымак пачатку XX ст.*

Прыняцце хрысціянства ўключыла насельніцтва беларускіх зямель у кола еўрапейскай цывілізацыі, вызначыла супольны з ёю лёс, спрыяла развіццю сістэмы права, пісьменства, мастацтва, вайскавай і будаўнічай справы. Яно дапамагло беларусам падняцца на агульны цывілізацыйны ўзровень з суседнімі этнасамі, без чаго яны непазбежна былі б асіміляваны, паглынуты сваімі суседзямі.

У наступныя некалькі стагоддзяў сістэма ўсходнеславянскіх княстваў перажывала істотны крызіс: яны драбнелі, ваявалі паміж сабою, а ўрэшце страцілі самастойнасць, патрапіўшы ў залежнасць ад мангола-татарскай дзяржавы. На шчасце, апошні фактар практычна не закрануў беларускія землі, што дало магчымасць сфарміравацца тут новай самастойнай дзяржаве, якая ўпершыню аб'яднала ўсе беларускія землі, а таксама шэраг суседніх тэрыторый. Яна атрымала назву Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае — парадак назваў адпавядаў парадку далучэння зямель. На жаль, яе пачаткі губляюцца ў тумане гісторыі, але вядома, што ў 1240 г., калі мангола-татары вынішчалі Кіеў, на тэрыторыі сучаснай Гродзеншчыны і Віленшчыны ішло ўзвышэнне Міндоўга, першага вялікага князя літоўскага, які быў каранаваны ў 1253 г.

Як і ў выпадку з варагамі, літоўскія князі хутка ўспрынялі славянскую культуру як родную, і старабеларуская мова стала асноўнай дзяржаўнай мовай Вялікага Княства: на ёй пісалі законы, прывілеі, скаргі, вялі ўсё справаводства. Першыя пакаленні вялікіх князёў не надавалі вялікага значэння веравызнанню і лёгка мянялі яго ў залежнасці ад палітычнай сітуацыі. Язычніцтва тут суседнічала з хрысціянствам, і гэтым закладаліся асновы будучай талерантнасці беларускай культуры.

У гэты час ужо ясна прасочваюцца тры гістарычныя вобласці, з якіх у далейшым будзе складзена тэрыторыя Беларусі: Белая Русь, Літва і Палессе. Гэта не азначае,

Крыж Ефрасінні Полацкай.

КНИГА ПРЕМЪДРОГО ЦАРЯ СЛАВНО
НА РЕКОМНА ПЕСНЬ ПЕСНЫМЪ ПОСН
ИЯЕТЬСЯ. ЗЪПОЛНЕ БЫЛОЖЕНА,
НАРЪСНИИ ЯЗЫКЪ ДОКТОРОМЪ
ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОМЪ СПОЛОЧЕНА :-

што яны з'яўляліся выключна беларускай тэрыторыяй: на Палессі беларусы суседнічалі з украінцамі, у Літве — з літоўцамі, але менавіта тут сфарміраваўся беларускі этнас. Натуральна, што ў такіх доўгіх працэсах не існуе знакавых, «юбілейных» дат, але навукоўцы пераважна схіляюцца да той думкі, што канчаткова ён сфарміраваўся ў XVI ст. Аднак ад фарміравання этнасу да стварэння нацыі трэба было яшчэ прайсці доўгі і складаны шлях.

З канца XIV ст. адбываецца пранікненне каталіцызму на беларускія землі ВКЛ (у этнічна літоўскіх землях ка-

таліцызм стаў пануючай рэлігіяй). З гэтага перыяду заходняе і ўсходняе хрысціянства канкуруюць у Вялікім Княстве, вызначаючы яго складаны культурны каларыт. Дзякуючы новай хрысціянізацыі наладжваюцца трывалыя сувязі беларускіх зямель і каталіцкай Еўропы.

Без гэтых працэсаў было б немагчымым з'яўленне ў пачатку XVI ст. такой выдатнай постаці, як Францыск Скарына, які здолеў з Полацка адправіцца для атрымання адукацыі ў Кракаў, адтуль перабрацца ў італьянскую Падую для абароны доктарскай ступені, а пасля асесці ў

Францыск Скарына.
Старонка скарынаўскай Бібліі. 1518 г.

Празе, каб заснаваць там друкарню і выпусціць першую кнігу на старабеларускай мове. Ужо сам гэты маршрут паказвае зусім новыя культурныя перспектывы, згодна з якімі стала развівацца беларуская і літоўская культура.

Пачатая Скарынам традыцыя кнігадрукавання на старабеларускай мове была працягнута пратэстанцкімі дзеячамі, такімі як Сымон Будны ці Васіль Цяпінскі.

XVI ст. — гэта перыяд новага росквіту мураванай архітэктуры на землях Беларусі. У гэты час узводзяцца такія знакавыя для сённяшняй Беларусі аб'екты, як Нясвіжскі і Мірскі замкі, абарончыя храмы ў Сынковічах і Мураванцы. Пачынаюць хутка расці гарады і мястэчкі, а з імі рамёствы і гандаль. Шырока ўводзіцца еўрапейская сістэма самакіравання гарадоў. Прымаецца адзіная сістэ-

Мірскі замак.

ма права, замацаваная ў трох Статутах ВКЛ, ізноў такі напісаных на старабеларускай мове. Нягледзячы на неад'емныя для таго часу войны і эпідэміі, гісторыкі нярэдка называюць гэту эпоху Залатым векам Беларусі. І сапраўды, старабеларуская культура дасягнула ў той час свайго найвышэйшага росквіту. Але тады ж закладаліся асновы для яе заняпаду ў наступных стагоддзях. Люблінская унія 1569 г. злучыла Вялікае Княства і Польшчу ў адну дзяржаву пад назвай Рэч Паспалітая. У 1596 г. падпісваецца царкоўная Брэсцкая унія, якая замацоўвае згоду на падпарадкаванне мясцовых хрысціян усходняга абраду Папу Рымскаму. Гэтыя дзве падзеі адкрылі шлях для хуткай паланізацыі старабеларускай культуры.

У самой па сабе польскай мове і культуры не было, зразумела, нічога дрэннага, але яе моцнае пашырэнне абумовіла фактары замаруджвання развіцця нацыянальнай культуры беларусаў. Адным з такіх фактараў быў унутраны падзел этнасу: заможныя размаўлялі па-польску, а бедныя — сяляне і некаторыя мяшчане — па-беларуску. Пры гэтым тыя здабыткі ў навуцы і культуры, якіх дасягнулі прадстаўнікі беларускіх эліт гэтага перыяду, ужо ў XIX і XX ст. прывялі да вялікай колькасці спрэчак і пытанняў. Ці можна лічыць кнігу, напісаную беларусам, але па-польску, часткай беларускай культуры? Калі шляхта і магнаты размаўлялі па-польску, ці можна іх лічыць беларусамі? Гэтыя спрэчкі і непаразуменні істотна зацягвалі

Znak i na Kom. Ter. Intymali

Jan Baranowski,

Ян Баричэўскі.

працэс фарміравання нацыянальнай культуры беларусаў. Яны надоўга падзялілі беларускую культуру на «сваю» і «чужую», і ўз'яднанне яе адбылося толькі ў XX стагоддзі.

У канцы XVIII ст. Рэч Паспалітая знікла з карты Еўропы, падзеленая паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй. Да апошняй былі далучаны землі сучаснай Беларусі, а замест паланізацыі пачаліся працэсы паступовай русіфікацыі. Аднак за гэты час у гісторыі еўрапейскай думкі адбыліся значныя перамены, якія сталі лёсавызначальнымі для станаўлення беларусаў як нацыі. Сярод важнейшых было так званае адкрыццё народаў. Пісьменнікі і навукоўцы спачатку ў Германіі, а пасля і па ўсёй Еўропе раптам усвядомілі, што побач з імі існуе багатая і цікавая народная культура, на якую раней звярталі мала ўвагі. Дзякуючы сваёй «незаўважнасці» гэта народная культура засталася мала закранутаю зменамі, якія перажывала культура арыстакратыі. Менавіта гэта народная культура дала новы старт, новае дыханне развіццю ўсяго беларускага этнасу, стала асновай яго станаўлення як нацыі.

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.

Спачатку яна заявіла пра сваё існаванне ў творах польскамоўных пісьменнікаў з Беларусі — Адама Міцкевіча, Яна Чачота, Тамаша Зана. Беларускія песні і легенды ляглі ў аснову многіх іх твораў. Ян Баршчэўскі напісаў свой знакаміты зборнік «Шляхціц Завальня, альбо Беларусь у фантастычных апавяданнях» (1844—1846). Аднак гэтага было недастаткова для ўпэўненага сцвярджэння, што беларуская культура знайшла свой уласны голас. Старабеларуская мова фактычна выйшла з ужытку і была забыта, а новая беларуская мова яшчэ не мела слоўнікаў, правілаў, невядома нават было, якім карыстацца алфавітам — кірылічным ці лацінскім.

Нягледзячы на гэта, ужо з 1850-х гг. пачынаюць выходзіць асобныя творы, напісаныя на беларускай мове. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч выдаў у Мінску ў 1855 г. зборнік «Гапон», і гэта зрабіла яго першым класікам беларускай літаратуры. Кастусь Каліноўскі ў 1862—1863 гг. друкаваў па-беларуску сваю нелегальную газету «Мужыцкая праўда». Цікава, што ўжо з першых радкоў першага нумара можна бачыць, як гучна заяўляе пра сябе нараджэнне новай мовы: «Дзецюкі! Мінула ўжо тое, калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука здасца толькі для сахі, — цяпер настаў такі час, што мы самі можам пісаці, і то пісаці такую праўду справядлівую, як Бог на небе».

У XIX ст. менавіта народная культура дала новы імпульс развіццю беларускага этнасу, стала асновай яго станаўлення як нацыі. Ужо ў сярэдзіне XIX ст. пачынаюць выходзіць асобныя творы, напісаныя на беларускай мове. Паралельна са з'яўленнем новай беларускай літаратурнай мовы адбываўся другі важны працэс: пісьменнікі і навукоўцы ад простага захаплення народнай культурай перайшлі да сапраўды сур'ёзнага яе вывучэння.

І аказалася, што беларусы маюць цікавую, складаную і самабытную культуру. Большасць этнографаў, якія даследавалі беларусаў, былі нашымі землякамі і нярэдка вывучалі ў першую чаргу свае родныя мясціны. З многіх такіх кніг і артыкулаў, як мазаіка, па-

Жанчына з вёскі Ліпава Кобрынскага раёна ў традыцыйным строі. Пачатак XX ст.

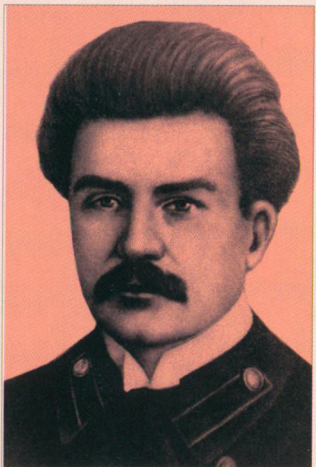
ступова складаўся вобраз беларускага народа. Нехта напісаў пра абрады і звычаі, нехта пра архітэкттуру; адзін даследаваў поўнач, другі поўдзень, і так паступова сабралася поўная карціна таго, што такое Беларусь і беларусы.

Ю. А з я м б л о ў с к і. Сяляне з ваколіц Барысава. 1849 г.

Вясковыя беларусы звычайна жылі ў драўляных дамах, дзе быў адзін галоўны пакой, у якім сумяшчаліся і кухня, і гасціная, і спальня. Побач з домам у двары знаходзіліся разнастайныя гаспадарчыя пабудовы, так што ўсё разам нагадвала маленькае сямейнай прадпрыемства. Тут і пяклі хлеб, і трымалі жывёлу, і захоўвалі запасы, і сушылі грыбы з ягадамі, і выраблялі палатно, і шылі адзенне, і выконвалі яшчэ безліч іншых прац. Галоўным заняткам беларускіх сялян было земляробства — вырошчвалі збожжа, бульбу, буракі, проса, фасолю і іншыя культуры. Крам у вёсках тады амаль не было, ды і грошай таксама было вельмі мала, таму даводзілася амаль усё вырабляць самім — і адзенне, і ежу. Але самай галоўнай каштоўнасцю для беларуса была зямля. Яе колькасць і ўрадлівасць вызначалі заможнасць сям'і і яе магчымасці. Незалежна ад гэтых абставін, усе сям'і беларусаў-земляробаў знаходзіліся ў вялікай залежнасці ад таго, ці ўдалае будзе надвор'е для ўраджаю. Калі здаралася засуха ці надта мокры год, гэта магло паставіць на мяжу голаду нават заможную сям'ю, а што ўжо казаць пра бедных. Менавіта таму большая частка каляндарных абрадаў, прыкмет, павер'яў была звязана з урадлівасцю зямлі і ўдаласцю земляробчых прац.

Беларус-паляшук з дачкою. Здымак А.К. Сержпутоўскага. 1910 г.

Другое пасля земляробства месца займала жывёлагадоўля. Гадавалі кароў, коней, свіней ды авечак, а на Палессі яшчэ і валоў. Мяса елі параўнальна рэдка, часцей на вялікія святы, а ў астатнія дні абыходзіліся практычна вегетарыянскім харчаваннем. Вялікай дапамогай да сялянскага стала былі рыбалоўства, паляванне, пчалярства, збіранне грыбоў і ягад.

Жыццё для беларуса азначала працаваць. Праца пачыналася на золку і заканчвалася позна ўвечары. Да яе пачыналі прыцягваць дзяцей ва ўзросце шасці-сямі гадоў, і тады ўжо ўцягваліся ў працу аж да глыбокай старасці. Пры гэтым працоўныя абавязкі размяркоўваліся так, што вялікую колькасць працы выконвала жанчына. У час працы спявалі песні, расказвалі казкі, паданні, гісторыі з жыцця — усё тое, што сёння называецца фальклорам. Калі навукоўцы сталі яго даследаваць, то аказалася, што ён у беларусаў вельмі багаты, так што і дагэтуль фалькларысты працягваюць запісваць у вёсках новыя песні ды апавяданні. На літаратурнай беларускай мове толькі з'яўляліся першыя кніжкі, а ў памяці народа ўжо жылі тысячы захапляльных гісторый, якія пераказвалі з пакалення ў пакаленне. Заставалася толькі перанесці іх на паперу, і гэтай справай з энтузіязмам заняліся навукоўцы-этнографы, некаторыя з якіх і самі нарадзіліся і выраслі ў сялянскіх сем'ях.

Беларуская мова, як і многія іншыя, складаецца з вялікай колькасці дыялектаў — мясцовых гаворак.

Янка Купала.

Якуб Колас.

Максім Багдановіч.

А.Р. Чарвякоў, старшыня Цэнтральнага выканаўчага камітэта БССР у 1920—1937 гг., старшыня Саўнаркама БССР у 1920—1924 гг.

Цішка Гартны (Д.Ф. Жылуновіч), першы старшыня Часовага рабоча-сялянскага ўрада Савецкай Беларусі ў 1919 г.

П.М. Машэраў, першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі ў 1965—1980 гг.

Беларуская мова складаецца з вялікай колькасці мясцовых гаворак, якія часам даволі моцна адрозніваюцца паміж сабою. Перад мовазнаўцамі стаяла няпростая задача — апісаць беларускія гаворкі і вызначыць тэрыторыю, на якой людзі пераважна размаўляюць па-беларуску. Вынікам працы, якая адбывалася ў 2-й палове XIX ст., стала першая карта рассялення беларусаў, апублікаваная ў 1903 г. Я. Карскім.

Часам беларускія гаворкі даволі моцна адрозніваюцца паміж сабою, так што, напрыклад, прыехаўшы на Палессе, жыхар цэнтральнай Беларусі мог і не зразумець, што ж яму кажуць. Перад навукоўцамі-мовазнаўцамі стаяла няпростая задача — аб'ездзіць усе раёны, заселеныя беларусамі, апісаць іх гаворкі і так вызначыць тэрыторыю, на якой людзі пераважна размаўлялі па-беларуску. Нават проста фізічна наведаць многія часткі сучаснай Беларусі было складана — не было яшчэ аўтамабіляў, на Палессі ў многія вёскі можна было дабрацца толькі на лодках, а ў некаторыя — толькі зімою, бо ўвесь цёплы сезон яны былі адрэзаны ад свету непразрыстымі балотамі. Такая ізаляванасць паўплывала на вялікую разнастайнасць беларускай народнай культуры.

Вынікам працы, якая цягнулася дзесяцігоддзямі, стала першая карта рассялення беларусаў, апублікаваная Яўхімам Карскім у 1903 г. Дзякуючы ёй упершыню можна было ўбачыць беларускі народ як вялікую супольнасць людзей, якія пражываюць на адной тэрыторыі. Калі разгледзець гэту карту, то лёгка заўважыць, што яна месцамі даволі істотна адрозніваецца ад карты сучаснай Рэспублікі Беларусь. Паводле карты Яўхіма Карскага зона рассялення беларусаў уключала і такія гарады, як

Беласток, Вільня і Смаленск, але ў той жа час большая частка сучаснай Брэсцкай вобласці разам з гарадамі Пінск, Кобрын і Брэст не лічылася беларускай. Але ў гэтым няма нічога dziўнага. Справа ў тым, што ў адрозненне ад дзяржаўных граніц межы рассялення народаў заўсёды ўяўляюць сабою шырокія палосы змяшанага пражывання. Таму, калі праводзяць мяжу дзяржавы, непазбежна аказваецца, што частка народа адной дзяржавы патрапіла на тэрыторыю іншай. Сёння, напрыклад, няма ла палякаў жыве ў Гродзенскай вобласці, а беларусаў — у Беластоцкім ваяводстве Польшчы. Такое змяшэнне з'яўляецца натуральным і непазбежным, яно ўзбагачае культуру краіны і палягчае ўзаемапаразуменне між суседнімі народамі.

Беларусы, як і большасць іншых народаў, жывуць не толькі ў Беларусі і яе ваколіцах, але нават у далёкіх краях. Жывучы ў чужой краіне, яны разам утвараюць дыяспару. Такіх беларускіх дыяспар даволі шмат. Напрыклад, ёсць беларускія дыяспары ў Сібіры, Вялікабрытаніі, у Злучаных Штатах Амерыкі і нават у Аўстраліі, не гаворачы ўжо пра большасць еўрапейскіх краін. Пачынаючы з канца XIX ст. беларусы актыўна выязджалі ў далёкія краі ў пошуках заробку. Напрыклад, папулярна было ездзіць у Амерыку, але толькі нямногія там заставаліся назаўсёды. Большасць збірала там грошы, каб вярнуцца і набыць зямлю. Іншыя ехалі ў Сібір, дзе зямлі хапала, каб паспрабаваць там асесці. Няма ла беларусаў раз'ехалася па свеце, уцякаючы ад войнаў, рэвалюцый і іншых напасцей, якімі было багата XX ст. Сёння беларусы замежжа з'яўляюцца важнай часткай беларускай нацыі. Яны захоўваюць сваю культуру, выдаюць кнігі і ствараюць творы мастацтва, дабіваюцца самых высокіх вынікаў у розных сферах чалавечай дзейнасці.

У XX ст. амаль усе было гатовым для таго, каб беларускую нацыю можна было лічыць сфарміраванай. З'явілася

новая беларуская літаратура і літаратурная мова, неўзабаве пачалі выходзіць першыя беларускія газеты, усебакова была апісана беларуская народная культура, з'явіліся першыя нарысы гісторыі беларусаў, была акрэслена беларуская этнічная тэрыторыя, аформіліся першыя беларускія палітычныя партыі, склалася немалая колькасць беларускай інтэлігенцыі, якая хацела, каб беларусы мелі роўныя правы з усімі іншымі суседнімі народамі. Не хапала толькі добрай сістэмы адукацыі, якая б магла данесці веды пра гісторыю і культуру беларусаў самім беларусам. Большасць з іх у пачатку XX ст. не ўмела пісаць і чытаць, а калі і трапляла ў школу, то там навучанне вялося на рускай ці, радзей, польскай мове. Пра беларускую культуру настаўнікі расказвалі рэдка і толькі па ўласнай ініцыятыве.

У пачатку XX ст. сфарміравалася беларуская нацыя, з'явілася новая беларуская літаратура, літаратурная мова, пачалі выходзіць беларускія газеты, была ўсебакова апісана беларуская народная культура, беларуская этнічная тэрыторыя, склалася беларуская інтэлігенцыя. Абвяшчэнне БССР 1 студзеня 1919 г. дазволіла паспяхова завяршыць працэс фарміравання беларускай нацыі.

Пералом наступіў у выніку распаду Расійскай імперыі ў 1917 г. Ужо ў 1918 г. была абвешчана Беларуская Народная Рэспубліка. Хоць яна і не мела сапраўднай незалежнасці і праіснавала зусім нядоўга, гэта была гучная заява беларусаў на сваё права на нацыянальнае самавызначэнне і на права жыць ва ўласнай краіне. Гэта непасрэ-

на паўплывала на тое, што на тэрыторыі новай савецкай дзяржавы ўжо 1 студзеня 1919 г. была абвешчана БССР — Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка.

З'яўленне аўтаномнай нацыянальнай беларускай рэспублікі і курс савецкай дзяржавы на падтрымку нацыянальных культур у першае дзесяцігоддзе яе існавання дазволілі паспяхова завяршыць працэс фарміравання беларускай нацыі. З'явіліся нацыянальны ўніверсітэт, тэатры, музеі, бібліятэкі, газеты і часопісы на беларускай мове, сістэма беларускіх школ, беларуская мова актыўна выкарыстоўвалася як мова справаводства. Пры гэтым беларуская культура гарманічна суседнічала з культурамі іншых этнасаў, якія жылі ў Беларусі. У БССР былі чатыры афіцыйныя мовы: беларуская, руская, польская і ідыш (яўрэйская мова).

У беларусаў атрымалася зрабіць велізарную справу: за крыху больш чым паўстагоддзе стварыць новую беларускую культуру і стаць паўнаважнай еўрапейскай нацыяй. Аднак наперадзе было яшчэ шмат праблем, якія трэба было вырашыць, і шмат трагедыі, каб перажыць іх разам.

Па выніках Рыжскага дагавора 1921 г. беларусы аказаліся раздзеленыя надвое паміж БССР і Польшчай, да якой адышла ўся Заходняя Беларусь. Тут беларусы аказаліся пад ціскам толькі што створанай польскай дзяржавы, якая адмаўляла ім у праве на аўтаномію і на адукацыю на нацыянальнай мове. Былі аднак і пазітыўныя наступствы: у Заходняй Беларусі лепш захавалася традыцыйная культура, паколькі яна не спазнала радыкальных сацыяльных рэформ, якія праводзіліся на савецкім баку. Акрамя таго, на захадзе не разбуралі храмы і шляхецкія сядзібы, таму сёння помнікаў архітэктуры тут значна больш. Такая раздзеленасць беларусаў між двюма дзяржавамі цягнулася да 1939 г., калі пачалася Другая сусветная вайна.

У Савецкай Беларусі на змену беларусізацыі 1920-х гг. прыйшлі рэпрэсіі 1930-х, у савецкай дзяржаве ўстанаўліваўся таталітарны рэжым. Кульмінацыяй сталі 1937—1938 гг., калі былі расстраляны ці вывезены ў лагеры тысячы прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі. Беларуская навуковая і мастацкая эліта спазнала страты, ад якіх не магла аправіцца многія дзесяцігоддзі. А праз некалькі гадоў пачалася Другая сусветная вайна, у якой загінуў кожны трэці жыхар рэспублікі. Аказаліся разрабаванымі культурныя каштоўнасці і сярод іх адна з асноўных рэліквій беларусаў — Крыж Ефрасінні Полацкай. Былі разбураны і спалены многія вёскі і гарады.

Пасляваенная адбудова стала важнейшым этапам у развіцці беларускай нацыі. У гэты перыяд Беларусь становіцца рэспублікай з магутнай прамысловасцю; развіваліся машынабудаванне, электроніка, хімічная

прамысловасць. Гэта патрабавала падрыхтоўкі вялікай колькасці інжынераў і рабочых і дало новы стымул для развіцця сістэмы адукацыі. Па той жа прычыне інтэнсіўна раслі гарады, і беларусы паступова ператвараліся з нацыі вяскоўцаў у нацыю гараджан. Калі перад вайною ў 1939 г. у Мінску пражывалі каля 240 тыс. чалавек, то ў 1970 г. ужо амаль мільён. А сёння гэта лічба вырасла ўдвая.

Беларуская культура ў пасляваенны перыяд атрымлівала папулярнасць на агульнасавецкім узроўні. Беларускія пісьменнікі перакладаліся на рускую мову і мелі вялікую папулярнасць. Сярод іх можна назваць У. Караткевіча, В. Быкава, І. Шамякіна. Беларускія музычныя гурты «Верасы» і «Песняры» сталі першымі зоркамі наднацыянальнага ўзроўню. Карысталася поспехам прадукцыя нацыянальнай кінастудыі «Беларусьфільм».

*Плошча Перамогі ў Мінску
на паштовай марцы 1958 г.*

Паралельна з гэтым з 1970-х гг. назіраліся і негатыўныя працэсы падзення прэстыжу самой беларускай культуры ўнутры Беларусі. Ёй было цяжка вытрымаць канкурэнцыю з рускай мовай і культурай, якая мела агульнасавецкае значэнне. Для таго каб зрабіць кар’еру ў горадзе, дастаткова было ведаць рускую мову, а беларуская аказвалася неабавязковай. Гэта прывяло да павольнай русіфікацыі рэспублікі, якая была прыпынена толькі з распадам СССР у 1991 г.

У 1991 г. Рэспубліка Беларусь упершыню атрымала поўную незалежнасць, а беларусы — магчымасць самім вызначаць свой лёс. Гэта падзея стала наймагутнейшым фактарам кансалідацыі беларускай нацыі.

У той жа час з’явілася неабходнасць вырашыць трыя праблемныя пытанні, якія паўсталі яшчэ стагоддзе таму ў час фарміравання беларусаў як нацыі. Першым пытаннем было пераадоленне міфа пра тое, што беларусы — гэта пераважна праваслаўныя, а католікі — гэта палякі. Ён сфарміраваўся яшчэ ў часы Расійскай імперыі і аказаўся на дзіва трывалым. Той факт, што многія класікі беларускай літаратуры, такія як В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Купала, былі католікамі, і тое, што многія католікі Беларусі размаўляюць па-беларуску, слаба ўплываў на разуменне справы. Толькі з 1990-х гг. пачалося паслядоўнае аднаўленне адзінства беларускай нацыі па-за межамі канфесійных падзелаў. Сам каталіцкі касцёл стаў важным ініцыятарам развіцця беларускай духоўнай культуры. Можна сказаць, што гэты працэс прайшоў дастаткова паспяхова, і сёння не выклікае здзіўлення тое, што беларус можа належыць да любой традыцыйнай ці новай канфесіі.

Будынак Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Другім пытаннем стала пераадоленне міфа пра тое, што беларусы — гэта сялянская нацыя. Ён з’явіўся з-за таго, што новая беларуская культура фарміравалася ў XIX ст. пераважна на аснове беларускай народнай культуры і ў савецкі час менавіта на гэта рабіўся асноўны акцэнт пры развіцці нацыянальнай культуры. Навукоўцы ўжо ў пасляваенны час сталі актыўна вывучаць элементы беларускай культуры, якія з’явіліся ў асяроддзі шляхты і духавенства. Пераважна гэта былі архітэктура і мастацтва. Аднак для шырокага кола людзей усведамленне наяўнасці багатай гістарычнай культуры беларускіх эліт прыйшло толькі пасля з’яўлення незалежнай Беларусі. У памяць народу вярнуліся такія выбітныя

асобы, як Леў Сапега і Канстанцін Астрожскі, Мікалай Радзівіл Чорны і Яўстафій Тышкевіч, а разам з імі і многія іншыя. Быў рэстаўрыраваны шэраг замкаў і палацаў. Аб’ектамі асаблівага нацыянальнага гонару сталі Мірскі і Нясвіжскі замкі, унесеныя ў Спіс Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА.

Беларусы прайшлі доўгую і няпростую дарогу, каб стаць нацыяй, атрымаць уласную дзяржаўнасць, захаваць і развіць сваю мову і культуру. Аднак гэта дарога ніколі не бывае пройдзена да канца, па ёй можна толькі працягваць ісці, і яна не дазваляе адпачынаць. Зрабіць гэта не горш, чым продкі, — справа цяперашніх і будучых пакаленняў беларусаў.

На фестывалі кулінарнага мастацтва
«Мотальскія прысмакі». 2008 г.

Майстрыха.

У касцёле Дзевы Марыі ў вёсцы Вішнева
 Валожынскага раёна.
 Вербная нядзеля ў праваслаўных беларусаў.
 Святкаванне дажынак.

Народны ансамбль «Бліскавіца» Касцюковіцкага
 раённага Цэнтра культуры на Рэспубліканскім
 фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

▲
Дранікі.
Бульба.
Боршч.

◀
Стравы беларускай кухні.

РУСКІЯ

Рускія — адзін з найбуйнейшых этнасаў свету. Разам з беларусамі і ўкраінцамі належаць да ўсходніх славян. Назва «рускія», на думку некаторых даследчыкаў, паходзіць ад аднаго са славянскіх плямёнаў — росаў, або русаў (доўгі час рускімі называлі таксама беларусаў і ўкраінцаў). Рускія складаюць большую частку насельніцтва Расійскай Федэрацыі, таксама пражываюць у краінах СНД, Балтыі, ЗША, Канадзе, Францыі і інш. Размаўляюць на рускай мове, веруючыя ў асноўным праваслаўныя.

Рускія з'яўляюцца другой па колькасці нацыянальнай групай на тэрыторыі сучаснай Рэспублікі Беларусь з сярэдзіны XX ст. Па перапісе 2009 г. у краіне пражывалі 785 тыс. рускіх, якія складалі 8,26% насельніцтва рэспублікі. Найбольшая колькасць пражывае ў прыгранічных з Расіяй абласцях — Віцебскай і Магілёўскай.

Аднак ёсць населеныя пункты, у якіх колькасць рускіх даходзіць да 50%. Да прыкладу, у Скрыпліцкім сельсавеце Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці па стане на 2009 г. пражывалі 1465 чалавек, 56% з якіх назвалі сябе рускімі. Такі высокі працэнт звязаны з тым, што ў Кіраўскім раёне ўжо трэцяе стагоддзе жыве шмат старавераў. У пасёлку Азярэчча Клецкага раёна Мінскай вобласці, у якім пражываюць расійскія вайскоўцы, доля рускіх складае 34%, а ў Мачулішчах — 33% рускіх, што тлумачыцца наяўнасцю авіяцыйнай базы.

Гісторыя рассялення рускіх на тэрыторыі Беларусі налічвае шмат стагоддзяў. Яно адбывалася пад уплывам розных фактараў, у першую чаргу гэта было абумоўлена блізкім суседствам рускіх і беларускіх зямель. Блізкасць моў, шмат агульных рыс у духоўнай і матэрыяльнай культуры, агульная рэлігія (праваслаўе), адзінства тэрыторыі ў перыяд Кіеўскай Русі, агульная этнічная самасвядомасць (насельніцтва называла сябе «русічамі», «рускімі») выклікалі інтэнсіўны культурна-бытавы ўзаемаўплыў.

Колькасць рускага насельніцтва на беларускіх землях некалькі ўзрасла ў XIV—XV стст., што было звязана з традыцыямі міждынастычных шлюбаў паміж вялікімі князямі ВКЛ (куды ўваходзілі беларускія землі) і князямі маскоўскімі, цвярскімі, разанскімі. Колькасць насельніцтва павялічвалася і за кошт ваеннапалонных. Большасць нашчадкаў добраахвотных перасяленцаў і ваеннапалонных паступова асіміляваліся з беларускім насельніцтвам, чаму спрыялі блізкасць мовы і агульнасць рэлігіі — праваслаўе.

У другой палавіне XVII — пачатку XVIII ст. у Беларусь перасяліліся некалькі дзясяткаў тысяч рускіх-старавераў, большасць якіх асела ў Ветцы. Стараверы — праваслаўныя хрысціянскія вернікі, якія не прынялі царкоўных рэформы сярэдзіны XVII ст. у Расіі.

Гэтыя рэформы выклікалі раскол Рускай царквы, а прыхільнікі стараверства да 1905 г. у Расійскай імперыі афіцыйна называліся «раскольнікамі». Іх адметнымі рысамі з'яўляюцца двухперсцёвае хрышчэнне, напісанне імя Ісус (па-руску) з адным «і», хрышчэнне толькі шляхам трохразовага поўнага апускання ў ваду, асаблівасці вядзення службы і інш. Вядомымі стараверамі былі, напрыклад, баярыня Марозава і Павел Трацякоў (заснавальнік Трацякоўскай галерэі).

У канцы XVIII — 1-й палавіне XIX ст. пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі, на іх пачаўся працэс русіфікацыі. У найбольшай ступені працэс атаясамлівання сябе з рускім этнасам закрануў прадстаўнікоў сацыяльнай эліты, гарадское насельніцтва. Тэрмін «рускія» выкарыстоўваўся ў афіцыйнай літаратуры, пе-

рапісах, існаваў і ў этнічнай свядомасці як назва трох народаў (беларусы, украінцы, рускія).

Па перапісе 1897 г. у 5 беларускіх губернях пражываў 492 921 чалавек рускіх (дакладней, асоб, якія назвалі рускую мову роднай), трэцяе месца пасля беларусаў і яўрэяў. Рускімі былі ў асноўным патомныя дваране, купецтва, чыноўнікі, праваслаўнае духавенства. Але большасць (60%) усіх рускіх былі сялянамі. Для рускіх быў характэрны даволі высокі ўзровень пісьменнасці і адукаванасці, большасць іх пражывала ў гарадах.

*Праваслаўны храм у гонар Праабражэння
Гасподняга ў горадзе Ветка, які наведваюць
праваслаўныя і стараверы.*

Пасля Вялікай Айчыннай вайны рускія сталі адной з найбольш хутка растурых этнічных груп у Беларусі. Такое павелічэнне ажыццяўлялася галоўным чынам за кошт пасляваеннай міграцыі, выкліканай патрэбамі рэспублікі ў высокакваліфікаваных кадрах. Аднаўленне разбуранай вайной гаспадаркі, стварэнне новых галін прамысловасці суправаджалася прытокам рускіх, якія асядалі ў асноўным у гарадах.

Руская мова з'яўляецца адной з найбольш распаўсюджаных моў — шостаю сярод усіх моў свету па агульнай колькасці носьбітаў, а таксама самай распаўсюджанай славянскай мовай. Блізкароднасныя руская і беларуская мовы ў працэсе развіцця атрымалі ў спадчыну агульны лексічны фонд. У XVIII—XX стст. руская мова аказала моцны ўплыў на беларускую мову. У БССР руская мова выконвала ролю мовы міжнацыянальных зносін.

Руская мова з'яўляецца і самай распаўсюджанай мовай у Еўропе — геаграфічна і па колькасці носьбітаў мовы як роднай. У яе складзе распаўсюджаны праславянскія, старажытнарускія па паходжанні словы. Гэта словы, якія абазначаюць чалавека, часткі цела, тэрміны і паняцці роднасці, многія назвы дзікіх і хатніх жывёл, насякомых, культурных і дзікарослых раслін, а таксама значная колькасць слоў, якія абазначаюць розныя прыродныя з'явы, геаграфічныя паняцці, мінералы.

У XVIII—XX ст. руская мова аказвала моцны ўплыў на беларускую мову, адбываліся шматлікія запазычанні на лексічным узроўні. У БССР руская мова выконвала ролю мовы міжнацыянальных зносін. У выніку правядзення ў Рэспубліцы Беларусь агульнарэспубліканскага

Бліны з чырвонай ікрой.
Капуста.

рэферэндуму ў 1995 г. руская мова разам з беларускай набыла статус дзяржаўнай. Паводле перапісу 2009 г., рускія ў якасці другой мовы, якой яны свабодна валодаюць, назвалі ў першую чаргу беларускую мову.

Харчаванне рускіх у Беларусі мела шмат агульнага з кулінарыяй беларусаў. Іх збліжала перавага жытняга (чорнага) хлеба, які лічыўся найбольш смачным і пажыўным. З пшанічнай мукі пяклі разнастайныя пірагі з начинкай (расцягаі, кулябякі) або без яе, маленькія булчкі, абаранкі, сушкі, пернікі і іншыя прысмакі. Нязменнай папулярнасцю карысталіся гарачыя першыя стравы: капуста з мясам у гараджан і саламяны ў вёсках, суп з мясам, ячынкі або іншымі крупамі і бульбай; кашы з грэцкіх, пшанічных або іншых круп з алеем або на малацэ. Важнае месца ў кулінарыі рускіх займалі гародніна, ягады, грыбы.

Любімымі напоямі рускіх былі хлебны квас, які рыхтаваўся амаль у кожным доме, і гарбата — у кожным сямействе. Чаёванне з'яўлялася неад'емным элементам культуры харчавання рускіх. У многіх сем'ях на бачным месцы, як правіла, на стала ў чырвоным куце, стаў самавар. Традыцыі чаёвання перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Цукар да гарбаты падаваўся не рассыпны, а кавалкам.

Сярод усіх груп рускага насельніцтва, як і многіх іншых народаў, былі шырока распаўсюджаны рэлігійныя пасты. Звычайна пасціліся ў сераду і пятніцу кожнага тыдня, а таксама падчас чатырох вялікіх пастоў: Вялікага, Пятроўскага, Успенскага, Каляднага. У пачатку XX ст. традыцыі рэлігійных пастоў аслабелі ў сувязі з памяншэннем ролі рэлігіі ў жыцці грамадства.

Будні рускіх ажыццяўляліся святамі, у якіх адно з важных месцаў адводзілася гасцяванню і святочнаму застоллю. Кожнае свята мела адмысловыя, уласцівыя толькі яму рысы. На Каляды напярэдадні Новага года стол быў асабліва багатым і з абавязковымі мяснымі стравамі — знакам дастатку ўсяго года. У гарадах звычайна запякалі-цалкам гуся ці парася, у вёсках варылі халадзец, смажылі свежаніну, каўбасы. На Масленіцу пяклі бліны, елі іх з маслам, смятанай, варэннем, сырам. Святочная ежа на Вялікдзень уключала пшанічныя кулічы, сырную пасху, фарбаваныя яйкі. На мядовы Спас елі мёд, на яблычны Спас — садавіну і гародніну. На трэці Спас, які называюць арэхавым або хлебным, збіралі арэхі, пяклі пірагі з мукі новага ўраджаю.

На радзіны рабілі «бабіну кашу», якую гатавалі з круп з вялікай колькасцю сметанковага масла. Кашу разам з гарэлкай падносіла гасцям бабка-павітуха. Кожны, хто выпіў гарэлку, кідваў у яе некалькі капеек, якія бабка затым забірала сабе. Бацьку нованароджанага падносілі салёную вострую сумесь з перцу і хрэну з лыжкай кашы, каб ён адчуў цяжкасці жонкі пры нараджэнні дзіцяці. Асабліва багатым быў стол на вяселле. Абрадавы хлеб (каравай) выпякалі з лепшай пшанічнай мукі, упрыгожвалі фігуркамі людзей, жывёл, птушак, шышчак, вылепленых з цеста, папяровымі і жывымі кветкамі. Каравай сімвалізаваў дабрабыт і шчаслівую долю. На пахаванні і ў памінальныя дні паміналі памерлых куццёй.

На працягу XX і пачатку XIX ст. адбываліся пэўныя змены ў харчаванні рускіх: з'явіліся новыя стравы, запавычаныя ў іншых народаў, таксама змянілася тэхналогія іх прыгатавання. У гарадскіх умовах традыцыі рускай кулінарыі адраджаюцца ў кафэ і рэстаранах рускай і славянскай кухні. Многія беларускія стравы (дранікі, камы, калдуны) сталі для іх сваімі, нацыянальнымі.

Традыцыйны касцюм рускіх у Беларусі захоўваўся аж да пачатку XX ст. галоўным чынам у сялянскім асяроддзі. Жанчыны на палатняную кашулю надзявалі яркія сарафаны, павязвалі хустачкі на галаву, зімой апраналі кажухі, простыя панчохі і скураныя чаравікі, часам боты, а ў працоўны час — лапці. У дзяўчат касцюм быў багата ўпрыгожаны вышыўкай, галаўны ўбор дапаўняўся стужкай ці вянком. Для спадніц і фартухоў былі характэрны яркія колеры. Улетку дзяўчаты вала-сы не пакрывалі, гладка прычэсвалі, запляталі ў адну касу з лентай яркага колеру. Упрыгажэннем касцюма былі рознакаляровыя пацеркі, каралі, у больш заможных — жэмчуг. Абавязковай сакральнай часткай традыцыйнага касцюма быў нацельны крыжык, які часам дапаўняўся ладанкай. Адзенне гараджанак, асабліва з прывілеяваных слаёў насельніцтва, адрознівалася ад сялянскага больш модным фасонам, вытанчаным матэрыялам, багатай фурнітурай і ўпрыгожваннямі.

Мужчынскі касцюм сялян складаўся з паркалёвай або палатнянай кашулі-касавароткі, пояса, шырокіх палатняных або баваўняных шаравар, ботаў з доўгімі халявамі, паддзёўкі без рукавоў, галаўнымі ўборамі служылі каўпак, картуз або паяржавы капялюш. Святочныя кашулі расшываліся шоўкам ці пражай, у будзённых пад пахамі рабілі трохвугольныя ўстаўкі з іншай тканіны. Звычайна кашулі насілі навыпуск і падпаясвалі шарсцяным ці баваўняным поясам («падпяразкай»). Верхняя вопратка мужчын і жанчын была падобнай — суконны кафтан, бравэркі; зімой — футра, паўшубак, кажух. Традыцыйны абутак — лапці з абмоткамі-анучамі, зімой — валёнкi. Паступова распаўсюджваліся боты (першапачаткова як святочны абутак).

Своеасаблівае і маляўнічае былі ўласцівы рускаму вясельнаму касцюму. Так, у Віцебскай губерні вясельны ўбор сялянскай дзяўчыны складаўся з паркалёвага або набойчатага сарафана, галаўным упрыгажэннем служыла

вышытая серабром павязка з парчовай матэрыі. Галоўнай прыналежнасцю шлюбнага ўбору была вялікая паркалёвая або шарсцяная чырвоная хустка, распушчаная ад галавы да пят. Верхні канец хусткі пакрываў галаву і твар, завязваўся на шыі так, каб нявеста не магла нічога бачыць. Пры ёй неадлучна знаходзілася пасаджоная маці, якая, калі нехта хацеў паглядзець на нявесту, адкрывала хустку, а нявеста ў гэты час нізка кланялася. Нявеста гэтак жа нізка кланялася кожнаму сустрэчнаму па дарозе ў царкву (пасаджоная маці падштурхоўвала яе). Падчас шлюбу маладой адкрывалі твар, пасля цырымоніі хустку здымалі.

У XX ст. адбывалася ўніфікацыя адзення рускіх, сціраліся саслоўныя і рэгіянальныя адрозненні. У наш час традыцыі народнага адзення больш трывала ўтрымліваюцца ў абрадавай сферы або ў якасці сцэнічнага адзення фальклорных ансамбляў.

Рускія на тэрыторыі Беларусі маюць свае адметныя рысы ў абрадах і звычаях, традыцыйным касцюме, харчаванні, вядзенні гаспадаркі, святкаванні рэлігійных і народных свят.

Сяліліся рускія як у вёсках, так і ў гарадах і мястэчках. Дваровыя комплексы рускіх у беларускіх губернях мелі шмат агульных рыс з жылём рускіх сярэдняй паласы Расіі, а таксама з беларускім сядзібным комплексам. Дом ад вуліцы адгароджваў плот, які прымыкаў да надворных пабудоў: свірна, sklepa, хлява для жывёлы і птушкі.

Дваровыя комплексы рускіх мелі шмат агульных рыс з жыллём сярэдняй паласы Расіі, а таксама з беларускай сядзібнай архітэктурай. Асноўнай часткай сялянскага жылта была хата.

Пабудовы рабілі з дрэва, дах пакрывалі саломай, часам дошкамі. Вокны на ноч закрывалі аканіцамі. У гарадах і мястэчках у багатых купцоў і мяшчан дамы былі вялікіх памераў, у якіх налічвалася ад пяці да васьмі і больш пакояў. У канцы XIX — пачатку XX ст. павялічылася колькасць мураваных дамоў, многія з якіх мелі падвалы і былі пакрыты жалезным дахам. Характэрна, што бытавала ўпрыгожванне разьбой ліштваў, канькоў, карнізаў дахаў, варот, якія часта распісвалі фарбамі. Архітэктурны ансамбль сядзіб рускіх у г. Ветка ажыўлялі галерэі з зашклёнымі вонкавымі сценамі. Улетку ў гэтых галерэях пілі гарбату. У дамах будаваліся падвалы, з якіх праз таемныя хады можна было трапіць у суседні дом. У Ветцы склаўся асобы архітэктурны дэкор — веткаўская разьба, якая арганічна спалучае рускія і беларускія рысы.

Асноўнай часткай сялянскага жылта была хата, у якой побач з уваходам стаяла печ. Яна займала вялікую плошчу — чацвёртую-пятую частку хаты і выконвала важнейшыя функцыі ў жыцці сям'і. У ёй гатавалі ежу, корм для жывёлы, ёю абагравалі памяшканне, зімовымі вечарамі на печы грэліся, спалі і сушылі вопратку. Пад абразамі ў прырэдным вугле стаяў стол, пакрыты белым чыстым абрусам; вакол сцен, ля стала — лавы. Каля печы ладзілі «палаці», дзе спала большасць членаў сям'і. Гарадскія дамы купцоў і мяшчан мелі больш багаты інтэр'ер. У некаторых багатых дамах ладкаваўся асобны пакой, дзе сям'я малілася, — «малельня». Сучасныя пабудовы рускіх і інтэр'еры іх дамоў не маюць карэнных адрозненняў ад мясцовых беларускіх.

У Беларусі дзейнічаюць шматлікія рускія грамадскія арганізацыі (Рэспубліканскае грамадскае аб'яднанне «Рускае таварыства», Беларускае грамадскае аб'яднанне «Русь», Культурна-асветніцкае грамадскае аб'яднанне «Садко» і інш.). Асноўнай мэтай гэтых аб'яднанняў з'яўляецца захаванне і развіццё рускай культуры, гістарычных традыцый. Штогод рускія грамадскія аб'яднанні арганізуюць святы, канферэнцыі і літаратурныя чытанні, прысвечаныя класікам рускай і савецкай літаратуры, прымаюць удзел ва Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур, міжнародным фестывалі «Славянскі базар ў Віцебску» і іншых мерапрыемствах.

Выступленне рускага народнага хору імя А. Нікіцінай.

Створаны рускі народны хор імя А. Нікіцінай. У г. Ветка дзейнічае музей стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф.Р. Шклярава, дзе зберагаюцца рускія рукапісныя кнігі, абразы і прадметы беларускага народнага ткацтва.

Рускія, якія пераехалі ў Рэспубліку Беларусь на сталае месца жыхарства, не толькі працягваюць адзначаць свае нацыянальныя святы, але і запазычваюць беларускую культуру, традыцыі мясцовасці, у якой пражываюць. Найбольш шанаванымі сярод рэлігійных свят у рускага насельніцтва з'яўляюцца Вялікдзень і Радаўніца, а сярод каляндарных часцей за ўсё адзначаецца Масленіца. Пра многія святы рускія даведаліся толькі жывучы ў Беларусі, напрыклад, сярод каляндарных свят многія толькі ў Беларусі пачалі адзначаць Купалле, Каляды, сярод сямейных — Хрэсціны (большасць раней не адзначалі ўрачыста гэты дзень). Асобныя святы, характэрныя для беларусаў, не атрымалі распаўсюджвання сярод рускага насельніцтва, напрыклад, Дзяды. У якасці памінальнага дня па памерлым адзначаецца толькі Радаўніца, якую звычайна называюць «бацькоўскі дзень», пры гэтым на Радаўніцу на могілках не ядуць, памінаюць дома.

У Беларусі дзейнічаюць шматлікія рускія грамадскія арганізацыі, асноўнай мэтай якіх з'яўляецца захаванне і развіццё рускай культуры, гістарычных традыцый. Рускія, якія стала жывуць у Беларусі, не толькі працягваюць адзначаць свае нацыянальныя святы, але таксама запазычваюць беларускую культуру, традыцыі мясцовасці, у якой пражываюць.

*Шэсце дэлегацыі рускіх — удзельнікаў
Рэспубліканскага фестывалю
нацыянальных культур у Гродне.*

З беларускай зямлэй звязаны імёны многіх вядомых дзеячаў рускай гісторыі культуры і мастацтваў. У XVI ст. тут знайшлі прытулак уцекачы ад дэспатызму Івана Грознага царкоўныя вальнадумцы Арцёмій (памёр у 1570-х гг.) і Феадосій Касой, палкаводзец князь Андрэй Курбскі (1528—1583). На старых могілках у Навагрудку знаходзіцца магіла ўнука А.С. Пушкіна — Пятра, на надмагільным камені якой маецца надпіс: «Младенец Петр Пушкин». У Навагрудку ў 2-й палавіне XIX ст. быў раскватараваны 13-ы гусарскі полк, якім камандаваў старэйшы сын А.С. Пушкіна — палкоўнік Аляксандр Аляксандравіч Пушкін. За адвагу, службу цару і Айчыне ён быў узнагароджаны, мабыць, усімі існаваўшымі ў той час узнагародамі і Залатой шабляй. А ў вёсцы Цялуша Бабруйскага раёна ў сваім маёнтку пражывала ўнучка Аляксандра Сяргеевіча Н. Вільнікава-Варанцова. Віцебскім віцэ-губернатарам у 1853—1854 гг. служыў адзін з пачынальнікаў рускага гістарычнага рамана пісь-

меннік І.І. Лажэчнікаў (1792—1869). З сям’і патомных віцебскіх старавераў паходзіў таленавіты мастак-графік Я.С. Мінін (1897—1937), які пакінуў серыю ксілаграфій з відамі старога Віцебска.

Знакавымі фігурамі ў беларускім сучасным мастацтве з’яўляюцца рускія па паходжанні У. Мулявін (1941—2003; артыст і кампазітар, заснавальнік ансамбля «Песняры»), У. Гасцюхін (нарадзіўся ў 1946; акцёр), В. Елізар’еў (нарадзіўся ў 1947; балетмайстар), Я. Глебаў, (1929—2000; кампазітар), У. Корш-Саблін (1900—1974; адзін з заснавальнікаў беларускага мастацкага кіно), В. Волкаў (1881—1964; мастак) і інш. У вытокаў беларускага музычнага мастацтва і адукацыі стаялі патрыярхі беларускай кампазітарскай школы М. Аладаў (1890—1972), М. Чуркін (1869—1964), Е. Цікоцкі (1893—1970), якія з’яўляліся заснавальнікамі такіх жанраў беларускай музыкі, як опера, сімфонія, камерна-інструментальны ансамбль.

Веткаўскі музей стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф.Р. Шклярава.

Псалтыр у Веткаўскім музеі стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф.Р. Шклярава.

Я. Мінін. Стары Віцебск. 1927 г.

Абразы старавераў у Веткаўскім музеі стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф.Р. Шклярава.

ПАЛЯКІ

Сярод 140 этнічных груп, якія насяляюць сучасную Беларусь, трэцяе месца па колькасці пасля беларусаў і рускіх займаюць палякі (па перапісе 2009 г. — 294 549 чалавек). Гэты народ мае саманазву — «паляцы» (polacy). Яго асноўная частка — 38 млн. чалавек — пражывае ў Польшчы, за яе межамі прыблізна 21 млн. палякаў. Палякі размаўляюць на польскай мове, якая роднасная беларускай, таму зразумелая большасці нашых суайчыннікаў. Яна адносіцца да славянскай групы інда-еўрапейскай моўнай сям’і. Польскае пісьменства існуе на аснове лацінскага алфавіта. Па веравызнанні палякі ў асноўным з’яўляюцца прыхільнікамі рымска-каталіцкай царквы.

Прадстаўнікі польскага насельніцтва з’явіліся на тэрыторыі Беларусі ў XI — XII стст. у выніку культурных і палітычных зносін, міждынастычных шлюбаў. У сярэдзіне XIII ст. на беларускіх землях з’явілася значная колькасць польскага насельніцтва, якое ў летапісах і хроніках мела назву «ляхаў». У XIV ст. пачалося рассяленне польскіх мяшчан у гарады ВКЛ.

Аб тым, што сувязі паміж беларусамі і палякамі распачаліся ў старадаўнія часы, амаль тысячу гадоў таму, сведчаць розныя археалагічныя знаходкі, у тым ліку ювелірных упрыгажэнняў, манет. У вёсцы Дзягцяны Капыльскага раёна Мінскай вобласці каля ракі Случ быў знойдзены скарб, які адносіцца да XI ст. Гэта 320 чэшскіх манет і фрагменты сярэбраных упрыгажэнняў з серабра, якія арнаментаваны зярненнем і сканню.

У XI—XII стст. на тэрыторыі Беларусі ў выніку культурных і палітычных зносін, міждынастычных шлюбаў з’явіліся прадстаўнікі польскага насельніцтва. Так, згодна з летапісам, Тураўскі князь Святаполк ажаніўся з дачкой польскага караля Баляслава Храбрага, які аказваў зяцю дапамогу ў барацьбе за незалежнасць Тураўскага княства, а пазней — за Кіеўскі велікакняжацкі прастол.

У сярэдзіне XIII ст. на беларускіх землях з’явілася даволі значная колькасць польскага насельніцтва, якое ў летапісах і хроніках мела назву «ляхаў». Па меркаванні гісторыкаў, гэта былі палонныя, вывезеныя з польскіх зямель пасля ваенных паходаў князёў. Так, згодна з «Хронікай» Мацея Стрыйкоўскага, у Літву ў 1-й палавіне XIII ст. было вывезена да 100 тыс. палонных з польскіх зямель.

У XIV ст. пачалося рассяленне польскіх мяшчан у гары ВКЛ, галоўным чынам у Вільню і Брэст. У XV ст. была яшчэ адна група польскіх перасяленцаў — мазураў, якая пасялілася ў Падляшшы. Другая хваля перасяленняў мазураў, так званых буднікаў (чыншавая шляхта), якія займаліся ляснымі промысламі і жылі на Палессі ў будах, адносіцца да XVII ст. і працягвалася да XIX ст. Яны займаліся нарыхтоўкай лесу, драўлянага вугалю, вытворчасцю шкіпінару і дзёгцю. Мазуры доўга захоўвалі памяць аб сваім паходжанні. Этнографы выявілі іх нашчадкаў у вёсках Прыпяцкага Палесся ў 1960-х гг.

Групы польскіх перасяленцаў у XV—XVII стст. атрымлівалі зямельныя надзелы ў ВКЛ за нясенне воінскай павіннасці. Шмат выхадцаў з Польшчы служыла ў ваенных гарнізонах крэпасцей, асабліва на памежжы з Рускай дзяржавай. Іх пасяленні атрымалі назву «засценкі» ці «загроды», што дало назву новаму саслоўю — «засцянкавая» ці «загродавая» шляхта.

У Вялікім Княстве Літоўскім польская шляхта займала высокія дзяржаўныя пасады, захоўвала памяць аб сваім паходжанні, традыцыі і звычаі, карысталася польскай мовай, адносілася да рымска-каталіцкай царквы.

Пасля Люблінскай уніі 1569 г., калі беларускія землі разам з іншымі землямі Вялікага Княства Літоўскага ўвайшлі ў склад Рэчы Паспалітай, прадстаўнікі шляхты, магнатаў, прымаючы каталіцкую веру, змянялі сваё этнічнае самавызначэнне і называлі сябе палякамі. Асабліва ўзмацніліся гэтыя працэсы пасля прыняцця польскай мовы як дзяржаўнай замест старабеларускай на тэрыторыі ВКЛ у XVII ст. Разам з тым Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. уводзіў абмежаванні для польскай шляхты на заняцце дзяржаўных пасадаў і надзяленне зям-

лёў у ВКЛ (гэтыя абмежаванні былі скасаваны пры расійскіх імператарах Паўле I і Аляксандру I).

Пасля ўваходжання зямель Беларусі ў склад Расіі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1722, 1793, 1795) пэўная колькасць сялян-католікаў па веравызнанні вызначыла сваю этнічную прыналежнасць як польскую і імкнулася да пераймання пэўных элементаў польскай культуры.

У 1860-х гг. распачалася трэцяя хваля польскай міграцыі на беларускія землі, якая працягвалася да Першай сусветнай вайны. Гэта былі групы беззямельных батракоў з Сілезіі, Прыкарпацця, Мазовіі.

Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі, асабліва з 1860-х гг., царскія ўлады імкнуліся аслабіць польскі ўплыў на мясцовае насельніцтва, ліквідаваць любыя правы «пальшчызны» ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. У 1831 г. было забаронена ўжываць польскую мову ў справаходстве, а ў 1836 г. — выкладаць яе як асобны прадмет

Дом паляка ў Гродне.

у навучальных установах. Тым не менш палякі працягвалі мець ранейшы высокі сацыяльны статус у грамадстве: сярод дваранства іх доля складала 60%, а сярод мяшчанства — 17%. У гэты час праваслаўе ўсё больш лічылася «рускім веравызнаннем», а каталіцтва — «польскай верай». Згодна з Усерасійскім перапісам 1897 г., на беларускіх землях жыло больш за 140 тыс. палякаў, найбольш у Гродзенскай (10%) і найменш у Магілёўскай (1%) губернях.

У 1-й палавіне XX ст. у Заходняй Беларусі, якая ў 1921—1939 гг. уваходзіла ў склад Польшчы, павялічылася колькасць палякаў. Сюды з этнічных польскіх зямель перасяліліся групы асаднікаў, розныя катэгорыі рабочых і чыноўнікаў. Колькасць палякаў была штучна павялічана падчас перапісу 1931 г., калі беларускіх сялян і гараджан, католікаў па веравызнанні, запісвалі палякамі.

У БССР палякі з'яўляліся адной з асноўных этнічных груп. Паводле перапісу 1926 г. іх налічвалася 97,5 тыс. чалавек. Польская мова была прызнана дзяржаўнай разам з беларускай, рускай, яўрэйскай (ідыш). У 1932—1937 гг. існаваў Польскі нацыянальны раён з цэнтрам у Дзяржынску, былі створаны звыш 30 польскіх нацыянальных сельсаветаў.

Пры Інстытуце беларускай культуры (папярэднік Акадэміі навук БССР) працаваў польскі аддзел, які вывучаў склад, гісторыю, эканоміку, мову, побыт польскага насельніцтва. Настаўнікаў для польскіх школ рэспублікі рыхтавала польскае аддзяленне Беларускага дзяржаўнага вышэйшага педагагічнага інстытута (да 1935 г.).

У 1920—1930-я гг. на польскай мове выходзілі газеты «Młot» («Молат»), «Gwiazda młodzi» («Зорка моладзі»), «Szturmowiec Dzierżyńszczyzny» («Ударнік Дзяржыншчыны»). У 1929 г. з удзельнікаў тэатральнага гуртка польскай моладзі пры клубе імя Р. Люксембург быў створаны Польскі дзяржаўны вандроўны тэатр БССР. Яго асноўная база знаходзілася ў Мінску ў будынку Чырвонага касцёла. У 1935 г. тэатр быў расфарміраваны.

У 2-й палавіне 1930-х гг. польскія арганізацыі і нацыянальныя адміністрацыйныя адзінкі ў БССР былі скасаваны, многія іх кіраўнікі былі рэпрэсаваны.

Пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР у верасні 1939 г. колькасць палякаў у рэспубліцы значна павялічылася, але ўжо ў 1940 г. з заходніх абласцей Беларусі, Украіны і раёна Вільнюса было выслана на Поўнач і Усход каля 600 тыс. палякаў. Паводле дамоўленасці паміж урадамі БССР і ПНР у 1944—1948 гг. у рамках абмену насельніцтвам паміж СССР і Польшчай з БССР у ПНР было пераселена 274,2 тыс. чалавек польскай нацыянальнасці. У 1955—1959 гг. адбыўся другі этап рэпатрыяцыі палякаў з заходніх абласцей Беларусі і Украіны.

У наступныя дзесяцігоддзі колькасць палякаў працягвала скарачацца — з 6,7% у 1959 г. да 4,2% у 1979 г. ад усяго насельніцтва. Падчас перапісаў насельніцтва многія запісваліся рускімі або беларусамі. Часта ў змешаных беларуска-польскіх сем'ях дзяцей паводле нацыянальнай прыналежнасці запісвалі беларусамі, што выклікала падвойную этнічную самаідэнтыфікацыю, гэта значыць усведамленне сябе і палякам, і беларусам.

У 1990-я гг. колькасць палякаў у Беларусі яшчэ больш скарацілася ў выніку рэпатрыяцыі ў Польшчу ці міграцыі ў іншыя краіны, а таксама па натуральных прычынах (павышэнне смяротнасці над нараджальнасцю). Па дадзеных перапісу 2009 г., палякі складалі каля 3% насельніцтва Рэспублікі Беларусь. У наш час больш

за ўсё палякаў пражывае ў заходніх раёнах Гродзенскай, Брэсцкай, Мінскай і Віцебскай абласцей, у тым ліку ў шэрагу гарадоў (Гродна, Ліда, Шчучын, Масты, Паставы) і ў Мінску. Большая частка беларускіх палякаў — гэта вясковыя жыхары. Некаторыя вёскі ў заходніх абласцях амаль цалкам населены палякамі.

Паводле перапісу 2009 г. на польскай мове дома размаўляюць толькі 1% палякаў (3837 чалавек). Большасць палякаў (51%) карыстаецца ў паўсядзённым жыцці рускай, 41% — беларускай мовай.

Прадстаўнікі маладой генерацыі палякаў пачалі больш актыўна вывучаць гісторыю і культуру свайго народа. 21 верасня 1996 г. у Гродне была адкрыта першая ў краіне сярэдняя школа №36 з польскай мовай навучання. У цырымоніі адкрыцця прымалі ўдзел прэм'ер-міністра Польшчы і Рэспублікі Беларусь. Пазней такая школа была адкрыта ў Ваўкавыску. У некаторых сярэдніх школах былі створаны асобныя класы з польскай мовай навучання — у Брэсце, Мінску, у Гродзенскай вобласці (больш за 30 класаў з 500 вучнямі).

Пасяджэнне IX з'езда грамадскага аб'яднання «Саюз палякаў на Беларусі». 2017 г.

Палякі на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

Цяпер у Беларусі на польскай мове выдаюцца чатыры газеты і два часопісы, сярод якіх і орган Саюза палякаў на Беларусі — газета «Głos z nad Niemna» («Голас з-над Нёмана»).

Жаданне захаваць сваю этнічную адметнасць, забяспечыць папулярнызацыю сярод моладзі роднай мовы, ведаў аб польскай культуры, традыцыях, узмацнілася ў канцы 1980—1990-х гг. і прывяло да стварэння нацыянальна-культурных аб'яднанняў палякаў.

Цэнтрам фарміравання польскага нацыянальнага руху стаў горад Гродна, бо ў Гродзенскай вобласці кампактна пражывае найбольшая колькасць палякаў у краіне. У 1990 г. быў скліканы I з'езд беларускіх палякаў і створаны Саюз палякаў на Беларусі, членамі якога з'яўляюцца каля 35 тыс. чалавек. Пры аддзелах Саюза палякаў на Беларусі былі створаны польскія бібліятэкі. У Гродне ў 1997 г. быў створаны польскі тэатр.

Шэсце дэлегацыі палякаў Беларусі на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

На адкрыцці абласнога адкрытага
фестывалю «Аўгустоўскі канал
у культуры трох народаў».
У час фестывалю «Паланэз» у горадзе
Слонім Гродзенскай вобласці.
На адкрыцці фестывалю польскай
культуры і побыту «Эйсмантаўскі
фэст».

Саюз стаў адным з ініцыятараў правядзення ў краіне Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур, які традыцыйна праводзіцца раз у два гады (у чэрвені 2016 г. адбыўся XI Рэспубліканскі фестываль нацыянальных культур).

Культурнымі мерапрыемствамі, якія праводзяцца Саюзам палякаў на Беларусі, з'яўляюцца Дні польскай культуры ў Навагрудку (з 2001 г.), Маладзёжны фестываль польскай эстраднай песні ў Лідзе, Фестываль польскай песні (з 2000 г.) на Гродзеншчыне, міжнародны

фестываль «Паланэз» у Слоніме, прысвечаны памяці вялікага кампазітара Міхала Клеафаса Агінскага (з 2005 г.), міжнародны беларуска-польска-літоўскі фестываль «Аўгустоўскі канал у культуры трох народаў» (з 2000 г.), літаратурныя сустрэчы, прысвечаныя памяці вядомай пісьменніцы Элізы Ажэшкі. Таксама штогод праводзяцца калядныя і велікодныя сустрэчы, конкурсы польскай паэзіі, польскай арфаграфіі і інш. Штогод (з 2000 г.) 4 сакавіка ў Гродне праводзіцца рэспубліканская выстаўка-кірмаш майстроў народнай творчасці «Казюкі».

Першае прычасце. Горад Шчучын, 2010-я гады.

Паводле канфесійнай прыналежнасці палякі з'яўляюцца католікамі. З часоў Сярэднявечаюя каталіцкая царква на землях Беларусі фарміравалася і знаходзілася пад уплывам Польскага касцёла. Як распавядаюць летапісы, Польшча зазнала хрысціянства ў X ст. Пачатак распаўсюджвання каталіцкай царквы з Польшчы на беларускія землі апісаны ў летапісах і адносіцца да XIII ст., да эпохі княжання Міндоўга. Да XIII ст., адносяцца першыя звесткі аб ушанаванні каталіцкіх святых, абразоў і свят.

Далейшая гісторыя каталіцкай царквы адносіцца да перыяду княжання Ягайлы, які з праваслаўнага перайшоў у каталіцкае веравызнанне, пабраўшы шлюб з польскай каралевай Ядвігай. На працягу наступных стагоддзяў каталіцкая царква замацавала сваё становішча дзякуючы таму, што палякі, якія перасяляліся ў ВКЛ, атрымлівалі ад караля дзяржаўныя пасады і маёнткі, а шляхта і магнаты пераходзілі ў каталіцкае веравызнанне. Пачаў распаўсюджвацца культ польскіх святых, напрыклад, Святога Станіслава, чудатворных абразоў Маці Божай, напрыклад, Чанстахоўскай. У ВКЛ фарміраваўся культ сваіх найбольш шануемых каталіцкіх святых — Андрэя Баболі і Святога Казіміра. Католікі ВКЛ найбольш шанавалі чудатворныя абразы Віленскай Вострабрамскай Маці Божай (з 1431 г.) і Будслаўскай Маці Божай (з 1413 г.) і інш.

У наш час у Беларусі налічваецца каля 60% беларусаў-католікаў і 40% палякаў-католікаў.

У перыяд уваходжання Заходняй Беларусі ў склад Польшчы ў 1921—1939 гг. канцэпцыя атаясамлівання этнічнай і рэлігійнай прыналежнасці: «католік — значыць паляк» атрымала далейшае развіццё. У сучаснасці падобнае атаясамліванне паляка і католіка захоўваецца на Захадзе Беларусі, асабліва ў вясковых жыхароў.

Абраз Маці Божай Чанстахоўскай, які шануецца ў Польшчы і Беларусі. Спіс з вёскі Месцічы Пінскага раёна Брэсцкай вобласці.

Гістарычна склалася сітуацыя, згодна з якой каталіцтва ў Беларусі мае прапольскую арыентацыю. Рэлігія, як і раней, аказвае моцнае ўздзеянне на паўсядзённае жыццё палякаў Беларусі.

Сучасная каталіцкая моладзь таксама прытрымліваецца старых традыцый: амаль усе добра ведаюць і адзначаюць каталіцкія святы, прытрымліваюцца забароны на працу ў нядзельныя і святочныя дні. Характэрнай з'явай у змешаных сем'ях католікаў і праваслаўных з'яўляецца святкаванне вялікіх царкоўных свят і па юліянскім (праваслаўным), і па грыгарыянскім (каталіцкім) календары.

Палякі заўсёды з вялікай пашанай адзначалі Нараджэнне Хрыстова і Вялікдзень. Да Каляд сям'я рыхтавалася за гадзю: білі кабана, рабілі розныя мясныя вырабы, гаспадыня прыбірала хату. Напярэдадні Каляд, 24 снежня, святкавалі поспую куццю. Пасля заходу сонца і з'яўлення на небе зорак усе члены сям'і садзіліся за стол, на які клалі сена і зверху пакрывалі белым настольнікам («абрусам»). Гаспадыня расстаўляла на

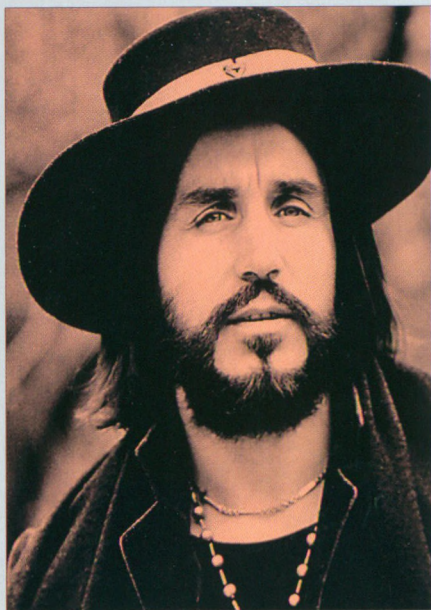
Флякі.

Бігас.

Часлаў Немэн.

Дом-музей Часлава Немэна ў вёсцы Старыя Васілішкі Шчучынскага раёна Гродзенскай вобласці.

стол посныя стравы: груцу (каша з ячных круп), аўсяны кісель, селядцы, смажаную рыбу, грыбныя стравы, вушкі з макам, яблыкамі і грыбамі, галушкі і інш. Пачыналася сямейная вячэра з малітвы. Пасля вячэры спявалі калядныя песні, пачыналі ўпрыгожваць ёлку цацкамі. Дзеці на Каляды атрымлівалі святочныя падарункі «ад Святога Мікалая».

На Вялікдзень фарбавалі вараныя яйкі, пяклі пірагі, гатавалі мясныя стравы: каўбасы, кумпак, квашаніну (халадзец) і інш. У касцёл насілі асвячаць («свенціць») яйкі, хлеб, соль і іншыя прадукты. Пасля службы ў касцёле вярталіся за стол і елі «святцонае». Дзеці хадзілі па вёсцы, іх частавалі ласункамі, абавязкова давалі фарбаваныя яйкі. Хросныя бацькі сваім хрэснікам дарылі падарункі. На Вялікдзень дарослыя і дзеці гулялі фарбаванымі яйкамі «ў біткі». Вечарам па дварах хадзілі валачобнікі («ала-лоўнікі», «глыкальнікі»), якія спявалі песні рэлігійнага зместу («Святыя песні»).

У жылі палякаў найбольш пашыраны быў варыянт: хата + сені + хата («хата на два канцы»). Асноўнымі элементамі інтэр'ера былі: печ, покуць, бабін кут, стол, лавы, палаці. На покуці на сцяне віселі абразы з выявамі каталіцкіх святых.

У адзенні шляхты (расфарбоўцы, кроі, характары ўпрыгажэнняў, у манеры нашэння) адбіўся польска-шляхецкі ўплыў. М.В. Доўнар-Запольскі адзначаў, што «польскі ўплыў адбіўся на адзенні і звычках шляхціца. Шляхціц збрывае бараду, адзяваецца ў чорны або шэры суконны кафтан, на галаве носіць картуз польскага крою. Шляхцянка носіць кофту і спадніцу з паркалю, апранаецца ў паліто старажытнага крою». Адзенне мяшчан — жыхароў мястэчак, асабліва верхняе, зазнала таксама значны ўплыў з Польшчы. У XIX ст. у мяшчан яшчэ шырока бытавалі кунтушы, жупаны, пашытыя на ўзор, блізкі да польскіх жупаноў.

Палякі ў Беларусі маюць свае асаблівасці ў пабудове жылля, элементах яго інтэр'ера, у расфарбоўцы, кроі, характары ўпрыгожання адзення. Польская кухня мае шмат агульнага з беларускай.

Палякі, як і беларусы, лічаць сваімі нацыянальнымі стравамі крупнік і жур. Польскай кухні ўласціва вялікая разнастайнасць першых страў: супы празрыстыя і загущаныя, без запраўкі і запраўленыя мукой, смятанай, вяршчамі, малаком, жаўткамі, супы з агуркоў і піва, лімонаў і памідораў, малочныя і фруктовыя. Палякі любяць кашы, стравы з яек, тварагу. Іх кухня славіцца мучнымі вырабамі — блінцамі, лазанкамі, аладкамі, пірагамі, мазуркамі. Мясныя стравы гатуюцца з цяляціны, свініны, ялавічыны, хатняй птушкі. Шырока выкарыстоўваюцца субпрадукты. Славутыя флякі гатуюць з рубца, чарніну — з гусіных вантроў і крыві. Сярод напояў найбольш пашыраны хлебны квас, бярозавы сок і піва. Сярод польскага насельніцтва Беларусі атрымала большае распаўсюджанне кава, чым чай.

У палякаў Беларусі склаліся ўстойлівыя погляды на сям'ю і сямейна-бытавыя традыцыі. Стабільнасць сям'і залежала ад узроставых асаблівасцей розных сацыяльных груп. Калі ў XIX—XX стст. у вёсцы жаніліся ў 25—30 гадоў, а замуж выходзілі да 20 гадоў, то ў міжваенныя часы — 25—29 і 20—24 гады адпаведна. Позняя жаніцьба хлопца ў Беларусі атрымала крылаты выраз «польскі кавалер».

Знаёмства моладзі ў польскіх вёсках адбывалася на вячорках (posiedy). Дзяўчаты на іх займаліся вышываннем, прадзеннем, ткацтвам, спявалі песні, слухалі розныя паданні. У хаты дзяўчат-нявест, дзе адбываліся вячоркі, прыходзілі хлопцы. Да такога вечара часта рыхтавалася вячэра, ладзіліся танцы.

Адам Міцкевіч.

Пётр Ярашэвіч.

Эліза Ажэшка.

Дом-музей Элізы Ажэшка ў Гродне.

Важнымі былі традыцыі, звязаныя з нараджэннем дзіцяці. Нованароджанае дзіця клалі каля печы, каб яно было дамавітым і гаспадарлівым. Для мыцця бралі драўлянае карыта, у якім звычайна замешвалася цеста, каб дзіця хутка расло. З вады «бабка» тройчы падымала дзіця ўверх, прыгаворваючы: «Сыноч (дачка) — уверх, святая вада ў зямлю». Бацькі цалавалі дзіця, а «бабку» частавалі мядовай настойкай з гваздзікай.

Звычай наведвання парадзіхі пасля нараджэння дзіцяці захаваўся і цяпер. У адведкі прыходзілі жанчыны (суседкі, сяброўкі), прыносілі ежу для дзіцяці і парадзіхі. Важным момантам у радзіннай абраднасці палякаў было хрышчэнне дзіцяці. Хрысцілі звычайна ў першыя некалькі дзён або тыдняў пасля нараджэння. Пасля хрышчэння дзіцяці ў касцёле наладжвалася трапеза, на якой самае ганаровае месца займалі бабуля-павітуха і кумы.

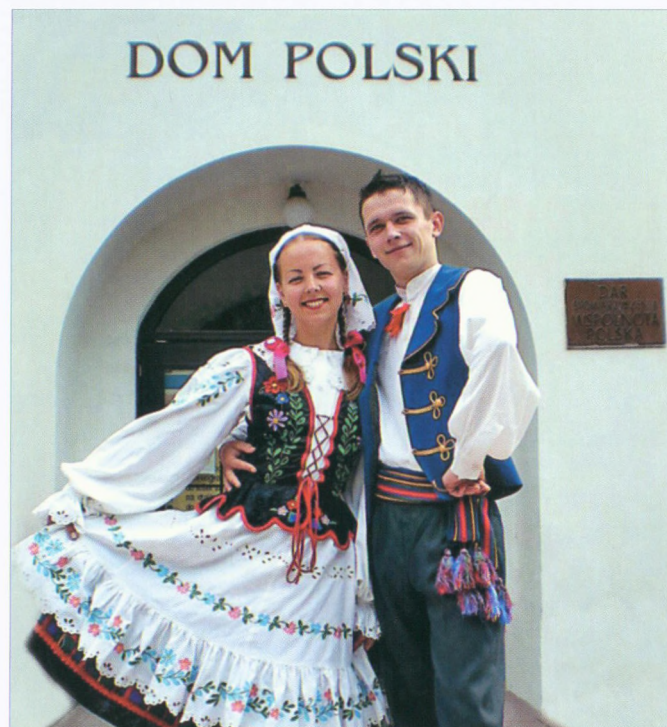
Традыцыйнымі засталіся ўяўленні сённяшняй польскай моладзі аб тым, якой павінна быць маці, жонка, якім павінен быць бацька, муж. Важнай якасцю сучасных маладых дзяўчат з'яўляецца ўменне арганізаваць быт сям'і, дагледзець дзяцей, быць надзейнай, добра выхаванай і адукаванай. У хлопцаў вельмі ўхваляюцца такія якасці, як уменне клапаціцца аб дзяўчыне, якую пакахаў, а таксама выказваць знакі ўвагі яе сваякам. Пры гэтым пэўную ролю адыгрываюць і асабістыя якасці маладых людзей, іх знешні выгляд, добрыя манеры, паводзіны.

Пахавальна-памінальныя абрады беларускіх палякаў таксама мелі свае адметныя рысы. Паміналі памерлых сваякоў і родных ў так званы Задушны дзень, або Дзень усіх святых, які адзначаецца 2 лістапада. Уся сям'я ішла на могілкі, на якіх напярэдадні наводзілі парадак, запальвалі свечкі, маліліся.

Кампазітар і арганіст Браніслаў Руткоўскі (сядзіць 2-і справа) сярод удзельнікаў касцельнага хору.

Магіла Яна і Цэцыліі — першых польскіх пасяленцаў XVI ст. — у вёсцы Багатырэвічы Мастоўскага раёна Гродзенскай вобласці. Апісана ў рамане Э. Ажэшка «Над Нёманам». Драўляны помнік замяняецца праз кожныя некалькі дзесяцігоддзяў.

Беларуская зямля з'яўляецца радзімай для шэрага вядомых польскіх грамадскіх і культурных дзеячаў, многія з якіх мелі беларускія радаводы: Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка (1746—1817) — польскі, беларускі і амерыканскі нацыянальны герой, кіраўнік паўстання 1794 г.; Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1732—1798), апошні кароль Рэчы Паспалітай; Юліян Урсын Нямцэвіч (1758—1841), польскі паэт, драматург і дзяржаўны дзеяч; знакаміты кампазітар Міхал Клеафас Агінскі (1765—1833), аўтар паланэза «Развітанне з Радзімай»; самы вядомы польскі паэт-рамантык Адам Міцкевіч (1798—1855); Ігнацій Дамейка (1802—1889), вядомы вучоны-геолаг і мінералог; польскі пісьменнік, гісторык Юзаф Ігнацій Крашэўскі (1812—1887); кампазітар, класік польскай і беларускай вакальнай лірыкі Станіслаў Манюшка (1819—1872); Уладзіслаў Сыракомля (1823—1862), польскі і беларускі паэт, публіцыст і этнограф; Эліза Ажэшка (1841—1910), вядомая польская пісьменніца, яе раман «Над Нёманам» — энцыклапедыя жыцця польскай шляхты Гродзеншчыны 2-й палавіны XIX ст.; этнографы і краязнаўцы Канстанцін (1806—1868) і Яўстафій (1814—1873) Тышкевічы; этнографы і фалькларысты Міхал Федароўскі (1853—1923) і Часлаў Пяткевіч; старшыня Урада Польскай Народнай Рэспублікі ў 1970—1980 гг. Пётр Ярашэвіч (1909—1992); мастак Уладзіслаў Страмінскі (Стшамінскі; 1893—1952), музыканты Браніслаў Руткоўскі (1898—1964) і Чэслаў Немэн (1939—2004) і інш. Дзейнасць усіх, іх творчасць стала здабыткам і спадчынай не толькі польскай, але і беларускай культуры.

Сёння палякі ў Беларусі ўспрынялі многія элементы традыцыйнай беларускай культуры і ў сваю чаргу аказалі моцны ўплыў на беларускую народную культуру. Разам з тым, нягледзячы на працяглыя гістарычныя сувязі, узаемаўплыў, міжэтнічныя стасункі, палякі захавалі многія адметныя рысы сваёй нацыянальнасці.

Самадзейныя артысты
з Дома польскага
ў горадзе Ліда.

Выступленне аматарскага калектыву
ў час правядзення свята польскай культуры.
Мінск, 2016 г.

УКРАЇНЦЫ

Українцы — адна з традыцыйных этнічных груп, якія насяляюць тэрыторыю сучаснай Рэспублікі Беларусь. У Беларусі вылучаюць 2 групы ўкраінцаў: выхадцы з Украіны і аўтахтонныя жыхары Беларускага Палесся, для якіх характэрна ўкраінская самасвядомасць. Доўгі час у гістарычных дакументах беларусы і ўкраінцы пазначаліся пад агульнай назвай «русіны». З прычыны культурнай блізкасці беларусаў і ўкраінцаў узнікаюць цяжкасці ў правядзенні этнічных меж паміж двума народамі на Палессі.

Час рассялення ўкраінцаў у Беларусі ўсталяваць складана, паколькі дакладных меж паміж Украінай і Беларуссю практычна не існавала.

У XVII—XVIII стст. на тэрыторыі Беларусі ўзніклі паселішчы ўкраінцаў, выхадцаў з Валыні, і казакоў. Найбольш поўныя і сістэматызаваныя дадзеныя пра ўкраінцаў у Беларусі прадстаўлены ў матэрыялах Першага ўсерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., якія сведчаць аб пашырэнні ў беларускіх губернях арэала рассялення ўкраінцаў. У гэты перыяд сярод нацыянальных груп па колькасці ўкраін-

цы займалі чацвёртае месца пасля рускіх, палякаў і яўрэяў. Большасць прадстаўнікоў украінскай нацыянальнасці былі расселены на памежных з Украінай паўднёвых тэрыторыях Беларусі. Шчыльна населеныя былі Кобрынскі, Брэсцкі, Пружанскі, Пінскі паветы Гродзенскай губерні (22,6% ад агульнай колькасці). Крыху больш украінцаў было ў Мінскай губерні (на 0,5%). Менш за ўсё пражывала ўкраінцаў у Віцебскай губерні. Большая частка ўкраінцаў пражывала ў сельскай мясцовасці (97,4%), і толькі 2,6% ўкраінцаў жылі ў гарадах.

Тэрыторыі, на якіх сёння размешчаны Беларусь і большая частка Украіны, доўгі час уваходзілі ў адныя і тыя ж дзяржаўныя ўтварэнні — Кіеўскую Русь, Вялікае Княства Літоўскае, Рэч Паспалітую, Расійскую імперыю, СССР. Украінскамоўнае насельніцтва здаўна жыло на Палессі, пераважна на поўдні сучаснай Брэсцкай вобласці.

У XX ст. колькасць украінцаў па аб'ектыўных прычынах то павялічвалася, то скарачалася. На лікавыя паказчыкі адмоўна ўплывалі сацыяльныя катаклізмы (войны, падзеі 1917 г. і інш.). Характар рассялення ўкраінцаў у Беларусі ў XX ст., у прыватнасці, у 1920—1930-я гг. характарызаваўся даволі высокай урбанізаванасцю, што выклікана інтэнсіўным ростам прамысловасці, культурнага будаўніцтва, колькасцю ўстаноў асветы і адукацыі. У сувязі з гэтым адчуваўся недахоп спецыялістаў розных прафесій і кваліфікацыі, які ліквідаваўся за кошт перасяленцаў з іншых рэспублік, у тым ліку з Украіны. Перасяленцы сяліліся пераважна ў гарадах. У 1937 г. у параўнанні з 1926 г. колькасць украінцаў у буйных гарадах павялічылася ў 5 разоў. У пасляваенныя гады колькасць украінцаў узрасла: у перыяд 1959—1989 гг. — больш чым у два разы (з 133 тыс. да 291 тыс. чалавек). Пасля распаду Савецкага Саюза даволі вялікая колькасць украінцаў выехала з рэспублікі. Памяншэнню іх колькасці (2,4%) спрыялі зніжэнне ўзроўню нараджальнасці і рост смяротнасці насельніцтва Беларусі. Згодна з перапісам 1999 г., насельніцтва дадзенай этнічнай супольнасці займала 3-е месца пасля рускіх і палякаў. У 2000-я гг. сярод украінцаў Беларусі павялічылася колькасць гарадскіх жыхароў — ад 64,8% у 1959 г. да 77% у 2009 г.

Па перапісе 2009 г., украінцаў налічвалася 158 723 чалавекі, што склала 1,7% ад агульнай колькасці насельніцтва Рэспублікі Беларусь.

Па ацэнцы прадстаўнікоў украінскай абшчыны Беларусі, іх колькасць можа перавышаць паўмільёна чалавек (больш за 5%). Больш за ўсё ўкраінцаў пражывае ў Брэсцкай вобласці (25,2%), на 2-м месцы Гомельская вобласць (19,5%), на 3-м — Мінская (17,2%) і г. Мінск

(11,8%), затым ідзе Гродзенская вобласць (9,2%) і Віцебская (9,4%), менш за ўсё ўкраінцаў у Магілёўскай вобласці (8,3%).

Па дадзеных перапісу насельніцтва 2009 г., большасць украінцаў Беларусі (61%) назвалі роднай мовай рускую. Па-руску размаўлялі дома 88,3% украінцаў краіны. 29% украінцаў лічылі ўкраінскую роднай мовай і 4% карысталіся ёю дома. Па-беларуску размаўлялі дома 6% украінцаў, а роднай беларускую назвалі 8% украінскай меншасці.

Тып забудовы, планіроўка жылля, тэхніка будаўніцтва, інтэр'ер з'яўляюцца важным этнічным паказчыкам. У першыя гады знаходжання ў Беларусі ўкраінцы прытрымліваліся традыцый сваіх месцаў, але ва ўмовах пражывання ў адным населеным пункце прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей адбываўся працэс ўзаемаўплыву. Планіроўка вёсак была вулічнай, кучавой, змешанай вулічна-кучавой. Для ўкраінцаў Беларусі была характэрна традыцыйная сістэма размяшчэння сядзіб у адносінах да вуліцы і адзін да аднаго. На Палессі сустракалася размяшчэнне дамоў перпендыкулярна вуліцы. Часам назіралася паралельнае размяшчэнне дамоў адносна вуліцы, што больш характэрна для Украіны. Звычайна будавалі хаты-мазанкі, аснову якіх складала тонкая жардзяная або плятнёвая аснова, абмазаная глінай. Сядзіба ўкраінскіх перасяленцаў дзялілася на дзве няроўныя часткі: меншая знаходзілася перад домам і прымыкала да вуліцы («двір»), вялікая — за домам і гаспадарчымі пабудовамі («горад»), дзе вырошчвалі гародніну. Найбольш распаўсюджаная сярод украінцаў планіроўка жылля: хата +

сенцы; хата + сенцы + камора. Асноўным жылём украінцаў была глінабітная беленая хата з высокім чатырохсхільным дахам, крытым саломай або чаротам, якія значна выступалі над сценамі, абараняючы ад холаду зімой і ад спёкі летам. Для дадатковага ўцяплення зімой сцены хаты абкладвалі саломай. Жылое памяшканне ўкраінскай хаты мела не менш за тры акны. Вялікія сенцы перагараджвалі дошкамі з дапамогай «шалівок» і такім чынам ствараліся памяшканні для каморы. Традыцыя абмазвання вонкавага боку зруба глінай і пабел яго, характэрная для Украіны, мела месца пераважна ў паўднёвай частцы Заходняга Палесся. Гаспадыня і яе дачкі бялілі хату да кожнага вялікага свята, асабліва да Вялікадня, Тройцы і Пакроваў.

Своеасабліваасцю вылучаюцца тып забудовы, планіроўка жылля, тэхніка будаўніцтва, інтэр'ер, якія з'яўляюцца важным этнічным паказчыкам. Адной з найбольш важных частак матэрыяльнай культуры ўкраінскага народа з'яўляецца народны касцюм, які цесна звязаны з гісторыяй, укладам жыцця, прыроднымі і сацыяльнымі ўмовамі.

Цэнтральнае месца традыцыйнага інтэр'ера жылля ўкраінцаў займала печ. Яна размяшчалася ў заднім вугле хаты справа ці злева ад уваходу, вусцем да бакавага акна, па дыяганалі да пярэдняга вугла («покуць», «червоний кут» [літара «и» ва ўкраінскай мове чытаецца як «ы»]). Чырвоны кут лічыўся святым і самым ганаровым месцам у хаце. Печ займала амаль чацвёртую частку хаты. Пустое месца пад печчу — «підпіччя», «куча», «кучка» — служыла для захоўвання паліва і зімоўкі курэй. На «покутті» віселі абразы, абавязкова ўпрыгожаныя вышы-

тымі ручнікамі — «божнікамі». Вышытымі ручнікамі багата ўпрыгожваліся і сцены жылля. Уздоўж глухога боку дома ладзілі нізкі драўляны насціл для сну («піл»). Там таксама размяшчаліся стол, лавы, скрыні, разнастайнае начинне. Своеасабліваасць традыцыйнаму інтэр'еру жылля ўкраінцаў Палесся надавалі жэрдкі пад столлю: жэрдкі-вешалкі над спальным памостам, жэрдка-сушылка каля печы, жэрдкі для падвескі ткацкіх кроснаў і інш. У сучасны перыяд абавязковым аtryбутам інтэр'ера жылля ўкраінцаў з'яўляюцца фатаграфіі ўсіх членаў сям'і, якія вісяць на сценах хаты. Знешні выгляд сучасных вёсак шмат у чым залежыць ад архітэктурнага і прыроднага асяроддзя, на які актыўна ўплываюць аграпрамысловае развіццё, транспарт, меліярацыя.

Народны касцюм з'яўляецца адной з найбольш важных частак матэрыяльнай культуры народа. Ён цесна звязаны з яго гісторыяй, укладам жыцця, а таксама з прыроднымі і сацыяльнымі ўмовамі.

Нацыянальная своеасабліваасць ўкраінскага народнага касцюма акрамя матэрыялу і крою праяўляецца таксама ў арнаменце і каляровай гаме. Народнаму касцюму ўкраінцаў, якія пражывалі на Беларускім Палессі, былі ўласцівыя як агульныя рысы, характэрныя для палескага комплексу, так і лакальныя асаблівасці. Асноўным матэрыялам, з якога ўкраінскія перасяленцы шылі вопратку аж да першай трэці XX ст., было льняное і канаплянае палатно. Комплекс жаночага адзення ўкраінцаў Беларусі складаўся з чатырох асноўных кампанентаў: сподняй кашулi, паяснога адзення (сшытая спадніца і несшытая плахта), фартуха, нагруднага адзення. Жанчыны насілі белья кашулi з невялікімі каўнярамі і шырокімі рукавамі, са-

бранымі ў вузкія абшэўкі. Каўняры і проймы рукавоў упрыгожваліся чырвонай вышыўкай. Доўгія і шырокія са мноствам складак спадніцы, пашытыя з чырвонай воўны хатняга вырабу, у цёмныя поласы або ў клетку, паляшучкі падвязвалі паяском, канцы якога звісалі па баках. Тыповым кроем жаночай кашулі на Палессі быў паліковы, пры якім пярэдняе і задняе палотнішчы на плячах злучаліся з дапамогай уставак — палікоў. Упрыгожвалі яе тканым арнаментом пераважна чырвонага колеру. Суцэльныя кашулі з'яўляліся святочным і абрадавым адзеннем. Украінскія перасяленкі ўпрыгожвалі арнаментом і падол кашулі. Паверх кашулі апраналі пашытыя з фабрычных пакупных тканін кофты («каптаны», «блузкі»). Гэта прывяло да змен традыцыйнага крою кашуль. У 1930—1940 гг. традыцыйныя сарочкі ў сувязі

з распаўсюджваннем прамысловых тканін і пад уплывам гарадской моды ў прыгарадных вёсках Палесся сталі замяняцца блузкамі. Даматканяя тканіны ў асяроддзі ўкраінцаў-вяскоўцаў замяняліся на фабрычныя. Паясное адзенне ўкраінцаў Палесся мела вялікую колькасць варыянтаў. Пераважным тыпам былі спадніцы: ваўняныя («андараки», «літнікі», «плахты»); спадніца-«саян» і летняя спадніца з палатна. У пачатку XX ст. сялянкі шылі спадніцы не толькі з тканін хатняга вырабу, але і з пакупных — паркалю, саціну, шарсцяных. Спадніцы багата ўпрыгожваліся чырвоным стужкамі з паркалю або саціну. Часткай украінскага жаночага комплексу з'яўляўся фартух з тонкага хатняга палатна або з шарсцяной тканіны. Ён заўсёды ўпрыгожваўся тканым узорам, вышыўкай або тым і іншым разам. Нагрудным адзеннем з'яўлялася

*Удзельніца сусветнага праекта, прысвечанага
160-годдзю Івана Франка Аліна Пілюкова.*

Знаёмства з украінскай газетай «Українець в Беларусі».

Украінцы каля памятнай дошкі Лесі Украінцы ў Мінску.

*Народны майстар па вышыўцы Н. Німко.
Українські фальклорны ансамбль песні і абраду грамадскага аб'яднання «Ватра».
Шэсце дэлегацыі ўкраінцаў на Рэспубліканскім фестывалі
нацыянальных культур у Гродне.*

кароткая безрукаўка (камізэлька) прамога ці прыталенага крою або доўгая безрукаўка з разрэзамі па баках. Цёмныя (чорныя ці цёмна-сінія) прыталеныя камізэлькі зашпільвалі на бліскучыя гузікі, а на шыю вешалі мноства шкляных пацерак, крыжыкаў.

Разнастайнымі былі жаночыя галаўныя ўборы, якія адпавядалі сямейнаму становішчу і ўзросту жанчыны. У святочныя дні дзяўчыны ўпляталі ў косы рознакаляровыя шаўковыя стужкі — «кіснікі», «стрічки», «стяжкі», «стужкі», у буднія дні — паскі фабрычнага матэрыялу — «плеткі», «уплеткі». Шырыня традыцыйных дзявочых галаўных павязак была 30 см, даўжыня — 1—1,2 м. Яны заўсёды складваліся ўдвая і завязваліся вузлом на патыліцы. Нярэдка да вузла прымацоўвалі рознакаляровыя стужкі. Толькі ў канцы XIX — пачатку XX ст. павязкі

на галаву былі выцесненыя хусткамі. Традыцыйным дзявочым галаўным уборам быў вянок. Яго аснова выраблялася з цвёрдага матэрыялу — лубу, бяросты, кардону, сагнутага па аб'ёме галавы і абцягнутага палатном. Зверху палатна, з вонкавага боку, вянок абшываўся яркай тканінай, звычайна фабрычнай. Да гэтай асновы прымацоўвалі жывыя ці штучныя кветкі, расліны, фарбаванае пер'е, а ззаду, з ніжняга краю вянка, чаплялі рознакаляровыя стужкі. Вянкі, якія насілі кожны дзень, нічым не ўпрыгожваліся. У канцы XIX ст. вянок стаў успрымацца толькі як святочны галаўны ўбор, а ў пачатку XX ст. толькі як вясельны. Характэрнымі галаўнымі ўборамі замужніх украінак былі «наміткі», «хусткі», «очіпки».

Мужчынскі комплекс адзення ўкраінцаў, як і беларусаў Палесся, быў даволі аднастайным. У ім яшчэ ў

пачатку XX ст. захоўвалася нямала даўніх асаблівасцей у кроі і спосабах нашэння. Сярод мужчын-украінцаў бытвала мужчынская кашуля з палікамі, упрыгожаная тканым узорам. Украінцы сталага ўзросту насілі кашулі з круглым выразам вакол шыі, які абшываўся вузкай палоскай матэрыялу. Насілі кашулі навыпуск, зверху вузкіх палатняных штаноў, падпярэзваючыся рэменем. Самымі распаўсюджанымі былі тканыя паясы шырынёй ад 3 да 20 см. Мужчынскае паясное адзенне шлася з даматканнага палатна і фарбаванай шарсцяной або паўшарсцяной тканіны. З фабрычных матэрыялаў шлі толькі святочнае адзенне. Палатняныя штаны каля пояса сцягваліся вярчачкай. Пазней мужчыны насілі скураныя рамяні. Сярод украінцаў Палесся былі распаўсюджаны камізэлькі з даматканнага сукна. Іх шлі пераважна з аднатоннай тканіны. Камізэлькі з аўчыны або на ваце рабілі для халоднай пары года. Характэрнай асаблівасцю мужчынскага касцюма ўкраінцаў і беларусаў Палесся была наяўнасць дадатковых элементаў. Гэта скураная сумачка («каліта», шабета»), якую насілі цераз плячо або падвешвалі да скуранага рэменя. Верхняе адзенне, як і кашулю, падпярэзвалі шырокімі паясамі з матэрыі чырвонага, зялёнага, радзей чорнага колераў. Верхняй вопраткай з'яўляліся суконныя світы і аўчынныя кажухі. Самым распаўсюджаным кроем ваўнянага мужчынскага і жаночага верхняга адзення з'яўлялася вопратка з бакавымі ўстаўнымі клінамі («з вусамі»). Яна багата ўпрыгожвалася кутасамі з каляровых ваўняных нітак. У пачатку XX ст. сярод украінцаў шырокае распаўсюджанне атрымаў кароткі кажух.

Галаўныя ўборы займалі важнае месца і ў комплексе мужчынскага касцюма ўкраінцаў. Мужчынскія шапкі

Мялецій Сматрыцкі.

Васіль Канстанцін Астрожскі.

*Українська делегація каля помніка
Тарасу Шаўчэнку ў Мінску.*

ОЧЕРЕТ МЕНІ БУВ ЗА КОЛИСКУ

Українська народна пісня

Очерет мені був за колиску,
В болотах я родився і зріс.
Я люблю свою хату поліську...
Я люблю свій зажурений ліс...
Що там тропіки,
Що там пампаси?
Загляніть-но у пущу до нас!..
Я оддав би за неї одразу
І Тибет, і Урал, і Кавказ...
А поліське похмуре болото? —
Пів-Полісся вода залила...
Тільки де-не-де хутір самотній,
Тільки де-не-де клаптик села.

Хоч у злиднях живемо, у бруді,
Та привілля яке навесні,
Коли виставиш вітрові груди
І летиш, і летиш на човні.
А вода і хлюпоче, і плаче,
Захинається в лютий злобі,
Ну, скажіть, в кого серце гаряче,
Як весну повесні не любить?

І укриють безкраї простори
Білокурі чайки і човни...
Тільки слухай, як води говорять
В буйнім заспіві свята весни.
Тільки слухай, як хвилі хлюпочуть,
Як нестримна повідь гуде:
Зайвий рух — і за обрій заскочиш.
Зайвий рух — і навік пропадеш.

Дзмітрій Фалькоўскі.

вырабляліся з воўны, футра, сукна і саломы і адзначаліся разнастайнасцю формаў. У канцы XIX — пачатку XX ст. сярод украінцаў Палесся былі распаўсюджаны мужчынскія шапкі цыліндрычнай і конусападобнай формы. Зімовыя шапкі шылі з апрацаванай авечай скуры: «папахавеча», «кучма», «кримка», «ковбанка». У пачатку XX ст. насілі шапкі-вушанкі, падобныя па форме на сучасныя. Летам — шыракапольныя плеченыя з саломы капелюшы і фуражкі.

Характэрным кампанентам комплексу мужчынскага і жаночага касцюма ўкраінцаў Палесся быў плечены

з лыка абутак, зручны і практычны для балоцістай мясцовасці. Сярод украінцаў Палесся даўжэй, чым у іншых рэгіёнах Беларусі і Украіны, бытаваў плечены з кары дрэў абутак — лапці (пасталы).

Своеасаблівасць варыянтаў народнага касцюма ўкраінцаў выяўлялася ў каларыце, спосабах нашэння асобных складовых частак, арнаменце. У наш час асобныя рысы народнага касцюма ўкраінцаў Беларусі захоўваюцца ў святочнай сферы або ў якасці сцэнічнага адзення фальклорных ансамбляў. Народны касцюм стаў адным з атрыбутаў нацыянальнай культуры.

Лаўрэнцій Зізаний.

Астрожская біблія 1581 г.

Кніга «Апостал», выдадзеная М. Слёзкам. Львоў. 1639 г.

Першая друкаваная кніга Украіны «Апостал»,
выдадзеная Іванам Фёдаравым. Львоў, 1564 г.

Традыцыйная культура харчавання ўкраінцаў Беларусі даўжэй усяго захоўвала сваю этнічную спецыфіку і ў меншай ступені схільная да змен. Ва ўкраінцаў і беларусаў Палесся галоўнымі зыходнымі прадуктамі харчавання былі збожжавыя, гародніна, малако і мяса. Гэтыя прадукты ў летне-асенні перыяд дапаўняліся грыбамі, ягадамі, дзікімі грушамі і яблыкамі. Істотнай дапамогай з'яўляліся рыбалоўства і паляванне. У XIX ст. у рэгіёне было шырока развіта бортніцтва. Мёд выкарыстоўваўся для падрыхтоўкі напояў, рытуальных страў, а таксама як ласунак. Значнае месца ў народнай кулінарыі ўкраінцаў займалі мучныя стравы і вырабы. Да найбольш старажытных украінскіх страў можна аднесці вараныя крупяныя ці мучныя юшкі (поліўка, суп) і кашы. Абавязковымі паўсядзённымі стравамі былі мучныя: «лемішка» з грачанай мукі, «кулеш», «мамаліга» з кукурузнай, «затірка» з пшанічнай і інш. Таксама стравы, прыгатаваныя з дапамогай квашання: «кисіль», «кваша». Вельмі папулярны сярод ўкраінцаў Беларусі варэнікі. Іх начынялі тушанай капустай, адварной бульбай з зажаркай, тварагом, грачанай або пшанічнай кашай з маслам, адварным мясам (часцей ліверам), адварной фасолёй, макам, ягадамі, садавінай і інш. Хлеб часцей пяклі з жытняй мукі. Па выхадных днях для ўкраінцаў асабліва характэрным было выпяканне булчак, бліноў («млинці», «блинці», «налисники») ці аладак («ладки», «оладки»). Іх гатавалі з розных гатункаў мукі — жытняй, пшанічнай, грэцкай, прасяной, кукурузнай, ячменнай, гарохавай. Рабілі саладуху. У рацыёне ўкраінцаў значнае месца займала гародніна. У сярэдзіне XIX ст. з'явіліся стравы з бульбы, якая заняла трывалае месца ў харчаванні сельскіх і гарадскіх жыхароў. Ужывалі бульбу ў адварным, смажаным і тушаным выглядзе. Гатавалі дранікі, бабку. Адной з найбольш характэрных для ўкраінскай кухні страў, своеасаблівым нацыянальным кулінарным сімвалам быў і застаецца да гэтага часу боршч. Найбольш распаўсюджаны так званы

Варэнікі з ягадамі.

Варэнікі з адварной бульбай.

«червоний борщ», «буряковий борщ». Вясной гатавалі боршч з зелянінай з кіслым бураком і лебядою, са шчаўем або крапівой. Шырокае распаўсюджванне ў традыцыйнай кулінарыі ўкраінцаў Беларусі атрымаў мак. Перад ужываннем яго таўклі ў ступе або малолі, дадавалі ў пірагі, булчкі, верашчаку, макоўнік. Украінцы любілі сала, радзей ужывалі ялавічыну. Мяса вэндзілі і захоўвалі да святаў. На Палессі свіныя тоўстыя кішкі начынялі цёртай сырой бульбай з салам, зашывалі і запякалі ў печы. З свіных ножак варылі халадзец («драглі», «холодец»). Рабілі розныя напоі. Улетку варылі адвары, узвары, кісялі з ягад. Шырока распаўсюджанымі былі квасы: з бярозавага і кляновага соку, з садавіны і ягад, а таксама бурачны. Малаком запраўлялі розныя супы, елі кіслае малако. З малака рыхтавалі сметанковае масла, смятану, тварог, сыр.

Традыцыйна ўстойлівымі з'яўляюцца календарныя святы, звычаі і абрады, якія перадаюцца ад пакалення да пакалення. У цяперашні час этнічныя элементы захоўваюцца ў першую чаргу на сямейным узроўні.

Святкі (Каляды) з'яўляліся шырока распаўсюджаным сярод ўкраінцаў Беларусі святам, асабліва ў сельскай мясцовасці. Увечары звычайна калядавалі. Для ўкраінцаў Палесся характэрны найбольш архаічны абрад абходу з казой. Ражаны персанаж, які суправаджаў казу, ва ўкраінцаў называўся «початуха», «староста», «пастух», «затягайло», а ў беларусаў — «дзед». Іншы тып калядных віншаванняў, вядомы ўкраінцам, —

Сумесны Калядны вечар таварыства ўкраінцаў «Краяны» (г. Маладзечна) і таварыства ўкраінцаў «Трембіта» (г. Ліда).

хрыстаслаўленне, калі дзеці, а ў некаторых месцах — дзяўчаты, хлопцы, дарослыя мужчыны хадзілі па хатах і славілі Хрыста. Галоўным атрыбутам шэсця была калядная зорка — сімвал Віфлеемскай зоркі. Часта абрады калядання суправаджаліся паказам своеасаблівага лячэнага тэатру — вярцапа. Вечар напярэдадні Новага года называўся ва ўкраінцаў Беларусі «щедрий вечір», «багаты вечор», «щедруха». 1 (14) студзеня святкаваўся Новы год. Украінцы верылі: як сустрэнеш Новы год, як правядзеш першы яго дзень, такім будзе і ўвесь год. Народныя традыцыі забаранялі ў гэты дзень сварыцца, згадваць нячystую сілу, гаварыць пра смерць, хваробу і т.п. У першы дзень Новага года дзеці хадзілі па хатах з мяшэчкамі, напоўненымі збожжам, выказваючы гаспадарам традыцыйныя навагоднія пажаданні («Сію, сію, посіваю, з Новым рокам поздаровляю»), рассыпалі («засявалі») збожжа вакол. Іх гасцінна сустракалі ў кожным доме, адорвалі арэхамі, семкамі, мучнымі вырабамі. Заканчваліся Каляды святам Вадохрышча 6 (19) студзеня, якое ўкраінцы называлі «Вадохрэшці». Святкавалі ўкраінцы Беларусі Масленіцу («Маслениця», «Масница»). На працягу масленічнага тыдня пяклі і елі бліны. Украінцы Беларусі ў мінулым шырока адзначалі «Середохресний тыждень» — сярэдзіну Вялікага посту, калі, па народных уяўленнях, «пост ламаецца напалову». У кожнай сям'і гаспадыня выпякала спецыяльныя хлебныя вырабы ў форме крыжоў — «хрэшцікі». Крыжы бралі з сабой пры першым выгане хатняй жывёлы у поле, пры першай сяўбе, пры зажынках. 25 сакавіка (7 красавіка) адзначалася свята Дабравешчанне («Благовіщення»). Яно вельмі шанавалася, бо лічылася, што вясна канчаткова перамагла зіму. Пасля Дабравешчання, паводле народных павер'яў, можна было трывожыць зямлю: капаць, саджаць, хадзіць у лес. У дзень свята строга забаранялася што-небудзь рабіць па гаспадарцы. Аднак некаторыя віды сельскагаспадарчых работ, наадварот, неабходна было выконваць толькі на гэта свята (напрыклад,

садзіць бульбу і высаджваць расаду). Урачыста адзначалася Вербніца («Вербница»). З раніцы ўсе ішлі ў царкву (касцёл) з ахапкам вярбы або ядлоўца, дзе яны асвятчаліся. Гаспадар ці гаспадыня, прыйшоўшы дадому, імкнуліся тры разы лёгенька стукнуць пучком вярбы кожнага члена сям'і, прыгаворваючы: «Не я б'ю, Верба б'е, за тиждень — Великдень, будзь здарова, як верба, будзь богата, як земля». Пасля Вербнай нядзелі пачынаўся апошні тыдзень Вялікага посту — вельмі строгага. Напярэдадні Вялікадня абавязкова мылі ў доме столь, сцены, сталы, бялілі печ. Чацвер на гэтым тыдні называлі «Чистый четвер», або «Страсть». У гэты дзень усе члены сям'і ўставалі рана, каб памыцца да ўзыходу сонца. У пятніцу фарбавалі курыныя яйкі ў адвары з шалупіння цыбулі. У многіх украінскіх сем'ях яйкі ўпрыгожвалі роспісам, для чаго іх абмотвалі ніткамі або шматкамі рознакаляровай матэрыі, абвязвалі анучкай і варылі ў кіпячай падсоленай вадзе, затым прамывалі і астуджалі. Рабілі кулічы і пасху. У суботу частку прыгатаванай ежы складалі ў спецыяльны плецены з лазы ці саломы кошык, каб асвятціць яе на набажэнстве ў царкве. Раніцай сям'я збіралася разам за святочным сталом. Усе віталі адзін аднаго, віншавалі са святам і хрыстосаваліся (абдымаліся і тройчы цалаваліся). Па традыцыі на другі дзень Вялікадня ў госці да дзяцей прыходзілі іх хросныя бацькі, хросныя бабулі і прыносілі падарункі: фарбаваныя яйкі, кулічы, цукеркі, абноўкі. Але часцей сярод украінцаў існаваў звычай, калі дзеці самі хадзілі да сваіх хросных за падарункамі. Вялікдзень святкаваўся цэлы тыдзень. Ва ўкраінцаў Заходняга Палесся ў гэты перыяд адзначалася два памінальныя дні: чацвер велікоднага тыдня («Навський Великдень», «Мертвих Великдень») і нядзеля наступнага за Светлай сядміцай тыдня («Проводи»). Украінцы Усходняга Палесся ў аўторак на Фаміным тыдні адзначалі дзень памінання продкаў — Радуніцу. У сённяшняй абрадавай практыцы ўкраінцаў, асабліва сельскіх жыхароў, шырока вядома свята Тройцы («Трійца», «Зелені свята»). Напярэдадні

кожная сям'я прыбірала і ўпрыгожвала двор, дом, гаспадарчую пабудову галінкамі дрэў — клёну, бярозы, ліпы, якія ўкраінцы Брэстчыны называюць «маем» (літара «є» чытаецца як «е», а «е» як «э»), а падлогу высцілалі аерам («лепехой») і мятай. У некаторых украінскіх сем'ях напярэдадні Сёмухі, у суботу, паміналі продкаў. Купальскі абрадавы комплекс украінцаў уключаў у сябе звычаі, народныя светапоглядныя ўяўленні і веды, характэрныя і для беларусаў. У жніўні, пасля ўборкі ўраджаю, украінцы святкавалі Спаса. Важным восеньскім святам у народным календары былі Пакровы. Яны з'яўляўся храналагічнай мяжой, якая падзяляла год на дзве палавіны: летнюю і зімовую. Вялікае значэнне ў святочных традыцыях украінцаў меў Міхайлаў дзень («Міхайло»; 21 лістапада). Напярэдадні ў суботу паміналі памерлых. На сучасным этапе фарміруецца новы календар, які спалучае традыцыйныя і новыя святы. Украінцы, якія жывуць у Беларусі, акрамя рэлігійных і грамадзянскіх святаў, агульных з беларускімі, кожны год 24 жніўня адзначаюць Дзень незалежнасці Украіны, а таксама дзень нараджэння Тараса Шаўчэнкі (9 сакавіка), Лесі Українкі (25 лютага).

На сённяшні час у Беларусі дзейнічае буйнейшая рэспубліканская арганізацыя — Беларускае грамадскае аб'яднанне ўкраінцаў «Ватра», у структуру якога уваходзяць таварыствы «Верховина» (г. Гомель), «Дніпро» (г. Магілёў), «Заповіт» (г. Мінск), «Краяни» (г. Маладзечна Мінскай вобласці), «Обрій» (пасёлак Калодзішчы Мінскай вобласці), «Родислав» (г. Віцебск), «Трембіта» (г. Ліда Гродзенскай вобласці), «Черемшина» (г. Мар'іна Горка Мінскай вобласці). Дзейнічаюць і таварыствы, якія не ўваходзяць у структуру «Ватры»: навукова-педагагічнае аб'яднанне «Берегіня» (г. Брэст), грамадскае аб'яднанне ўкраінцаў «Барвінок» (г. Гродна), Цэнтр украінскай культуры «Січ» і маладзёжнае музычнае таварыства «Криниця» (абодва ў Мінску). Пры грамадскіх аб'яднаннях дзейнічаюць фальклорныя ансамблі, вакальныя дуэты, салісты. Многія з іх удзельнікі і лаўрэаты Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур. «Ватра» выдае ўкраін-

скамоўную газеты «Українець в Беларусі», таварыства «Заповіт» — інфармацыйны бюлетэнь «Український вісник».

Украінская мова ў Беларусі вывучаецца ў Беларуска-беларускім дзяржаўным універсітэце па спецыяльнасці «Славянская (украінская) філалогія», на курсах у мінскім Цэнтры славянскіх моў і культур. Працуюць бібліятэкі з адрэзкамі ўкраінскай літаратуры ва ўсіх абласцях краіны. У сетцы Фэйсбук існуе агульнадаступная група «Українцы ў Беларусі». Актыўны ўдзел украінская дыяспара прымае ў мерапрыемствах, якія арганізуюцца Пасольствам (дні ўкраінскай культуры і пісьменства, святкаванне нацыянальных і рэлігійных святаў і г.д.). Праводзяцца таксама шматлікія канцэрты, вечары і іншыя мерапрыемствы, прысвечаныя выдатным гістарычным падзеям, дзеячам культуры і мастацтваў Украіны. Асабліва цесна падтрымліваюцца сувязі паміж суседнімі абласцямі, а таксама навучальнымі ўстановамі рэспублік.

Украінска-беларускія адносіны маюць даўнюю гістарычную аснову, таму многія імёны ўкраінцаў назаўсёды ўвайшлі ў гісторыю Беларусі: гэта славыты гетман і палкаводзец Канстанцін Астрожскі (1460—1530; ён належыць як украінцам, так і беларусам), вядомы тым, што ў 1514 г. пад Оршай атрымаў трыумфальную перамогу над войскамі вялікага князя маскоўскага Васіля III; гетман Войска Запарожскага Багдан Хмяльніцкі (1596—1657), вызваленчую барацьбу якога падтрымлівалі беларусы ў Брагіне, Лоеве, Пінску, Тураве. У XVII ст. значны ўклад у беларускую культуру ўнеслі асветнікі ўкраінцы, найбольш вядомымі з якіх былі браты Зізаніі Лаўрэнцій (каля 1570 — пасля 1633) і Стафан (1550—1634), Мялецій Смятрыцкі (1577—1633) і інш. У Мінску вучыўся гетман Паўло Цяцера. Туды ж 4 разы прыязджала вядомая ўкраінская паэтэса, перакладчык, драматург Леся Українка (1870—1901). У в. Вялікія Лепацы Кобрынскага раёна Брэсцкай вобласці нарадзіўся паэт Дзмітрый Фалькоўскі (1898—1934), верш якога «Очерет мені був за колыску» стаў украінскай народнай песняй.

Виступлення зборнай українцяў Беларусі на чэмпіянаце свету па футболе сярод украінскіх дыяспар у г. Цярнопаль.

ЯЎРЭІ

Яўрэі — народ з багатай гісторыяй і культурай, вядомы з часоў глыбокай старажытнасці. Гэта нашчадкі жыхароў старажытнага Ізраільска-Іўдзейскага царства. Яго прадстаўнікі пражываюць у многіх краінах свету, у тым ліку ў Беларусі. Не менш як шэсць стагоддзяў беларусы і яўрэі жывуць у Беларусі разам і лічаць яе сваёй радзімай. Гісторыя Беларусі — гэта не толькі гісторыя беларусаў, але і многіх этнасаў, сярод якіх яўрэі мелі вельмі вялікае сацыяльнае і эканамічнае значэнне ў развіцці краю. Без іх укладу ў самыя розныя сферы чалавечай дзейнасці Беларусь сёння, верагодна, была б іншай краінай. Таму важна ўважліва прыгледзецца да культуры і традыцый гэтага народа, каб зразумець яго і лепш асэнсаваць саміх сябе.

Прынята лічыць, што другім горадам рассялення беларускіх яўрэяў стаў Гродна, аднак прывілей Вітаўта 1389 г. на іх пасяленне ў горадзе, як лічаць сучасныя гісторыкі, з'яўляецца фальсіфікацыяй, таму дакладны час іх з'яўлення там застаецца пад пытаннем.

Цалкам верагодна, што першыя яўрэі перасяліліся на тэрыторыю цяперашняй Беларусі яшчэ ў часы Кіеўскай Русі у X—XIII стст., мігрыруючы сюды па Дняпры з Крыма і яго ваколіц. Аднак пісьмовых пацверджанняў гэтаму няма. Таму афіцыйным пачаткам гісторыі яўрэяў на землях Беларусі прынята лічыць канец XIV ст., калі гродзенскі і луцкі князь Вітаўт, будучы вялікі князь літоўскі, даў яўрэям прывілей на права пасялення ў Брэсце (1388).

Яўрэі перасяляліся на заходнебеларускія землі не ад добрага жыцця, а ад пераследаў і гвалту, якія яны перажывалі ў цэнтральнай Еўропе. Таму выгада тут была ўзаемная: яўрэі атрымлівалі магчымасць адносна бяспечнага пражывання, заняткаў гандлем і рамёствамі, а дзяржава — усталяванне трывалых гандлёвых кантактаў з Еўропай, прыток капіталаў і тэхнічныя запазычанні. Яўрэі-перасяленцы належалі да групы ашкеназаў — так звалі яўрэяў, якія

пераважна паходзілі са шматлікіх германскіх княстваў. У іх склалася свая асаблівая культура і падобная на нямецкую мова з назвай ідыш, якую выкарыстоўвалі для штодзённых стасункаў, у той час як для малітваў, напісання рэлігійнай літаратуры выкарыстоўваўся іўрыт — мова далёкіх продкаў, старажытных яўрэяў.

Для яўрэйскай традыцыі вельмі важна мець магчымасць кампактнага сумеснага пражывання. Толькі так можна належным чынам выконваць шматлікія рэлігійныя прадпісанні і абрады, мець свой культавы будынак для малітвы (сінагогу) і ўласныя могілкі (кіркут). Таму ад самага пачатку рассяленне яўрэяў ішло па прынцыпе ўтварэння абшчын з кампактным раёнам пражывання ў горадзе ў межах адной вуліцы ці некалькіх кварталаў. Стагоддзямі гэтыя раёны захоўваліся ў гістарычных назвах вуліц. Напрыклад, у Гродне сённяшняя вуліца Замкавая раней называлася Яўрэйскай. Яна размешчана ў адным з самых старых раёнаў горада паміж Замкам і Рынкавай плошчай (цяпер — Савецкая).

Беларускія яўрэі перажылі свой кароткі перыяд выгнання 1495 г., у праўленне вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягелончыка, але ў 1503—1504 гг. атрымалі дазвол вярнуцца назад і ім была вернута адабраная маёмасць. У XVI ст. актыўна засноўваліся новыя абшчыны яўрэяў — у Пінску, Навагрудку, Мінску, Полацку, Віцебску, Магілёве і Оршы.

Яўрэі падпарадкоўваліся законам Вялікага Княства, але ўнутры сябе абшчына поўнаасцю падпарадкоўвалася кагалу — органу самакіравання, які вырашаў усе злабадзённые пытанні і канфлікты. Яўрэі жылі закрытай супольнасцю і практычна не змешваліся з мясцовым насельніцтвам, тым ахоўваючы сваю веру, традыцыі і культуру. Такая закрытасць мела і негатыўны бок: яна вяла да адчужанасці ў грамадстве, да непаразуменняў, што стварала падмурак будучых канфліктаў. Узростанне кантактаў Вялікага Княства з цэнтральнай і заходняй Еўропай у XVI ст. прывяло і да запазычання многіх звязаных з

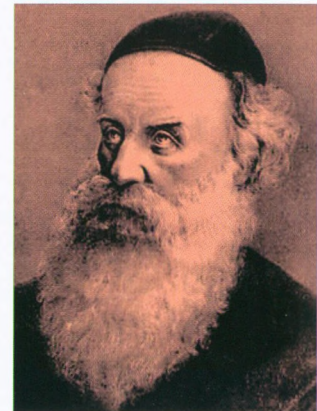
*Інтэр'ер новай сінагогі ў Віцебску.
Харальная сінагога ў Гродне.*

яўрэймі забабонаў, што паўплывала на іх прававы стан у дзяржаве.

Паступова колькасць яўрэйскіх абшчын расла, і яны з'явіліся ў дзясятках беларускіх гарадоў, як і ў іншых рэгіёнах Вялікага Княства. Кагал вырашаў пытанні адной абшчыны, аднак з'явілася патрэба рэгуляваць справы, якія датычыліся ўсіх яўрэяў у княстве. Для гэтага ў 1623 г. быў упершыню скліканы яўрэйскі аналаг вялікага сейма, які атрымаў назву «літоўскі ваад». Першы літоўскі ваад сабраўся ў Брэсце, які лічыўся неформальнай сталіцай яўрэяў Вялікага Княства. Наступныя за ім таксама праводзіліся ці ў Брэсце, ці ў вакольных мястэчках — Сяльцы, Хомску, Заблудаве і інш. Толькі ў XVIII ст. сталі часам збірацца і ў больш аддаленых месцах — Міры, Нясвіжы, Гродне, Зэльве і інш.

Яўрэі ў Вялікім Княстве Літоўскім мелі абарону і пратэкцыю караля, развівалі гандаль і рамёствы, багацелі і складалі вельмі важную і ўплывовую сацыяльную групу ў краіне. Аднак, паколькі яны не былі хрысціянамі, яны не мелі права займаць дзяржаўныя пасады, наймаць хрысціян на працу, будаваць синагогі вышэй за цэрквы і касцёлы і падпарадкоўваліся многім іншым абмежаванням.

Аднак найгоршае здаралася ў час войнаў і паўстанняў. «Чужыя» ў вачах хрысціян, якія нярэдка былі ад іх у эканамічнай залежнасці, яўрэі становіліся аб'ектам агрэсіі і гвалту. Найгоршым перыядам быў перыяд Антыфеадальнай вайны 1648—1651 гг., калі ў захопленых гарадах і мястэчках паўстанцы фактычна ажыццяўлялі генацыд яўрэйскага насельніцтва.

Другой праблемай былі працэсы па абвінавачванні ў забойстве хрысціянскіх дзяцей. Гэты прыкры забабон прыбыў на нашы землі разам з рэлігійнымі фанатыкамі з каталіцкай Еўропы і нечым нагадаў пашыранае ў той жа час паляванне на ведзьмаў. Апраўдацца было надзвычай складана, бо натоўп лічыў яўрэяў як бы заведама вінаватымі і ў выніку надуманых прысудаў іх адпраўлялі на касцёр. Гэта ганебная старонка з гісторыі краіны, якую таксама трэба захоўваць у памяці.

Нягледзячы на названыя негатыўныя аспекты, усё ж тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай была адной з найбольш зручных у Еўропе для пражывання яўрэяў паводле заканадаўства і сацыяльнага клімату. Напярэдадні падзелаў краіны ў 1772 г. тут пражывала самая вялікая яўрэйская абшчына ў свеце. Але справа не толькі ў колькасці. На тэрыторыі ВКА з'явіліся буйнейшыя ў свеце цэнтры па вывучэнні іўдаізму. Вільня ў XVIII ст. атрымала назву «паўночны Іерусалім» з-за свайго значэння для развіцця яўрэйскай рэлігіі. Тут жыў і ствараў свае працы Эліягу бен Шлома Залман (1720—1797), шырокавядомы як Віленскі Гаон — «віленскі

Віленскі Гаон.

Шнэур Залман з Ляд, заснавальнік хайдскага руху Хабад.

Ю. Пэн. Развод. 1907 г.

Яўрэі Беларусі. Другая палавіна 19 ст.

геній», чалавек, які з'яўляецца адным са стваральнікаў сучаснай формы артадаксальнага іўдаізму. Нарадзіўся ён у Беларусі, у мястэчку Сялец сучаснага Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці.

Адной з галоўных спраў жыцця Віленскага Гаона была абарона артадаксальнага іўдаізму перад уплывам вучэння хасідаў, якое з'явілася ў XVIII ст. ва Украіне і пасля атрымала пашырэнне ў беларускіх землях, пераважна на Палессі і ў ваколіцах Віцебска. Хасідызм засноўваўся на шанаванні кіраўнікоў абшчын — цадзікаў. Хасіды верылі, што цадзікі маюць асабістую сувязь з Богам, таму шанавалі іх як жывых святых і давяралі ім ва ўсіх справах. Вучэнне хасідаў выразна адрознівалася ад артадаксальнага іўдаізму дэманстратыўнай радасцю перажывання блізкасці да Бога — праз малітву ці праз набліжанасць да цадзіка. Хасіды ладзілі вясельныя сабранні і пляскі, асабліва ў шабат — у вечар пятніцы перад наступленнем суботы, якая лічылася святым днём. Статус цадзіка звычайна перадаваўся яго прамым нашчадкам, і так паступова ішло рассяленне абшчын. Хасідызм стаў адным з самых вядомых містычных вучэнняў унутры іўдаізму і дагэтуль застаецца надзвычай папулярным у яўрэйскім свеце.

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай у канцы XVIII ст. тэрыторыя Беларусі, а разам з ёю і яўрэі, якія там жылі, апынуліся пад уладай Расійскай імперыі. Спачатку яны даволі пазітыўна ўспрынялі гэтыя змены, бо Расія пры Кацярыне II адрознівалася высокім узроўнем рэлігійнай талерантнасці, а ўключэнне ў склад вялікай імперыі азначала адкрыццё новых рынкаў. Аднак хутка стала зразумела, што жыццё ў новай дзяржаве не будзе простым — увялі новыя падаткі, абмежавалі правы кагалаў, а ў 1791 г. увялі сумна вядомую «мяжу аседласці», якая фактычна давала яўрэям права жыць толькі ў заходніх губернях, частках нядаўна падзеленай Рэчы Паспалітай. Гэта было зроблена пад уплывам маскоўскіх і іншых расійскіх купцоў, якія баяліся моцнай канкурэнцыі. Пасяліцца за мяжою аседласці было магчыма, але такія льготы даваліся толькі яўрэйскай эліце: купцам 1-й гільдзіі, асобам з вышэйшай адукацыяй і інш.

XIX

стагоддзе прывесла новыя змены. Паводле палажэння 1804 г. усе яўрэі павінны былі атрымаць прозвішчы, як у хрысціян, якія перадаюцца па спадчыне. Да гэтага яны карысталіся толькі імёнамі і імёнамі па бацьку, што стварала вялікія праблемы і блытаніну пры стварэнні спісаў насельніцтва ці падаткаабкладанні. Указам 1824 г. Аляксандр I забараніў яўрэям Беларусі жыць у вёсках і займацца вінакурэннем. Мікалай I указам 1827 г. абавязаў яўрэяў службыць у арміі нароўні з іншымі. Гэта стала для іх вялікім выпрабаваннем, бо ў арміі немагчыма было весці паўнаважнае рэлігійнае жыццё і прытрымлівацца традыцый. Да таго ж там рознымі спосабамі прымушалі прыняць хрышчэнне ў праваслаўную веру. Па стане на 1839 г. трэць яўрэяў, якія служылі ў арміі, не вытрымала ціску і прыняла хрышчэнне. У 1844 г. былі пазбаўлены правоў кагалы, а ў 1850 г. яўрэям забаранілі насіць іх традыцыйнае адзенне, а замужнім жанчынам — галіць галаву і насіць парыкі, як прадпісвала традыцыя. У 2-й палавіне XIX стагоддзя яўрэі пацягнуліся да сучасных навуковых ведаў, узнікла рускамоўная яўрэйская інтэлігенцыя.

Аднак у XIX ст. яўрэі ў Беларусі працягвалі адрознівацца сярод хрысціянскага насельніцтва, што здзіўляла падарожнікаў як з самой Расіі, дзе яўрэі практычна не жылі, так і з Еўропы, дзе іх было заўважна менш і яны часта зліваліся па знешнім выглядзе з астатнім насельніцтвам. Нават пасля названага ўказу іх адзенне хоць і прыблізілася да звычайнага цывільнага крою, усё ж выразна вылучалася. Выклікалі здзіўленне і незвычайныя яўрэйскія абрады. Напрыклад, на свята Сукот (у кастрычніку) прынята было будаваць у двары шалашы, дзе жылі цягам тыдня. У многіх мястэчках замест гэтага ў дамах існавала спецыяльная сістэма падняцця часткі даху, для таго каб можна было замест шалаша начаваць на гарышчы. Здзіўлялі яўрэйскія пахаванні з іх гучнымі галашэннямі і нясеннем цэла памерлага цераз горад на могілкі на адмысловых насілках. Што ўжо казаць пра хасідаў з іх песнямі і пляскамі.

Расійскі ўрад з усіх сіл імкнуўся зрабіць яўрэяў «такімі як усе». Іншасць культуры ён успрымаў як яе недахоп і з усёй сілы імкнуўся «цывілізаваць» яўрэяў. Але ўводзіліся абмежаванні па атрымманні яўрэямі свецкай сярэдняй і вышэйшай адукацыі (працэнтная норма ў гімназіях і ВНУ). За тысячагоддзі сваёй гісторыі яўрэі здолелі захаваць уласныя традыцыі. Чарговым выпрабаваннем сталі серыі пагромаў, якія здараліся пачынаючы з 1881 г., пасля забойства Аляксандра II. Распалены прапагандай праварадыкальных партый і пры лаяльнасці многіх чыноўнікаў, натоўп паліў яўрэйскія дамы і крамы, забіваў і калечыў саміх яўрэяў. З-за рэгулярных пагромаў вялікая колькасць яўрэяў выехала ў эміграцыю ў іншыя краіны. Толькі ў ЗША з Расійскай імперыі пераехала не менш як паўтара мільёна чалавек. Варта адзначыць, што ў Беларусі пагромы мелі заўважна меншы маштаб, чым ва Украіне і Малдавіі.

Значэнне яўрэйскай культуры і саміх яўрэяў для культуры Беларусі з'яўляецца велізарным. Многія словы ў беларускай мове, якімі мы карыстаемся сёння, такія, як крама, фарба, цукар, ліхтар, гандаль, запазычаны з ідыш.

Многія стагоддзі яўрэі з'яўляліся рухавіком развіцця беларускага гандлю і прамысловасці. Выкарыстоўваючы свае шырокія сувязі з рознымі абшчынамі, яны маглі наладзіць трывалыя каналы куплі і продажу тавараў. Гэта азначае, што большасць замежных тавараў трапляла ў Беларусь менавіта дзякуючы яўрэям. Назапашаныя капіталы ў XIX ст. яўрэі ўкладвалі ў прамысловыя прадпрыемствы, некаторыя з якіх працягваюць працаваць і сёння.

Дрэваапрацоўчы завод у Пінску адкрыты ў 1880 г. брацямі Лур'е (зараз прадпрыемства «Пінскдрэў»), дражджавы завод у Бабруйску — у 1870 г. Х. Райцынам, пасля рэвалюцыі пераабсталяваны ў кандытарскую фабрыку «Чырвоны харчавік». Адна з буйнейшых у дарэвалюцыйнай Беларусі тытунёвая фабрыка «Нёман» у Гродне належала купцам Абраму Гардону і Лейбу Шарашэўскаму.

Значны ўклад яўрэяў і ў фарміраванне культурнага ландшафту Беларусі. Сінагогі было забаронена будаваць у цэнтрах гарадоў і мястэчак (у апошнія стагоддзі гэта не заўсёды выконвалася, напрыклад, у Гродне сінагога стаіць у цэнтры горада), таму звычайна яны размяшчаліся на некаторай адлегласці і не мелі вежаў (якія таксама былі забаронены). Акрамя таго, такое размяшчэнне часта аказвалася зручным і для саміх вернікаў, бо сінагогі імкнуліся будаваць непадалёк ад берага ракі, дзе зручна было размясціць рытуальную лазню — мікву. У Беларусі захавалася некалькі выдатных мураваных сінагог з часоў Вялікага Княства — у Слоніме, Ружанах і Быхаве. У Быхаве сінагога мае выразныя рысы абарончага дой-

лідства — яна магла выкарыстоўвацца як адна з частак сістэмы абароны горада ў час аблогі. Непапраўнай стратай стала знішчэнне амаль усіх драўляных сінагог у XX ст. Многія з іх з'яўляліся выдатнымі творамі архітэктуры і ўражвалі сваёю складанай і незвычайнай формай. Першая беларуская газета «Наша Ніва» нават называла іх у 1911 г. «сінагогамі ў беларускім стылі».

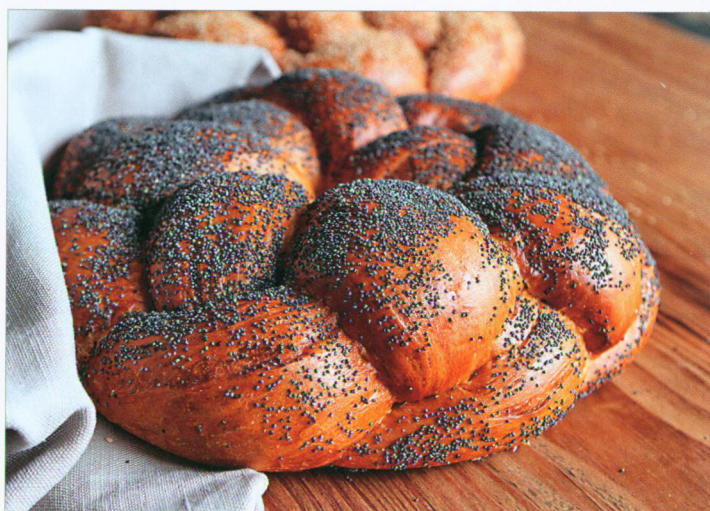
Па меры развіцця гандлю яўрэі ўсё больш імкнуліся сяліцца ў цэнтрах гарадоў і мястэчак, каля рынкавай плошчы, бо такія месцы лічыліся найбольш прыбытковымі. Асабліва гэта сітуацыя стала заўважнай у XIX — пачатку XX ст. і супала з агульнымі зменамі ў развіцці беларускіх гарадоў: драўляныя дамы паступова сталі замяняць больш трывалымі цаглянымі. Таму аблічча жылой забудовы ў цэнтрах невялікіх гарадоў і мястэчак у значнай ступені аказалася вызначана патрэбамі і густамі яўрэйскага насельніцтва. Так яўрэі ўнеслі свой значны ўклад у гістарычнае аблічча сённяшніх гарадоў Беларусі.

Маца — рытуальная яўрэйская выпечка на свята Песах (Пасха).

Фарішмак з селядца.

Яўрэйская кухня развівалася ва ўмовах разнастайных абмежаванняў, якія прадпісвала традыцыя. Збор рэлігійных прадпісанняў, якія дазваляюць ужываць у ежу тыя ці іншыя прадукты і гатаваць іх, называецца кашрут, а дазволеныя прадукты і стравы — кашэрнымі. Кашрут

*Хала.
Гефілтэ фіш.*

не дазваляе ўжываць свініну і некаторыя іншыя віды мяса, віно, зробленае неяўрэямі, рыбу без лускі (асятроў, самоў і інш.), ракападобных і малюскаў, спалучаць мяса і малако і г.д. Правілы кашрута шматлікія і складаныя. Асабліва ўвага надавалася чысціні пры прыгатаванні ежы. Яўрэі ўмелі смачна гатаваць нават з недарагіх, агульнадаступных прадуктаў, таму беларусы і іншыя народы ахвотна запазычалі іх рэцэпты. Сярод іх — курыны булён з вараным у ім цестам, фаршмак — халодная закуска з сечанага селядца і часта бульбы, гефілтэ фіш — фаршыраваная рыба, хала — белая плеченая булка, пасыпаная макам, якую і цяпер можна набыць у хлебных аддзелах многіх беларускіх крам. Акрамя таго, яўрэі рабілі разнастайныя паштэты для намавання на хлеб, якія пасля таксама сталі агульнапапулярнай стравай. Трэба адзначыць, што цэлы шэраг прадуктаў завозіўся ў Беларусь і трапляў на стол дзякуючы актыўнасці яўрэйскіх купцоў. Яўрэі былі вядомыя гандлем салёнымі селядцамі, спецыямі, кавай, лімонамі і іншымі «заморскімі» прадуктамі. Досвед доўгага суіснавання ўзбагачаў як беларускую, так і яўрэйскую кухню, пашыраў набор прадуктаў, якія ўжываліся ў кулінарыі.

Яўрэі былі стваральнікамі і носьбітамі багатай інтэлектуальнай культуры, заснаванай на рэлігійным вучэнні. Уменне чытаць было абавязковым для ўсяго мужчынскага насельніцтва, тлумачэнне і разбор складаных момантаў са свяшчэнных тэкстаў быў звычайнай практыкай навучання, якая добра дапамагала развіваць разумовыя здольнасці. Таму яўрэйская культура дала ў XIX і XX ст. так шмат розных вучоных. Дзеці, якія з малага ўзросту праяўлялі выдатныя здольнасці, розум, вельмі цаніліся абшчынай і маглі разлічваць на выдатную кар’еру і заможнае жыццё. Гэта традыцыя дапамагала хлопцу, незалежна ад нараджэння, высока падняцца па сацыяльнай лесвіцы. З беларускіх яўрэяў паходзіць шмат выдатных мысліцеляў, сярод якіх можна прыгадаць Саламона Маймана (1753—1800) з Жукава Барка каля Міра, філосафа XVIII ст., які зрабіў сваю кар’еру ў Германіі, быў паслядоўнікам і кры-

тыкам Імануіла Канта. Сямён Рапапорт (1863—1920) з Чашнікаў, які пісаў пад псеўданімам Ан-скі, стаў адным з найбольш вядомых яўрэйскіх гісторыкаў, этнографам і мысліцелям канца XIX — пачатку XX ст. Гігель Цэйтлін (1871—1942) з Кармы лічыцца адным з важнейшых яўрэйскіх філосафам першай паловы XX ст.

Беларуская зямля нарадзіла і нямала знакамітых яўрэйскіх пісьменнікаў. Магчыма, найбольш вядомым лічыцца Мендэле Мойхер-Сфорым (1836—1917) з Капыля, адзін са стваральнікаў і класікаў сучаснай літаратуры на ідыш. З Камянца паходзіць вядомы яўрэйскі мемуарыст Ехезкел Коцік (1847—1921), у Шклове нарадзіўся аўтар каларытных апавяданняў Залман Шнэур (1887—1959). У Гродне жыў паэт Лейба Найдус (1890—1918), які пісаў не толькі на ідыш, але таксама на рускай і польскай мовах. Ужо ў другой палове XX ст. сталі вядомымі імёны пісьменнікаў-яўрэяў, якія пісалі не на ідыш, а на рускай мове.

Саламон Майман.

*Дзяржаўны герб БССР 1927 г. Надпіс
«Пролетарыі ўсіх краін, злучайцеся!»
дадзены на 4 мовах, у тым ліку на ідыш.
Я. Кругер. Яўрэй-касця. 1929 г.*

Варта ўзгадаць хаця б Эфраіма Севелу (1928—2010) з Бабруйска і Леаніда Цыпкіна (1926—1982) з Мінска.

Частка яўрэяў рэалізавала сябе ў межах беларуска-нацыянальнага руху. Найбольш яскравы прыклад — Самуіл Яфімавіч Плаўнік (1886—1941) з вёскі Пасадзец Лагойскага раёна, больш вядомы як Змітрок Бядуля, класік беларускай літаратуры.

Рэвалюцыя 1917 г. прынесла значныя перамены ў жыццё беларускіх яўрэяў. Было абвешчана і практычна здзейснена раўнапраўе ўсіх народаў Расіі, у тым ліку яўрэяў. Таму яўрэйская бедната і інтэлігенцыя ў цэлым падтрымалі Кастрычніцкую рэвалюцыю, іншыя захавалі кансерватыўныя погляды і не падтрымлівалі яе. Нямала яўрэяў апынулася сярод яе кіраўнікоў. Рэвалюцыя дазволіла працоўным яўрэям ажыццявіць сваю шматвяковую мару аб адукацыі. Яны сталі адной з самых адукаваных і культурна развітых этнічных супольнасцей у СССР. Яўрэі з беларускіх губерняў далі сусветна вядомых вучоных і дзеячаў культуры — псіхолага Л.С. Выгоцкага

(1896—1934), канструктара ракетных рухавікоў С.А. Косберга (1903—1965), фізікаў Я.Б. Зяльдовіча (1914—1987) і А.Б. Мігдала (1911—1991), біяхіміка і пісьменніка-фантаста А. Азімава (1920—1992) і многіх іншых.

Пасля 1921 г. частка беларускіх яўрэяў апынулася ў Савецкай Беларусі. У 1921 г. спецыяльным дэкрэтам Цэнтральнага выканаўчага камітэта (ЦВК) БССР мове ідыш нададзены статус дзяржаўнай мовы разам з беларускай, рускай і польскай. Гэта было адлюстравана на гербе БССР 1927 г. У жніўні 1922 г. сярод членаў ЦВК з 57 чалавек яўрэяў было 17 (беларусаў 19), сярод 13 членаў Цэнтральнага бюро Камуністычнай партыі (большавікоў) [КП(б)Б] Беларусі яўрэяў было 6 (беларусаў 5). У 1930-я гг. доля яўрэйскіх кіруючых кадраў паменшала, але заставалася значнай.

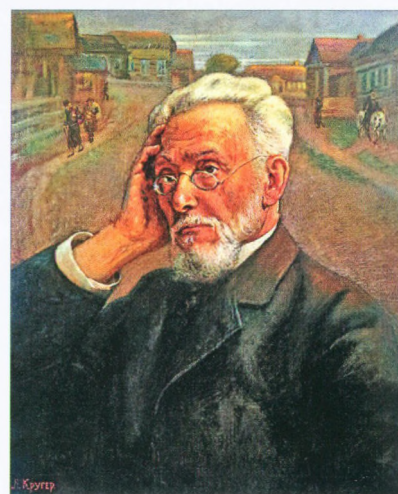
У БССР у 1920-я гг. былі створаны яўрэйскія нацыянальныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі — 19 местачковых і 3 сельскія Саветы. У 1920—30-я гг. дзейнічала Яўрэйскае бюро пры ЦК КП(б)Б, былі створаны яўрэйскія секцыі пры Саўнаркаме БССР, Наркамаце асветы і інш. Ствараліся яўрэйскія сельскагаспадарчыя кааператывы. Актыўна развіваліся яўрэйская адукацыя і культура.

У 1926/1927 навучальным годзе было 147 пачатковых і 53 сямігадовыя яўрэйскія школы з навучаннем на мове ідыш, якая была прызнана адзінай мовай яўрэяў Беларусі.

Дзейнічалі яўрэйскія дзіцячыя сады, 3 яўрэйскія педтэхнікумы (у Мінску, Віцебску, Гомелі), аддзяленні і секцыі ў тэхнікумах і ВНУ. У 1932—1935 гг. працаваў Інстытут яўрэйскай пралетарскай культуры (на базе заснаванага ў 1924 г. Яўрэйскага аддзялення Інбелкульту). У 1926 г. ў Мінску створаны Дзяржаўны яўрэйскі тэатр БССР, а ў 1929 г. — яўрэйская харавая студыя. Выходзілі шматлікія газеты і часопісы, кнігі на мове ідыш. Яўрэйская секцыя пры Саюзе пісьменнікаў БССР налічвала больш за 40 членаў. Адначасова скарачаўся ўплыў рэлігійнай культуры, адбываліся працэсы секулярызацыі і атэізацыі яўрэйскага насельніцтва. У канцы 1930-х гг. развіццё культуры і адукацыі яўрэяў Беларусі, як і іншых нацыянальных меншасцей, было згорнута. У Заходняй Беларусі, якая адышла да Польшчы, працягвала захоўвацца кансерватыўная яўрэйская культура, аднак правы яўрэяў мала клапацілі ўлады. У Польшчы набірала папулярнасць ідэя пераезду ў Палесціну для стварэння там уласнай дзяржавы на месцы гістарычнай радзімы.

Але ўсе яўрэйскія беды і трагедыі меркнуць у параўнанні з тым, што здарылася ў 1941 г. пасля пачатку нямецкай акупацыі Беларусі ў ходзе Вялікай Айчыннай вайны. Нацысцкі ўрад заняўся сістэматычным вынішчэннем усіх яўрэяў на акупіраваных тэрыторыях (Халакост), была знішчана большасць сінагог і дамоў малітвы. Яўрэйская абшчына і яе культура панесла непапраўныя страты. У Беларусі загінулі сотні тысяч яўрэяў, што не паспелі выехаць у эвакуацыю. Многія жыхары Беларусі — беларусы, палякі, рускія хавалі яўрэяў ад нацыстаў і калабарацыяністаў. За выратаванне яўрэяў больш за 600 грамадзян Рэспублікі Беларусь удастоены ганаровага звання Ізраіля «Праведнік народаў свету».

◀
Вуліца Замкавая (былая Яўрэйская) у Гродне. 1920-я гг.
Мемарыяльны комплекс «Яма» на месцы масавай гібелі
яўрэяў у Мінску.

Пасля вызвалення Беларусі ў 1944 г. толькі частка выжыўшых яўрэяў вярнулася ў свае родныя месцы, аднак самі яўрэйскія абшчыны фактычна перасталі існаваць. У Савецкім Саюзе, які перамог фашызм, у канцы 1940 — пачатку 1950-х гг. стаў развівацца ўласны антысемітызм на дзяржаўным узроўні: так званая кампанія супраць касмапалітызму. Падзеі Халакосту замоўчваліся, яўрэі падвяргаліся дыскрымінацыі, і многія з іх вымушаны былі хаваць сваю нацыянальнасць, мяняць прозвішчы і імёны. Пасля смерці І.В. Сталіна гэтая кампанія была спыненая, але ўласна яўрэйская культура не аднавілася. Фактычна паўнаважнае яўрэйскае жыццё стала адраджацца ў Беларусі толькі з атрыманнем ёю незалежнасці, хоць менавіта ў перыяд 1980—1990-х гг. шмат яўрэяў эмігравала з Беларусі. Калі ў 1989 г. у Беларусі пражывала 112 тыс. яўрэяў, то ў 1999 г. іх засталася толькі 28 тыс., а ў 2009 г. — 13 тыс. Большасць беларускіх яўрэяў сёння называюць сваёй роднай мовай рускую, што з'яўляецца вынікам савецкай асіміляцыі.

Сёння ў Беларусі дзейнічае цэлы шэраг яўрэйскіх грамадскіх і рэлігійных аб'яднанняў, адкрыты сінагогі ў Мінску і ва ўсіх абласных гарадах, а таксама ў Пінску і Бабруйску, выходзяць папулярныя і навуковыя публікацыі, прысвечаныя гісторыі і культуры яўрэяў, якія сёння ўспрымаюцца як неад'емная частка спадчыны Беларусі.

Зноў стаў вывучацца іўрыт. Яўрэі нязменна прадстаўляюць сваю культуру на розных фестывалях і культурных мерапрыемствах краіны.

Разрыў са шматвяковай традыцыяй, які востра перажывалі многія яўрэі ў канцы XIX — пачатку XX ст., вызваліў іх творчы патэнцыял, што знаходзіў уважэнне ў самых розных галінах. Праз стагоддзе з упэўненасцю можна сказаць, што адной з самых паспяховых было мастацтва. Найбольшую вядомасць у свеце атрымала

Ю. Пэн. Майстар гадзіннікаў. 1914 г.
Ю. Пэн. Партрэт Марка Шагала. 1914 г.
Я. Кругер. Партрэт Мендэле Мойшэ
Сфорыма. 1928 г.

*Рытуальны рог шафар гучыць на іўдзейскім
свяце Рош Ха-Шана (Новы год).*

Мінск, 2017 г.

*Шэсце дэлегацыі яўрэяў Беларусі на
Рэспубліканскім фестывалі
нацыянальных культур у Гродне.*

*Абрад бар-міцва (дзень рэлігійнага
паўналецця) у яўрэйскім абшчынным доме.*

Мінск, 2010-я гг.

Вядучыя мастацкай праграмы іўдзейскага свята
Рош Ха-Шана (Новы год). Мінск, 2017 г.

імя Марка Шагала (1887—1985), настаўнікам якога ў Віцебску быў іншы выдатны мастак Юдэль Пэн (1854—1937). Імя Шагала дапамагло пасля атрымання Беларуссю незалежнасці прыйсці да паступовага ўсведамлення таго, што здабыткі яўрэйскай культуры таксама з’яўляюцца часткай беларускай спадчыны. Дзякуючы гэтаму паступова з’явілася ўвага да іншых яўрэйскіх мастакоў — выхадцаў з Беларусі, якія зрабілі сваю кар’еру ў Парыжы. Тут варта ўзгадаць імёны Хаіма Суціна (1893—1943) са Смiлавічаў, Мішэля Кікоіна (1892—1968) з Гомеля, Яўгена Зака (1884—1926) з мястэчка Магільна (цяпер Уздзенскі раён Мінскай вобласці), Пінхуса Крэменя (1890—1981) з Жалудка (цяпер Шчучынскі раён Гродзенскай вобласці). Сёння гэтыя імёны вяртаюцца ў Беларусь, іх працы папаўняюць прыватныя і карпаратыўныя калекцыі.

Не меншых поспехаў беларускія яўрэі дабіліся і ў пбудове палітычнай кар’еры. Многія з іх у канцы XIX — пачатку XX ст. падтрымалі сіянісцкі рух, які выступаў за кансалідацыю яўрэйскай нацыі, адраджэнне іўрыта як асноўнай мовы стасункаў паміж яўрэямі і стварэнне незалежнай дзяржавы Ізраіль. Першым яе прэзідэнтам стаў Хаім Вейцман (1874—1952) з мястэчка Моталь на Палессі. У Беларусі нарадзіліся тры ізраільскія прэм’ер-міністры: Іцхак Шамір (1915—2012) у Ружанах, Менахем Бегін (1913—1992) у Брэсце, Шымон Перэс (1923—2016) у Вішневе (цяпер Валожынскі раён Мінскай вобласці).

Усе названыя ў гэтым раздзеле людзі — плады з дрэва той вялікай яўрэйскай дыяспары, якая некалі жыла ў Беларусі і лічыла яе сваім домам. Яна знікла, была знішчана, і напамінам пра яе часцей за ўсё застаюцца толькі старыя яўрэйскія могілкі на ўскрайках гарадоў і мястэчак. Яна нагадвае прыхаваны скарб, які можна вывучаць, асэнсоўваць і тады ўсвядоміць як неад’емную частку спадчыны Рэспублікі Беларусь.

Дэлегацыя яўрэяў на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

ТАТАРЫ

Татары (саманазва — татарлар, tatarlar) — народ, які пераважна пражывае ва Усходняй Еўропе і ў Паўночнай Азіі. Падзяляюцца на волга-ўральскіх (або казанскіх, якія складаюць асноўную частку насельніцтва аднаго з суб'ектаў Расійскай Федэрацыі — Рэспублікі Татарстан), астраханскіх, сібірскіх, крымскіх, беларускіх, літоўскіх і іншых татар. Татарскія дыяспары існуюць у Сярэдняй Азіі, Сіньцзян-Уйгурскім аўтаномным раёне Кітая, на Блізкім Усходзе, у шэрагу еўрапейскіх краін. Татарская мова адносіцца да кыпчакскай падгрупы цюркскай групы алтайскай сям'і моў і дзеліцца на тры асноўныя дыялекты: заходні (мішарскі), казанскі (сярэдні) і ўсходні (сібірска-татарскі). Мова крымскіх татар лічыцца асобнай мовай. Па веравызнанні татары ў асноўным з'яўляюцца мусульманамі-сунітамі, але ёсць сярод іх і праваслаўныя (так званыя крашэны) і інш.

У 1390-я гг. у Лідзе ў выгнанні жыў скінуты хан Залатой Арды Тахтамыш. Да пачатку XVI ст. іх колькасць павялічылася да 100 тыс. чалавек. Асноўнымі цэнтрамі рассялення татар у Беларусі былі раёны Клецка, Слуцка, Мінска, Койданава, Гродна, Навагрудка, Ліды, Іўя, Ашмян, Брэста, Давыд-Гарадка, Маладзечна і інш.

Татары на працягу стагоддзяў пражываюць на тэрыторыі Беларусі. З'яўленне першых татарскіх паселішчаў (слабод) адносіцца да канца XIV—XV стст., калі палонных, а таксама запрошаных на службу з Залатой Арды і Крыма татар, якіх вялікія князі літоўскія выкарыстоўвалі ў барацьбе з Тэўтонскім ордэнам, пачалі рассяляць на беларускіх землях.

Колькасць татар у 2-й палавіне XVIII ст., паводле розных звестак, складала ад 30 да 60 тыс. чалавек. Татарскім пасяленцам з прычыны рэлігійнай прыналежнасці, паколькі яны з'яўляліся мусульманамі суніцкага кірунку, забаранялася мець прыгонных сялян хрысціянскага веравызнання і заключаць шлюбы з мясцовымі хрысціянкамі (вялікі князь Жыгімонт II дазволіў такія шлюбы, бо не хапала нявест-татараў; гэта паўплывала на звычай беларускіх татар мець адну жонку і было адной з прычын пастановы страты роднай мовы). Рэлігійны фактар шмат

Татарка-дваранка ў нацыянальным касцюме.
Горад Вайкавыск, пачатак XX ст.
Фота з калекцыі А.А. Крыніцкага.

у чым прадвызначыў фарміраванне беларускіх татар як этнаканфесійнай супольнасці, абумовіў асаблівасці іх сацыяльнай арганізацыі і становішча ў грамадстве, аказаў уплыў на развіццё матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Па сацыяльна-прававым становішчы большую частку беларускіх татар складалі ваеннаслужачыя (зямяне), якія юрыдычна былі прыраўnavаны да шляхты, але не мелі права ўдзельнічаць у выбарах у сейм і мясцовыя сеймікі, займаць вышэйшыя дзяржаўныя пасады. Яны атрымлівалі за службу зямлю, якая заставалася ў спадчынным карыстанні. Сярод ваеннаслужачых вылучаліся саслоўна-родавыя вярхі — князі (бекі і мурзы) і ўланы, якія мелі сваю прыслугу, цяглых сялян нехрысціянскай веры, пунных і панцырных слуг (баяр). Другую частку татарскага насельніцтва складалі беззямельныя нашчадкі ваеннапалонных і збеглых ясачных людзей. Яны жылі пераважна ў мястэчках і гарадах, займаліся апрацоўкай скур, рымарствам, дробным гандлем, агародніцтвам, жывёлагадоўляй і інш.

З 2-й палавіны XVII ст. у татарскім асяроддзі пачалі знікаць племянныя адрозненні, татары ўсё часцей прымалі беларускія прозвішчы: Александровічы, Канапацкія, Смольскія, Карыцкія, Раецкія і інш. Знікла і асобная татарская адміністрацыя — харунжыя (ваенныя), маршалкі (земскія), кадзі (суддзі).

У Рэчы Паспалітай XVII—XVIII стст., у склад якой уваходзілі беларускія землі, абшчыны татар-мусульман мелі пэўную самастойнасць. Пры вырашэнні спрэчных пытанняў у рэлігійных справах звярталіся да муфціяў Атаманскай імперыі або Крыма. Абшчыны выконвалі рэлігійныя і грамадскія абрады, яны выбіралі патранат мястэчак з найбольш паважаных вернікаў. Апошні клапаціўся аб усіх справах абшчыны, выбіраў мулу і яго памочніка — муэдзіна. Гэтыя пасады займалі асобы, якія добра ведалі рэлігійныя рытуалы і абрады, умелі чытаць Каран. Паводле звычаю ўсе мулы і кіраўніцтва абшчын былі шляхецкага паходжання, так званая шляхта-мусульмане.

Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай, у выніку якіх тэрыторыя Беларусі стала часткай Расійскай імперыі, татары-шляхціцы ўказаўмі Кацярыны II, Паўла I, Аляксандра I і Мікалая I былі зацверджаны ў правах дваранства. Татары, якія пражывалі ў гарадах і мястэчках, але не мелі шляхецкіх правоў, былі залічаны ў мяшчанскае саслоўе.

У канцы XVIII — I-й палавіне XIX ст. ажыццяўлялася ўнутраная міграцыя татар у межах Беларусі. Татарскія паселішчы ў сельскай мясцовасці значна скараціліся. Многія татары перасяліліся ў мястэчкі і гарады: Браслаў, Навагрудак, Пінск, Слонім, Ляхавічы, Іўе. З'явіліся вуліцы і слабы татар-гарбароў і агароднікаў у Відзах, Докшыцах, Глыбокім. Разам з унутранай адбывалася і

знешняя міграцыя. Беларускія татары пераязджалі жыць у Польшчу, Крым, Турцыю. З іншага боку, у Беларусь перасялілася некаторая колькасць крымскіх, казанскіх, сібірскіх татар. У цэлым жа да канца XIX ст. у сувязі з міграцыямі і асіміляцыйнымі працэсамі колькасць татар, якія пражывалі на беларускіх землях, скарацілася. Па дадзеных Першага Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., на этнічна беларускіх тэрыторыях пражывалі 13 877 мусульман.

У выніку Першай сусветнай вайны беларускія татары апынуліся на тэрыторыі некалькіх дзяржаў: Польшчы —

*Татарын-памешчык з-пад Гродна. 1891 г.
Фота з калекцыі А.А. Крыніцкага.*

*Пахаванне татарына. Гродна, 1937 г.
Фота з калекцыі А.А. Крыніцкага.*

каля 6 тыс. чалавек, Літвы — прыблізна 1,5 тыс. чалавек, БССР — амаль 4 тыс. чалавек. Частка беларускіх татар засталася ў Расіі, куды яны былі эвакуіраваны ў 1915 г.

Пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР у 1939 г. і Вялікай Айчыннай вайны 1941—1945 гг. рэзка скарацілася колькасць татар у месцах іх ранейшага кампактнага пражывання. Прычынамі гэтага сталі страты ў час ваеннага ліхалецця, міграцыя ў гарады, перасяленне за мяжу, выезд на працу або вучобу ў іншыя рэспублікі СССР. Аб многіх сельскіх паселішчах беларускіх татар сёння нагадваюць толькі старадаўнія татарскія могілкі (мізары). Разам з тым у пасляваенны час у Беларусь пераехалі шмат татар з РСФСР і іншых савецкіх рэспублік, што было звязана з ростам прамысловай вытворчасці і, адпаведна, патрэбай у працоўнай сіле, кваліфікаваных кадрах.

Паводле перапісаў насельніцтва, у Беларусі ў 1959 г. пражывалі 8654 чалавекі татарскай нацыянальнасці, у 1970 г. — 10 031, у 1979 г. — 10 911, у 1989 г. — 12 552, у 1999 г. — 10 089 чалавек. У наступныя гады тэндэнцыя да скарачэння колькасці татар захоўвалася.

Паводле перапісу 2009 г. у Рэспубліцы Беларусь называлі сябе татарамі 7316 чалавек. З іх жыхарамі гарадоў былі 6061 чалавек. У сельскай мясцовасці жылі 1255 татар. Татарская супольнасць, якую складаюць нашчадкі беларускіх татар — старадаўніх жыхароў краіны, а таксама татары, якія перасяліліся ў Беларусь у XX стагоддзі з Паволжа, Сібіры, Крыма, іншых месцаў, займае 7 месца па колькасці чалавек пасля беларусаў, рускіх, палякаў, украінцаў, яўрэяў і армян.

Нямала татар пражывае ў беларускай сталіцы — 1547 чалавек. Статыстычныя дадзеныя пра рассяленне татар па рэгіёнах Беларусі такія: у Гродзенскай вобласці — 1710 чалавек, Мінскай — 1239, Віцебскай — 822, Гомельскай — 776, Брэсцкай — 725, Магілёўскай — 497 чалавек. Сучасныя татары пражываюць пераважна ў цэнтральных і паўночна-заходніх раёнах краіны.

Першыя татарскія пасяленцы, якія масава мігрыравалі на беларускія землі ў часы Вялікага Княства Літоўскага, размаўлялі на чагатайскай мове (фактычна, гэта адзін з усходніх дыялектаў турэцкай мовы, які адносіцца да куманска-кыпчацкай групы). У хамаілах (малітоўніках) беларускіх татар ёсць шмат тэкстаў на чагатайскай мове, якія адносяцца да найбольш ранняга перыяду гісторыі іх рассялення ў Беларусь. Сляды гэтай мовы захаваліся таксама ў помніках старажытнага пісьменства беларускіх татар, у некаторых прозвішчах, назвах гербаў, а таксама ў назвах некаторых татарскіх страў.

Пасяліўшыся на землях Вялікага Княства Літоўскага ў асяроддзі мясцовага насельніцтва, татары вельмі рана страцілі сваю родную мову і таму карысталіся беларускай (пазней таксама польскай мовай).

У крыніцах XVI—XVII стст. ёсць звесткі аб моўнай асіміляцыі беларускіх татар. На беларускія землі татары прынеслі з сабой арабскі алфавіт, прыстасаваны да фане-

тыкі той мовы, якой яны тады карысталіся (гэта значыць чагатайскай). У працэсе засваення беларускай і польскай моў, складання рэлігійных і свецкіх тэкстаў на гэтых мовах узнікла неабходнасць увесці ў арабска-чагатайскую графіку дадатковыя дыякрытычныя знакі для перадачы гукаў, якіх няма ні ў арабскай, ні ў чагатайскай мовах. Так у беларускіх татар узнікла мова кітабаў, напісаных на беларускай і часткова польскай мовах (ад арабскага алькітаб — кніга). Татары, якія атрымалі рэлігійную адукацыю, шырока карысталіся арабска-турэцкім алфавітам. Яны звярталіся да яго не толькі падчас пісьма і перапісвання сваіх рэлігійных кніг, але і ў паўсядзённым жыцці, калі ставілі подпісы, афармлялі завяшчання, робячы розныя паметкі, а таксама пры напісанні прыватных лістоў. Гэтай жа графікай татары карысталіся, складаючы надмагільныя эпітафіі на беларускай альбо польскай мовах.

Калі беларускія землі былі ўключаны ў склад Расійскай імперыі, татары пачалі карыстацца рускай мовай. У савецкі і постсавецкі перыяды гістарычнага развіцця Беларусі тэндэнцыя да пашырэння ў беларускім грамадстве рускай мовы, у тым ліку і сярод татар, захоўваецца. Паводле дадзеных перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь 2009 г., большасць татар (4669 чалавек) сваёй роднай мовай назвалі рускую. Беларускую мову палічылі роднай для сябе 1411 чалавек, а мову сваёй нацыянальнасці — толькі 1060 татар.

Бесперапынныя кантакты татар з беларусамі пакінулі адметны след і ў беларускай мове. На думку акадэміка Я. Карскага, у мове беларусаў налічваецца каля 50 слоў цюркскага (татарскага) паходжання, якія ўспрымаюцца сучаснымі беларусамі як звыклія і не патрабуюць спецыяльнага тлумачэння.

Гэта такія словы, як гарбуз, шалаш, чай, курган, кінжал, кафтан, халат, халва, дуда, баран, бусел, туман, тавар, торба, харч, хамут, шапка, кайданы, кавун, тытунь, дыван, калач, багатыр, біклага, базар, андарак, бачыць, гойдацца і інш. Паводле падлікаў даследчыка Я. Якубоўскага, больш за 600 цюркізмаў у той ці іншай ступені ўжываюцца ў беларускай мове.

Вусна-паэтычная спадчына беларускіх татар вельмі блізкая да фальклору беларусаў, а такія жанры, як песні, прыпеўкі, загадкі, прыказкі і прымаўкі, амаль нічым не адрозніваюцца ад беларускіх. Вызначаюцца вялікай арыгінальнасцю татарскія паданні і легенды.

Асноўным тыпам жылля татарскіх пасяленцаў на тэрыторыі Беларусі стаў традыцыйны для беларусаў аднапавярховы драўляны дом зрубавай канструкцыі. Звычайна ён падзяляўся на 2 палавіны: «чыстую» (святліца, грыдніца), якая служыла для прыёму гасцей і розных урачыстасцей, і «чорную» (гаспадарчую). Святліца мела драўляную падлогу і вокны вялікіх памераў, сцены бялілі і часта размалёўвалі арнамантам з тэкстамі з Карана на арабскай і татарскай мовах. Распаўсюджаным элементам насценнага аздаблення былі мухіры — апраўленыя ў рамы пергаменты з вершамі Карана, малітвамі, імёнамі прарокаў. У XIX — пачатку XX ст. яны паступова змяніліся літаграфіямі з відамі славурых мячэцей, выявамі ісламскай сімволікі. Татарскія сядзібы мелі кветнік, агарод з фруктовымі дрэвамі, пладова-ягаднымі кустамі. У комплекс традыцыйных гаспадарчых пабудов татарскай сядзібы ўваходзілі клець, рознага прызначэння хлявы, склеп або стопка (варыўня), гумно, павеці.

Традыцыйная кухня беларускіх татар вылучаецца сваёй самабытнасцю, разнастайнасцю страў з назвамі цюркскага паходжання. Складалася з штодзённай і святочна-абрадавай. Рэцэпты татарскіх страў вядомыя з даўніх часоў. Некаторыя з іх былі апісаны ўжо ў XVII ст.

Штодзённы татарскі стол нязначна адрозніваўся ад стала беларусаў. Характэрна прысутнасць у меню татар мяса, часцей, чым у карэннага насельніцтва Беларусі. Але яны не ўжывалі каніну, якая з'яўляецца ўлюбёным мясам для ўсіх астатніх татар. Беларускія татары аддавалі пера-

вагу бараніне, ялавічыне, ахвотна елі гусінае, курынае, качынае мяса. Паводле рэлігійных прадпісанняў яны не ўжывалі свініну.

Да пачатку XIX ст. адным з галоўных прадуктаў харчавання для беларускіх татар быў аржаны (чорны) хлеб. Бульбяныя стравы атрымалі распаўсюджанне ў меню татар, як і беларусаў, у 2-й палавіне XIX ст. Бульбу варылі, смажылі, тушылі, запякалі ў «мундзіры». Гатавалі з яе «бабку», клёцкі, бліны і аладкі. Першымі стравамі, якія падавалі на стол, былі боршч, крупнік, капуста, бульбяны суп з грыбамі, мясам ці запраўлены тлушчам.

Традыцыйнымі святочнымі стравамі беларускіх татар былі калдуны (кундумы), бялюш (бяляш), перакачаўнікі, поліўка і кампот.

*Татарская выпечка эчначмак.
Татарская выпечка кош тэле.*

Па пятніцах і на святы (байрам) беларускія татары гатавалі калдуны (кундумы) вялікіх памераў. Цеста рабілася на вадзе і яйках у форме круглых ці авальных піражкоў. Для начиння выкарыстоўвалася рубленая цяляціна ці ялавічына з дадаткам прыпраў, цыбулі, перцу і солі.

Бялюш у беларускіх татар гатаваўся з тлустай бараніны ці гусяціны, якую рэзалі на дробныя кавалкі і загортвалі ў цеста, зробленае з яек, мукі, масла ці тлушчу. Начыненае цеста запякалі ў форме ці рондалі. Татары і сёння ўжываюць гэтую страву, але ў розных раёнах Беларусі можна сустрэць розныя спосабы прыгатавання, і таму яе называюць у адпаведнасці з назвай мясцовасці, напрыклад, ляхавіцкі, клецкі бялюш і г.д.

Перакачаўнік — гэта тонкараскатанае цеста без дражджэй, якое клалі пластамі, кожны з якіх змазвалі маслам і прыправамі; паміж пластамі клалі разнастайнае начинне з рубленага мяса з дабаўленнем вялікай колькасці цыбулі, сыру і разынак. Начыненае цеста закручвалі рулетам, клалі на змазаную тлушчам патэльню і выпякалі ў печы.

Выпечка складае асобную групу абрадавых страў беларускіх татар. Распаўсюджанай стравай з'яўляецца джайма (ад цюркскага джаймак — рассцілаць) — невялікія блінчыкі, якія раздаюць удзельнікам пахавальнага ці памінальнага абраду. Джайму гатавалі з пшанічнай мукі, вады і солі. Спачатку рабілі маленькія булкі, затым раскатвалі іх на тонкія круглыя блінчыкі і смажылі ў алеі на патэльні. Адметнае месца сярод традыцыйных абрадавых страў займае гальма, якая ўяўляе сабой крутое цеста з мёду, мукі і масла ў роўных прапорцыях. Цеста раскатвалі на патэльні і рэзалі на кускі. Гальму, як і джайму, раздаюць у выглядзе садагі (міласціны) удзельнікам пахавання і штогадовых памінальных мерапрыемстваў на могілках (мізарах).

Традыцыйным напоем беларускіх татар з'яўлялася сыта — засалоджаная мёдам вада. Сыту падавалі падчас урачыстасцей і сямейных абрадаў (напрыклад, падчас абраду надання імя дзіцяці, заручэння, пахавання і інш.).

Пражываючы на тэрыторыі Беларусі доўгі час, татары запазычылі многія элементы касцюма беларусаў. Актавыя дакументы XVI—XVII стст. паказваюць, што адзенне шляхціцаў-татар мала чым адрознівалася ад адзення мясцовай хрысціянскай шляхты. Аднак яшчэ ў сярэдзіне XIX ст., як сведчаць этнаграфічныя крыніцы таго часу, этнічныя прыкметы захоўваліся ў касцюме татарскіх жанчын.

Традыцыйнаму татарскаму жаночаму адзенню былі ўласцівы яркая каляровая гама, архаічны галаўны ўбор тыпу галовачкі, багатыя нагрудныя ўпрыгажэнні. Жаночы абутак — чаравікі з чырвонымі ці жоўтымі абцасамі. На працягу XX — у пачатку XXI ст. касцюм татар практычна нічым не адрозніваўся ад тыповага адзення насельніцтва Беларусі і ў сваім развіцці падпарадкоўваўся ўплыву агульнаеўрапейскай моды.

Мячэць у горадзе Іўе. 1882 г.

На працягу многіх стагоддзяў беларускіх татар аб'ядноўвала ісламская рэлігія. Яна выконвала важную ролю ў захаванні імі сваёй культурнай адметнасці і этнічнай самасвядомасці.

Адарвання ад мусульманскіх цэнтраў, татары не адмаўляліся ад традыцыйнага для іх веравызнання. Пэўны ўплыў на рэлігійныя абрады татар аказала шматгадовае суседства з хрысціянскім насельніцтвам.

Сцяпан (Мустафа) Крычынскі.
Мацей Сулькевіч.
Аляксандр (Іскандэр) Талькоўскі.
Фота перыяду Першай сусветнай вайны.
Якаў Юзефовіч.

Духовнымі цэнтрамі татарскіх абшчын у Беларусі з'яўляліся кульгавыя пабудовы мусульман — мячэці. Першыя мячэці ў Вялікім Княстве Літоўскім будаваліся ў месцах аседласці татар. У перыяд праўлення вялікага князя Вітаўта існавалі мячэці ў населеных пунктах каля Вільні: Сарака Татарах, Лукішках і Некрашунцах. Раннія кульгавыя пабудовы беларускіх татар былі драўляныя, невялікіх памераў, не мелі мінарэтаў. Характэрнай асаблівасцю мячэцей Беларусі быў падзел унутранай прасторы на дзве часткі: мужчынскую і жаночую з асобнымі ўваходамі ў кожную палавіну. Набажэнствы праводзіліся ў мужчынскай частцы ў асноўным у дзённы час, прыкладна з 12 да 14 гадзін. У час посту (прыпадае на свяшчэнны і галоўны для мусульман месяц Рамадан) пакланенне Алаху (намаз) ажыццяўлялася ўвечары і ноччу.

◀
Саборная мячэць у Санкт-Пецярбургу. 1910—1920-я гг.
Архітэктары С. Крычынскі і М.В. Васільеў.

▲
Саборная мячэць у Мінску. 2016 г.
Духавенства розных канфесій на адкрыцці
Мінскай саборнай мячэці. Лістапад 2016 г.
Ускладанне дэлегацыяй татар Беларусі вянкаў
на вайсковых могілках Рыленкі ў Дубровенскім раёне
Віцебскай вобласці. 2015 г.
Адкрыццё нацыянальнага свята «Сабантуй» у Мінску.

Змены ў колькасці мячэцей на беларускіх землях непасрэдным чынам звязаны са зменамі колькасных паказчыкаў татарскага насельніцтва. Так, калі напрыканцы XVI ст. на тэрыторыі Рэчы Паспалітай налічвалася амаль 400 культавых пабудов мусульман, то да пачатку XX ст. на беларускіх землях іх засталася крыху больш за 20. У савецкі перыяд палітыка дзяржавы адносна канфесій не спрыяла

рэлігійнаму жыццю беларускіх татар, што негатыўна адбілася і на стане мячэцей. Мусульманскія святы, звычаі і абрады адзначаліся і праводзіліся ў асноўным на сямейным узроўні. У цяперашні час у Беларусі дзейнічаюць 8 мячэцей: у Іўі, Навагрудку, Слоніме, Смілавічах, Відзах, Клецку, Маладзечне і ў вёсцы Лоўчыцы Навагрудскага раёна. Усе яны, за выключэннем іўеўскай мячэці, якая на-

*Артысты з Татарстана каля
Мінскай ратушы. 2015 г.*

прыканцы 1980-х гг. заставалася адзінай дзеючай у БССР, былі адкрыты ў сярэдзіне 1990-х — пачатку 2000-х гг., што таумачыцца актывізацыяй у Рэспубліцы Беларусь у гэты перыяд руху беларускіх татар за рэлігійнае і этнакультурнае адраджэнне.

Традыцыйная святочная культура беларускіх татар цесна звязана з ісламскімі рэлігійнымі святамі, якія адз-

Шэсце дэлегацыі татар на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

начаюцца па рухомым месячным календары мусульман. Паколькі месячны календар карацейшы за сонечны на 11 дзён, то святы перамяшчаюцца і ўсякі раз адзначаюцца на 11 дзён раней, чым у папярэднім годзе. У шасці месяцах мусульманскага календара па 30 дзён, і яшчэ ў шасці — па 29. Беларускія татары ўрачыста адзначаюць чатыры асноўныя рэлігійныя святы: Рамазан-Байрам

Татарска-башкірскі падворац на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

(Ураза-Байрам), Курбан-Байрам, Ашура-Байрам (Дзень Ашура), Маўлюд (Маўлюд ан-Набі).

На працягу стагоддзяў пражывання ў беларускім асяроддзі татары захоўвалі многія свае звычаі і абрады. Абрады, звязаныя з трыма найважнейшымі вехамі ў жыцці чалавека — нараджэннем, стварэннем сям’і і смерцю — у беларускіх татар маюць іншы характар, чым у карэннага насельніцтва, што тлумачыцца асаблівасцямі іх рэлігійнага культу. Сямейныя абрады татар у цэлым не адрозніваліся ад агульных мусульманскіх, але ў іх (асабліва ў пахавальных і звязаных з шанаваннем памерлых) можна знайсці пэўныя сляды старажытнай рэлігіі цюркаў — шаманства. Некаторыя абрады амаль цалкам запазычаны ў суседзяў-беларусаў, іншыя ўяўляюць сабой арыгінальнае злучэнне элементаў беларускай народнай абраднасці з элементамі мусульманскага абраду і часткова старажытнымі татарскімі звычаямі, якія доўгі час захоўваліся ў мясцовых татар.

Татары абавязкова выконвалі рытуальныя дзеянні ў сувязі з нараджэннем дзіцяці (ніфас) і абрад надання нованароджанаму імя з мэтай далучэння яго да сям’і (азан). Вялікае значэнне надавалася татарамі рытуалу абразання (сютет). Урачыстасцю характарызуецца шлюбны абрад. Комплекс пахавальна-памінальнай абраднасці беларускіх татар цесна звязаны з традыцыямі ісламу. Для татар шанаванне памяці памерлых — свяшчэнны абавязак. Вясной і ў пачатку лета ў першую кваліфікацыю месяца, у пятніцу ці чацвер, яны збіраюцца на мусульманскіх могілках (мізары). На могілках чытаюцца малітвы за спачын душ сваякоў і ўсіх памерлых. Удзельнікі рытуалу абыходзяць мізар справа налева, пры гэтым магілы павінны заставацца па правую руку. У гэтыя дні таксама праводзіцца ўпарадкаванне магіл. Іх абкладваюць камянямі, дзірваном, ставяць помнікі.

У канцы XIX — пачатку XX ст. шэраг беларускіх татар сталі вядомымі ўсёй Расіі людзьмі. Талентамі архітэктарам быў Сцяпан (Мустафа) Крычынскі (1874—1923), які з’яўляецца аўтарам праектаў шэрагу цікавых будынкаў, пераважна ў Пецярбургу; самы знакаміты з іх — саборная мячэць (1910—1920), спраектаваная разам з М.В. Васільевым, галоўным фундатарам быў бухарскі эмір Сеід Абдул Ахад-хан. Будучы патомнымі ваеннымі, беларускія татары вылучылі са свайго асяроддзя ў 1910—1920-я гг. выдатных военачальнікаў, якія ўдзельнічалі ў Першай сусветнай вайне, а ў Грамадзянскую вайну былі на баку як белых, так і чырвоных: начальніка штаба Каўказскай туземнай («Дзікай») дывізіі генерал-лейтэнанта Якава Юзефовіча (1872—1929), прэм’ер-міністра Крымскага краявога ўрада ў 1918 г. і начальніка Генеральнага штаба арміі Азербайджана ў 1919—1920 гг. генерал-лейтэнанта Мацея Сулькевіча (1865—1920), камандыра Чырвонай Арміі, начальніка і ваенкама Аб’яднанай татарска-башкірскай вайскавой школы ў Казані ў 1923—1930 гг. Аляксандра (Іскандэра) Талькоўскага (1894—1942) і інш.

Вядомыя сваімі заслугамі ў галіне айчыннай навукі і культуры пісьменнік, літаратуразнавец, доктар філалагічных навук, прафесар С.Х. Александровіч (1921—1986); гісторык, грамадскі і рэлігійны дзеяч, адзін з лідараў татарскага этнакультурнага руху ў Беларусі І.Б. Канапацкі (1949—2005); графік, член Беларускага саюза мастакоў І.Р. Гембіцкі (1900—1974); вучоны ў галіне цеплафізікі, член-карэспандэнт НАН Беларусі Б.М. Смольскі (1913—1982), вучоны ў галіне цеплаэнергетыкі, доктар тэхнічных навук Б.А. Байрашэўскі (н. 1936); кампазітар, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі, народны артыст Беларусі Д.Б. Смольскі (н. 1937) і інш.

Татары ўнеслі значны ўклад у сацыякультурнае развіццё Беларусі. Буйнейшымі нацыянальнымі арганізацыямі татар у сучаснай Беларусі з'яўляюцца таварыствы «Зікр-уль-Кітаб» і «Чышма». Дзейнічаюць мастацкія калектывы, якія удзельнічаюць у Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур і іншых святах.

*Бой з мяшкамі на бярв'яне на свяце «Сабантуй» у Мінску.
Фальклорны ансамбль «Лэйсэн». Мінск.
Выступленне салістак фальклорнага ансамбля «Лэйсэн»
Гульсіны Аброськінай і Эльвіры Ляўшэвіч.*

НЕМЦЫ

Немцы (саманазва — *дойчэ, Deutsche*) — этнас, асноўнае насельніцтва Германіі. Таксама немцы пражываюць у краінах СНД, Заходняй Еўропы, ЗША, Канадзе, Бразіліі і інш. У асноўным яны вызнаюць пратэстантызм (лютэранства), ёсць сярод іх і католікі. Размеркаванне немцаў паводле перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь у 2009 г. выглядае наступным чынам: Брэсцкая вобласць — 468 чалавек, Віцебская вобласць — 268 чалавек, Гомельская вобласць — 442 чалавека, Гродзенская вобласць — 329 чалавек, Магілёўская вобласць — 278 чалавек, Мінская вобласць — 425 чалавек, г. Мінск — 264 чалавекі.

Немцы сяліліся ў розных населеных пунктах на тэрыторыі Беларусі. У XVI ст. нямецкія сем'і сялян сталі жыць у Брэсцкім ваяводстве (каля ракі Буг). Там яны заснавалі вёскі Нойдорф і Нойбрун, дзе стаў дзейнічаць лютэранскі царкоўны прыход Нойдорф-Нойбаў. З часам колькасць нямецкіх паселішчаў стала ўзрастаць.

З'яўленне нямецкіх пасяленцаў на землях Беларусі адносіцца да XIV ст. і звязана з іх рэлігійнай дзейнасцю ў Вільні і Навагрудку, адкрыццём нямецкіх гандлёвых двароў у іншых гарадах. У тыя часы нямецкія рамеснікі славіліся сваімі вырабамі, таму некаторыя з іх па запрашэнні вялікага князя Гедзіміна таксама пасяліліся ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Масавыя перасяленні немцаў на беларускія землі ў больш позні перыяд звязаны з праўленнем Кацярыны II, якая сама па паходжанні была немкай. Вырашальную ролю ў гэтым адыграў выдадзены ёю маніфест ад 22 ліпеня 1763 г. У ім прывілеі і значныя льготы надаваліся жыхарам замежных дзяржаў, якія пасяліліся ў Расійскай імперыі. Іх прыцягненне было ажыццёўлена з мэтай засялення памежных раёнаў і асваення прыродных рэсурсаў гэтых тэрыторый.

Немцы славіліся сваім майстэрствам. Іх запрасіў на працу гродзенскі стараста Антоній Тызенгаўз, які па загаду Станіслава Аўгуста Панятоўскага наладжваў вытворчасць на каралеўскіх мануфактурах. Галандскія і немецкія рамеснікі разам працавалі і маліліся. На той момант у Гродна прыехалі каля 200 сем'яў такіх майстроў. У горадзе не было такога вялікага будынка, дзе б усе яны маглі сабрацца разам. Таму Станіслаў Аўгуст Панятоўскі іменнай граматай надаў лютэранскай абшчыне дом і зямлю. Лічыцца, што кірха ў Гродна была заснавана ў 1793 г. У лютэран з'явіўся і першы пастар. Для яго таксама быў пабудаваны дом.

У XIX ст. Расійская імперыя панесла вялікія страты у гады войнаў. На тэрыторыі сучаснай Беларусі таксама шлі баі. У напалеонаўскіх войнах у вайну 1812 г. трэцюю частку складалі немцы. Значная колькасць іх ваявала пад сцягамі французай не па добрай волі. Таму ў Расійскай імперыі праводзілася работа па агітацыі немцаў для сумесных дзеянняў супраць войск Напалеона. У верасні 1812 г. у Расіі стаў фарміравацца легіён з перабежчыкаў і ваеннапалонных, сярод якіх былі немцы з Гродна, Віцебска, Мінска, Барысава. Некаторыя палонныя нем-

цы, якія пачалі службыць у нямецкім легіёне, засталіся тут і ажаніліся. У 1813 г. ваенныя нямецкага легіёна змагаліся ў Паўночнай Германіі. У ім налічвалася 8 тыс. чалавек.

Пасля вайны 1812 г. у Расіі зноў паўстала патрэба засялення і аднаўлення гаспадарчай дзейнасці значных тэрыторый. Пры Аляксандру I немцам, якія прыбылі на пастаяннае месца жыхарства ў спустошаныя вайной тэрыторыі, давалася зямля, падаваліся ільготы для вядзення сельскай гаспадаркі. З канца вайны да 1840 г. на землі Беларусі пераехалі 1443 сем'яў. У наступныя дваццаць гадоў каланісты ўтварылі тут 32 калоніі. Людзі пераязджалі ў асноўным з Германіі, а таксама сярод іх былі тыя, хто перабіраўся з Валыні. У 1887 г. расійскія ўлады забаранілі пасяляцца каланістам на гэтых землях, таму што адносіны з Германіяй пагоршыліся.

Паводле перапісу 1897 г. на беларускіх землях было каля 49 тыс. немцаў (0,49%). Іх асноўнымі заняткамі былі сельская гаспадарка (таксама садоўніцтва), рамёствы, гандаль, апрацоўчая прамысловасць і г.д. Гаспадаркі, якія даглядалі немцы, былі вельмі акуратнымі, узорнымі.

Лад жыцця немцаў, якія жылі ў Беларусі, істотна змяніўся з пачаткам Першай сусветнай вайны. Частка з іх выехала ўглыб Расіі. Тых, хто апынуўся ў прыфрантавой паласе, на працягу сутак прымусова высялілі. У 1919 г. частка немцаў з Беларусі адправілася ў Германію разам з кайзераўскім войскам. Таму колькасць беларускіх немцаў у пачатку XX ст. значна зменшылася, зніклі нават іх некаторыя паселішчы. У 1921 г. паводле Рыжскага мірнага дагавора значная частка Беларусі, на якой жылі немцы, адышла да Польшчы.

Паводле ўсесаюзнага перапісу 1926 г. у БССР было 7075 немцаў. Больш за палову з іх жылі ва Усходнім Палессі, асабліва на Мазыршчыне. Таму там былі створаны нацыянальныя саветы (2 нямецкія і 1 украінска-нямецкі). У Мазырскім занальным архіве захаваліся дакументы, якія адносяцца да жыцця і дзейнасці немцаў у Нараўлянскім і Каралінскім раёнах Мазырскай акругі. З іх вынікае, што «...у арганізаваных нацыянальных саветах у сярэднім 95% насельніцтва з'яўляецца адпаведнай нацыянальнасці». Сярод нямецкага насельніцтва была нізкая палітычная актыўнасць. Напрыклад, у в. Анзельмаўка з 515 жыхароў з правам голасу на сходах прысутнічала 65 — 75 чалавек, гэта значыць каля 13%. Немцы таксама не імкнуліся ўступаць у камуністычную партыю, хоць у выбарчых органах нямецкіх сельскіх саветаў іх была большасць.

На будоўлю жылля на новых месцах немцы бралі мясцовыя будаўнічыя матэрыялы. Выкарыстоўваліся прыродныя камяні, цэгла (для падмурка), дрэва, вапна і інш. Матэрыялам для пакрыцця дахаў маглі служыць дошкі, дражка, салома, чарот. Звычайна пабудовы ўзводзілі самі, зрэдку звярталіся да дапамогі мясцовых майстроў. У кожнай сям'і нямецкіх перасяленцаў меліся неабходныя для гэтага інструменты. У мясцовых жыхароў ўваходныя дзверы ў жыллё адкрывалася ўнутр, у немцаў жа — на двор. Таксама немцы куплялі для сябе гатовыя дамы. Таму ў Палессі існавала падабенства ў вонкавым выглядзе і ўнутраным аздабленні жылля немцаў і карэннага насельніцтва. Найбольш распаўсюджаны

сярод немцаў былі пяцісценкі з сенцамі, трапляліся і двухузроўневыя пабудовы.

Першыя перасяленцы аддзялялі невысокай перагародкай у сваім жыллі памяшканне для жывёлы. У больш позні час яе гадавалі асобна. У кожнай хаце абавязкова была печ. У пярэдняй хаце быў стол, за якім елі, і ўсё неабходнае для гэтага. Тут таксама знаходзіліся розныя прылады працы, у тым ліку ткацкі станок, швейная машына «Зінгер». Жанчыны рабілі самацканыя палавікі і коўдры. У сумежным памяшканні спалі, яго называлі задняй хатай. Немкі былі выдатнымі ткачыямі. Іх працы нават адзначалі на рэспубліканскіх выстаўках народнай творчасці.

Немцы не змаглі захаваць ў паўсядзённым жыцці многія элементы сваёй культуры, у тым ліку і традыцыйны касцюм. З цягам часу нямецкія гаспадаркі станавіліся больш замасавымі. Іх адносіны з мясцовымі жыхарамі складаліся досыць талерантна.

Насельніцтва вёскі Новая Рудня пры Кузьміцкім сельскім савета нават звярталася з прапановай да далучэння іх да Анзельмаўскага сельскага савета (нямецкага) з-за дрэнных транспартных сувязей з цэнтрам іх сельскага савета. Але ім у просьбе было адмоўлена з-за нязгоды немцаў і таму, што вёска Новая Рудня знаходзіцца на адволькавай адлегласці ад Кузьміцкага, і ад Анзельмаўскага сельскіх саветаў.

Пры вывучэнні працы нацыянальных саветаў Мазырскай акругі было адзначана, што ў іх адбыўся значны рост сельскай гаспадаркі і павелічэнне дабрабыту насельніцтва. Так, вытворча-збытавая кааперацыя ў Бярозавіцкім нямецкім савета ахоплівала 70% гаспадарак, у Анзельмаўскім нямецкім сельсавета на той час была

арганізавана арцель, меляратыўнае таварыства і спажывецкая кааперацыя. У нямецкіх саветах Мазыршчыны насельніцтва цалкам абслугоўвалася на нацыянальнай мове. Справаводства ж часцей за ўсё вялося па-руску. Здавалася, што ў нацыянальных саветах не было кніг, бланкаў, падручнікаў на роднай мове.

Аднак у краіне пачалася калектывізацыя і ўтварэнне калгасаў. Немцы не хацелі ўступаць у іх. У 1930-я гг. шмат беларускіх немцаў былі рэпрэсаваны, так як яны мелі вельмі добрыя гаспадаркі. У канцы 1937 — 1938 гг. нацыянальныя сельскія саветы былі скасаваны.

Напярэдадні Другой сусветнай вайны для германскіх акупацыйных уладаў важным быў «прынцып нямецкай крыві», гэта значыць прыналежнасць асоб да нямецкай нацыянальнасці. У тыя часы іх вяртаннем на радзіму займалася арганізацыя «Фольксдойчэ миттельштелле». Паводле дадзеных савецкай разведкі многіх немцаў, што пражывалі ў СССР, фашысты мелі намер завербаваць. Таму ўзнікла пагроза ўдзелу «рускіх» немцаў у вайне на баку Германіі.

Напярэдадні вайны ў 1941 г. іх высылялі (дэпартавалі) з Беларусі ўглыб Расіі. З заходняй часткі БССР усіх вывезці не паспелі. У асноўным гэта былі дзеці, жанчыны, старыя. Мужчыны, хто быў ў стане ваяваць, пайшлі на вайну ці ў працоўную армію. Аднак праз некалькі месяцаў іх адазвалі з дзеючай арміі па спецыяльнаму загаду.

Падчас вайны фашысты мэтанакіравана і актыўна прыцягвалі мясцовых немцаў — «фольксдойчэ» — да супрацоўніцтва. Яны карысталіся прывілеяваным становішчам, займалі пасады ва акупацыйнай адміністрацыі. Толькі ў Мінску іх налічвалася каля 150 чалавек (дадзеныя Ю. Туронка). Фольксдойчэ выконвалі працу перакладчыкаў, начальнікаў аддзелаў, іх надзялялі правамі бургамістраў і намеснікаў і г.д. У сельскай жа мясцовасці яны часта становіліся старастамі. Часта такія кіраўнікі не карысталіся поўным даверам новай улады, і фашысты іх звалі «паўкамуністамі». Вялікая колькасць мясцовых

немцаў выехала ці была вывезена ў Германію часцямі вермахта, якія пакідалі Беларусь у 1944 г.

Пасля вайны многія немцы імкнуліся вярнуцца ў мясціны ранейшага пражывання. Але выйшаў указ, які дазваляў ім жыць толькі ва ўсходняй частцы СССР — далей ад заходніх межаў краіны. Аднак былі выпадкі, калі добрых спецыялістаў рэдкай спецыяльнасці накіроўвалі нават у гэты час на працу ў Беларусь. Такім быў, напрыклад, немец Іван Васільевіч Пфенінг, які працаваў у шахтах Салігорска. Толькі з 1972 г. немцы змаглі свабодна выбіраць населеныя пункты для пражывання.

З 1959 па 1999 г. у Беларусі адбыўся нязначны рост колькасці немцаў. Паводле перапісу 1999 г. у рэспубліцы пражывала каля 4,5 тыс. этнічных немцаў. У канцы XX ст. на постсавецкай прасторы ўзмацніліся міграцыя насельніцтва. Вынікі гэтага працэсу ў адносінах да Беларусі мелі свае асаблівасці. З аднаго боку ў Беларусь на пастаяннае месца жыхарства пераехалі немцы і дзеці са змешаных шлюбаў з Расіі, Украіны, Казахстана. З іншага — шматлікія немцы, якія дзесяцігоддзямі жылі ў Беларусі, выехалі ў Германію. У выніку іх агульная колькасць скарацілася.

Маркшэйдар І.В. Пфенінг за працай.

Па дадзеных перапісу 2009 г. у Рэспубліцы Беларусь пражывае 2474 немцаў. Сярод іх і цяпер можна сустрэць нашчадкаў першых перасяленцаў.

Калісьці беларуская мова абагацілася словамі нямецкага паходжання, напрыклад: дах, шыба, друкаваць, папера, пляц, шынка, цукар, фарба і шмат іншых. Многія з іх былі занесены праз нямецка-яўрэйскую мову ідыш. Такія словы лёгка знайсці, так як яны маюць падабенства па гучанні ў абедзвюх мовах.

Многія з немцаў пасля вайны змянялі імя, імя па бацьку або сваё прозвішча на ўсходнеславянскія. Першыя каланісты ў сем'ях выкарыстоўвалі ў асноўным нямецкую мову. Паступова ў іх нашчадкаў сродкам зносін становілася руская мова. Асабліва гэтаму спрыялі змешаныя шлюбны.

Тыя, хто прыехаў з Украіны, ведалі ўкраінскую мову. Паводле звестак перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г. з апытаных 2474 немцаў 2109 чалавек у якасці роднай указалі рускую мову, беларускую — 146, нямецкую — 158. Яшчэ 5 немцаў з апытаных лічаць сваёй роднай мовай украінскую і 2 — літоўскую.

Сучасныя немцы, якія жывуць у Беларусі, ведаюць стравы, якія гатавалі іх продкі: выпечка, якая доўгі час не чарсцее і нават робіцца смачней, велікодная здоба, «кільдшнідэры» — звычайны сухі батон, які размочваюць ў малацэ (потым гэты хлеб падсмажваюць), «крэплі» — аладкі з мукі і смятаны, шніт-суп — салодкі суп з сухафруктаў.

Таксама традыцыйнымі для немцаў з'яўляюцца стравы са свініны, рыбы. Раней былі распаўсюджаны стравы з гусакоў, асабліва на святы. Мясцовае насельніцтва калісьці вырошчвала гэтых птушак на асабістых падворках у велізарнай колькасці.

*Штрудэль з курыцай.
Запечаная свіная рулька.*

Многія немцы, якія доўгі час жывуць у Беларусі, не ведаюць каляндарныя нямецкія святы, таму і не адзначаюць. Яны прытрымліваюцца ў асноўным беларускага святочнага календара. Вернікі ж святкуюць рэлігійныя святы згодна вызнаванай рэлігіі. Для ўсіх найбольш значныя святы — Каляды, Вялікдзень. Лютэране і католікі яшчэ адзначаюць Свята Трох Каралёў. Лютэране ў Беларусі праводзяць хрышчэнне і адпяванне. У многіх немцаў рэлігійныя традыцыі страчваліся праз пакаленні. У цяперашні час яны, па магчымасці, адраджаюцца.

У канцы XX ст. у Беларусі стала магчымым задаволіць патрэбы вернікаў-немцаў. Тут пасля Другой сусветнай вайны аж да 1993 г. не існавала афіцыйна зарэгістраваных лютэранскіх абшчын. Іх з'яўленне стала выконваць этнакансалідзіруючую ролю сярод мясцовых немцаў. Да

1998 г. лютэранскія абшчыны ў Беларусі існавалі аўтаномна. Толькі некаторыя з іх далучаліся да Евангелічна-Лютэранскай Царквы ў Расіі і іншых краінах. У канцы XX — пачатку XXI ст. адбылося павелічэнне колькасці зарэгістраваных лютэранскіх абшчын таксама і ў сумежных краінах.

У культурным жыцці людзей вялікая роля адводзіцца грамадскім аб'яднанням. У Рэспубліцы Беларусь у 2006 г. было зарэгістравана і ажыццяўляла сваю дзейнасць некалькі нямецкіх грамадскіх аб'яднанняў: «Wilkommen» — Сардэчна запрашаем», «Віцебскі саюз немцаў» (або два г. Віцебск), «Цэнтр нямецкай культуры» (г. Гомель), «Бабруйская нямецкая суполка «Цэнтр нямецкай культуры», аб'яднанне нямецкай культуры «Die Brücken» («Масты»), Беларускае таварыства немцаў «Нямецкі дом» (або два г. Мінск).

Дэлегацыя немцаў на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

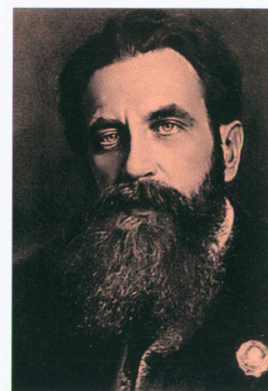
Лютэранская кірха ў Гродне.

У 1992 г. у Беларусі было зарэгістравана таварыства немцаў «Wiedergeburt» («Адраджэнне»). Асноўнай мэтай яго існавання было згуртаванне немцаў і прадстаўнікоў іншых супольнасцей для вывучэння нямецкай культуры. Таксама ў цэнтры нямецкай культуры «Wiedergeburt» з 1998 г. рэгулярна друкаваўся альманах «Wie geht's?» («Як справы?»). Тэмай яго першых нумароў была паэзія, творчасць І. Гётэ. Тэксты на нямецкай мове дубліраваліся перакладам на рускую. Біяграфічныя ўспаміны беларускіх немцаў ляглі ў аснову трэцяга выпуску альманаха. Пры таварыстве былі адкрыты курсы, арганізавана выступленне хору, правядзенне тэматычных вечароў і святочных канцэртаў, адзначэнне нацыянальных святаў. Дзякуючы грамадству «Wiedergeburt» павялічылася колькасць жадаючых вывучаць нямецкую мову.

У Рэспубліцы Беларусь у 2006 г. было зарэгістравана і ажыццяўляла сваю дзейнасць Беларускае таварыства немцаў «Нямецкі дом» (г. Мінск). Мэтай грамадскага аб'яднання «Беларускае таварыства немцаў «Нямецкі Дом» было спрыянне этнакультурнаму адраджэнню немцаў Беларусі, умацаванне сувязей паміж народамі. Адным з асноўных напрамкаў дзейнасці грамадства было рашэнне сацыяльных пытанняў. Таму праводзілася работа па аказанні дапамогі ветэранам вайны, пажылым і састарэлым людзям, асобам, якія пацярпелі ад наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

Таксама дзякуючы працы таварыства асобныя людзі змаглі прайсці навучанне, курсы, атрымаць аздараўленне.

Для ўмацавання беларуска-германскіх сувязей ў 1993 г. было зарэгістравана грамадскае аб'яднанне

«Віцебскі саюз немцаў». Дзейнасць аб'яднання была накіравана таксама на адраджэнне і распаўсюджванне нямецкіх народных традыцый і культуры, арганізацыю вывучэння нямецкай мовы, аналагічныя задачы ставяць перад сабой і іншыя аб'яднанні.

Па стане на 1.1.2016 г. ў Рэспубліцы Беларусь дзейнічалі 2 нацыянальна-культурныя грамадскія аб'яднанні немцаў (абодва ў Мінску).

Значную культурную дзейнасць у Рэспубліцы Беларусь праводзяць установы культуры Федэратыўнай Рэспублікі Германія. Напрыклад, у г. Мінск ужо шмат гадоў працуе Інстытут імя Гётэ. На яго базе створаны спрыяльныя ўмовы для вывучэння нямецкай мовы, дзейнічае бібліятэка і ажыццяўляецца міжнароднае культурнае супрацоўніцтва: разам з беларускімі калегамі арганізуюцца розныя культурныя мерапрыемствы, у тым ліку тэматычныя выстаўкі.

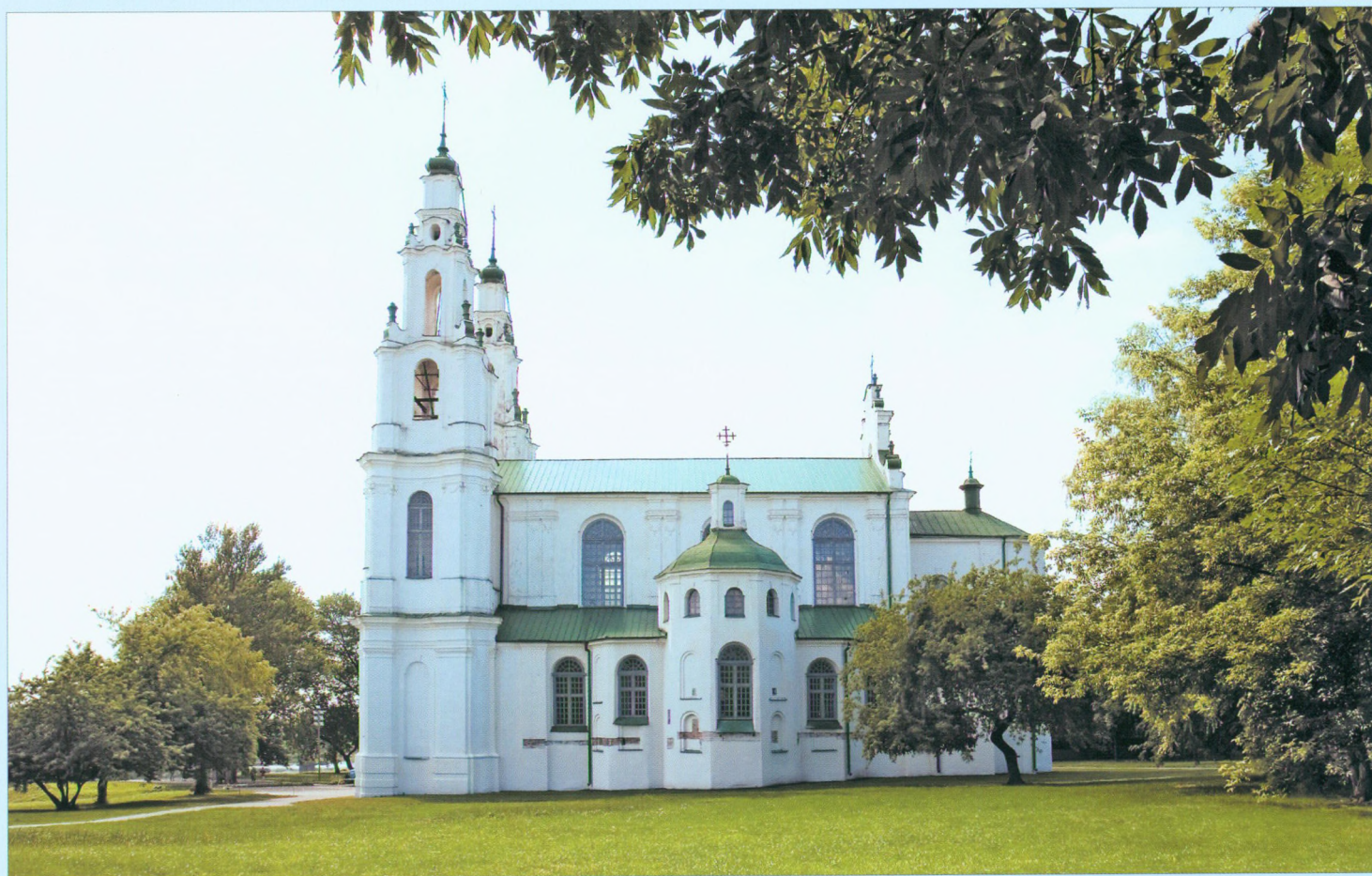
Сярод немцаў было немала тых, хто быў вядомы ў Беларусі. Антоній Тызенгаўз (1733—1785) у 1770—1780 гг. быў гродзенскім старостам. Пры ім у горадзе былі ўзведзены многія значныя збудаванні, у тым ліку тэатр, які захаваўся да нашых дзён. Вялікі ўклад у культуру Беларусі XVII—XIX стст. унеслі мастакі Іаган

*І.К. Глаўбіц.
О.Ю. Шміт.*

Шрэтэр (?—1685), бацька і сын Гескія, Францішак Ксаверый Дамінік (1700—1764) і Юзаф Ксаверый (1730?—1810?), архітэктар Іаган Крыштоф Глаўбіц (1700?—1767), кампазітар Ян Давід Голанд (1746—1827) і інш.

З 1890 па 1901 г. Карл фон Гутэн — Чапскі (1860—1904) займаў пост гарадскога кіраўніка г. Мінска. Начальнікам Мінскага жандармскага паліцэйскага ўпраўлення чыгунак некаторы час быў таксама немец Васіль Аляксеевіч фон Роткірх (1868—1891). З 1875 г. і

да самай смерці старшынёй Мінскага таварыства ўрачэй быў Вільгельм фон Гіндэнбург. У XIX ст. у Мінску працаваў таксама знакаміты аптэкар Тэафіл Гольдберг. Заслужаны дзеяч навук Беларусі Фёдар Аскаравіч Тэадор Гаусман (1868—1844) таксама быў вучом. У 1936—1941 гг. ён працаваў у Акадэміі навук Беларусі. Сусветную вядомасць атрымаў выдатны савецкі вучоны—геафізік, кіраўнік палярнай экспедыцыі на ледаколе «Чалюскін» ў 1933—1934 гг., Герой Савецкага Саюза, уражэнец Магілёва Ота Шміт (1891—1956).

*Полацкі Сафійскі сабор, перабудаваны ў XVIII ст.
у стылі віленскага барока І.К. Глаўбіцам.*

ЛІТОЎЦЫ

Літоўцы (саманазва летувяй, lietùviai) — блізкі па культуры і супольнай гісторыі народ, які пражывае па суседстве з беларусамі. Складаюць асноўнае насельніцтва Літоўскай Рэспублікі (2561 тыс. чал., 2011 г.). Усяго ў свеце налічваецца каля 3,2 мільёна літоўцаў. Агульная іх колькасць на тэрыторыі Беларусі (паводле перапісу 2009 г.) — 5087 чалавек. Сярод літоўскіх вернікаў пераважную частку складаюць католікі. Гавораць на літоўскай мове. Літоўская мова — дзяржаўная мова Літоўскай Рэспублікі і адна з афіцыйных моў Еўрапейскага саюза.

Літва (літ. Lietuva) — самая вялікая і населеная з трох прыбалтыйскіх дзяржаў. Гэта краіна мае і самую працяглую з Беларуссю мяжу (на паўночным захадзе — 660 кіламетраў). Старажытная сталіца Літвы — горад Вільнюс (літ. Vilnius, бел. Вільня) — нацыянальна-гістарычны сімвал як літоўцаў, так і беларусаў. Багатая культурная спадчына, тэрытарыяльная блізкасць і гістарычныя сувязі робяць Літву найбольш папулярным напрамкам выязнога турызму нашых сусайчыннікаў.

Літоўцы са старажытных часоў пражывалі на тэрыторыі Беларусі. Аднак у выніку міжэтнічнага ўзаемадзеяння яны былі амаль цалкам асіміляваны славянскім насельніцтвам. Толькі нешматлікія літоўскія жыхары, якія кампактна пражываюць у памежных з Літвой вёсках Беларусі, здолелі захаваць самабытныя рысы балцкай этнічнай культуры.

Беларусы і літоўцы маюць даўнія і трывалыя міжэтнічныя сувязі. Менавіта продкі сучасных беларусаў і літоўцаў разам стварылі і развівалі агульную еўрапейскую дзяржаву — Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. Працяглае пражыванне ў адзінай дзяржаве прывяло да заканамернага з'яўлення шэрага агульных рыс у мове, ментальнасці, народнай культуры, фальклору, традыцыях, звычаях і абрадах жыхароў княства.

Галоўнае адрозненне беларусаў і літоўцаў — іх мовы, якія належаць да розных груп індаеўрапейскай моўнай сям'і.

Знаходзячыся ў баку ад асноўных гістарычных цэнтраў і шляхоў змешвання народаў, балты здолелі захаваць архаічныя рысы мовы старажытных індаеўрапейцаў — продкаў большасці еўрапейскіх народаў. Літоўская мова прызнаная мовазнаўцамі самай архаічнай з усіх жывых

індаеўрапейскіх моў і найбольш блізкай да рэканструяванай навукоўцамі праіндаеўрапейскай мовы.

Літоўская мова разам з латышскай і знікла ў XVII ст. мовай прусаў належыць да балцкіх моў. Беларуская ж мова разам з рускай, украінскай, польскай, чэшскай, славацкай, балгарскай, сербахарвацкай і славенскай належыць да славянскіх моў. Як балцкія, так і славянскія мовы, у сваю чаргу, уваходзяць у склад адной вялікай сям'і індаеўрапей-

*Літоўская сярэдня школа ў вёсцы
Пяляса Воранаўскага раёна.*

скіх моў, да якой адносяцца таксама германскія, раманскія і іншыя групы моў. Усе індаеўрапейскія мовы роднасныя паміж сабой, што пацвярджаецца як лексічнымі дадзенымі, так і граматычным ладам гэтых моў. Славянскія і балцкія мовы — найбольш блізкія адна да адной моўныя групы. Асабліва гэта тычыцца беларускай і літоўскай моў, якія ўплывалі адна на адну больш за тысячу гадоў.

У мінулым балцкіх моў было значна больш. Сваю мову (цяпер ужо страчаную) мелі яцвягі, якія яшчэ ў X—XIII стст. насялялі Беларускае і Літоўскае Панямонне. На старажытных балцкіх гаворках размаўлялі даславянскія і дахрысціянскія жыхары Беларусі, якія жылі на поўнач ад ракі Прыпяць. Пра гэта, у першую чаргу, сведчаць шматлікія назвы населеных пунктаў, рэк, азёр, урочышч, а таксама прозвішчы і імёны балцкага паходжання. Балцкія народы (яцвягі, літва, латгалы, прусы і інш.) займалі значную частку Беларусі аж да XIII—XV стст., калі пакрысе ўліліся ў склад беларускага і літоўскага народаў.

У XV—XVI стст. літоўцы даволі кампактна пражывалі на захад і поўнач ад лініі Гродна—Шчучын—Ліда—Валожын—Крэва—Паставы—Браслаў. У гэты час нязначныя перасяленні літоўцаў адбываліся ў асноўным у заходнія і цэнтральныя рэгіёны Беларусі.

Дамінуючае становішча беларускага этнасу ў ВКЛ выклікала паступовую асіміляцыю літоўцаў і змяншэнне іх этнічнай тэрыторыі ў паўночна-заходнім напрамку. Найбольш хутка беларусізавалася літоўскае насельніцтва ў ваколіцах Вільні, дзе знаходзілася шматлікае ўсходнеславянскае акружэнне. Літоўцы засвойвалі мясцовыя беларускія гаворкі, што давала магчымасць карыстацца да дзяржаўнай мовай ВКЛ.

Са старабеларускай мовы літоўцы запазычылі значную колькасць слоў, у першую чаргу, гандлёвай і рэлігійнай лексікі (напрыклад, літ. *turgus* «торг, рынак», *muitas* «мыта», *stiklas* «шкло», *miestas* «места, горад», *dvaras* «двор, маёнтак», *karčema* «карчма», *bažnyčia* «бажніца, касцёл», *koplyčia* «капліца», *Kalėdos* «Каляды», *Velykos* «Вялікдзень», *bajoras* «шляхціц» і інш.). У цэлым у літоўскай мове колькасць запазычанняў са славянскіх моў дасягала 1,5%. У пачатку XX ст. яны былі і ў літаратурнай мове, але ў 1920—1930-я гг. былі заменены балцкімі адпаведнікамі (замест *kvietka* пачалі ўжываць *gėlė* «кветка», *sibūlė* — *svogūnas* «цыбуля», *kleckai* — *kukuliai* «клёцкі», *prosas* — *ligintuvas* «прас», *cviakas* — *vinis* «цвік» і г.д.).

У беларускую мову з балцкіх моў патрапілі такія словы як адліга, апранаць, атожылак, буська, гультай, дзёгаць, дзірван, дзякла, дойдзі, жвір, клуня, крушня, куль, кумпак, лататы, лупы, наўда, парсюк, пуня, рупіцца, свіран, сцірта, шашок, чаўпці і інш. Сёння гэтыя словы ўспрымаюцца як выключна беларускія і самабытныя, але навукоўцы адзначаюць іх балцкія карані.

Літоўцы таксама аказалі істотны ўплыў на развіццё мовы і культуры беларусаў. Культурная агульнасць абодвух народаў праяўляецца ў пераважна земляробным характары іх гаспадаркі, аднолькавых спосабах і формах яе вядзення, прыладах працы, традыцыйных промыслах і рамёствах, планіроўцы і забудове літоўскіх і беларускіх вёсак, элементах нацыянальнага касцюма, традыцыях харчавання і інш.

Здаўна галоўным гаспадарчым заняткам літоўскіх сялян было земляробства, другаснае значэнне мела жывёлагадоўля, дапаможную ролю адыгрывалі разнастайныя рамёствы і промыслы. З XII—XIII стст. у літоўцаў была развітая трохпольная сістэма севазвароту. Сярод збожжавых культур галоўнае месца належала жыту, сеялі таксама пшаніцу, авёс, ячмень, з тэхнічных культур — лён. Пасля валочнай памеры XVI ст. раскіданыя зямельныя надзелы кожнай вёскі былі звязаны ў адно месца і падзелены на тры роўныя надзелы для азімых, яравых і пад папар. Галоўнай землепрацоўчай прыладай працы ў літоўцаў была двухзубая саха (žagrė), якая была 2 тыпаў: так званая літоўская — з 2 паліцамі для парнай валовай вупражы, і так званая руская — з адной паліцай, прыстасаваная для коннай цягі. Дапаможнай пры-

ладай апрацоўкі зямлі было рала (arklas). З пачатку XX ст. распаўсюджваюцца плугі. Пасеяны хлеб баранавалі звычайна драўлянымі баронамі (akėcios). Найбольш распаўсюджаная была плеченая барана з дубовымі зубамі. Сеялі ўручную з лубянкi-сявенькі (sėtuvė), жалі сярпамі (pjautuvos), косамі (dalgė), паўкосамі (dalgėlė), малацілі цапамі (spragilas).

Асноўнай формай пасялення літоўцаў была вёска (kaimas), якая налічвала ад некалькіх да некалькіх дзясяткаў сядзіб (sodyba). Да XVI ст. пераважала бессістэмная, ці кучавая, забудова, а пасля правядзення валочнай рэформы — вулічная (адсюль і дыялектнае назва вёскі па-літоўску — ūlyčia). Асноўным тыпам жылля была зрубная хата (pirkia) з печчу (pečius). У двары сярэдняга літоўскага гаспадара апрача хаты звычайна знаходзіліся таксама гумно (kluonas), хлеў (tvartas) і свіран (svirnas, альбо kietis).

*Музей Літоўскага цэнтра культуры
ў вёсцы Рымдзюны Астравецкага раёна.*

Лакальныя і сацыяльныя асаблівасці мела традыцыйнае адзенне літоўцаў, якое пачало мадэрнізавацца з 2-й палавіны XIX ст. Сыравінай для ткацтва былі лён, пянька і воўна. Камплект мужчынскага сялянскага адзення складаўся з кашулі, штаноў, сярмягі, кажуха, розных галаўных убораў. Жаночы ўбор складалі кашуля, няшытая стракатая спадніца, безрукаўка, фартух, сярмяга, кажух, пояс, ваўняная хустка, чапец і намітка (*puometas*) для замужніх жанчын і вянок са стужкамі для дзяўчат. Паўсядзённым абуткам былі лапці, клумпі і пасталы.

Аснову харчовага рацыёну літоўцаў складалі прадукты земляробства, агародніцтва, жывёлагадоўлі. Дадатковымі крыніцамі ежы былі паляванне, рыбалоўства, бортніцтва, збіральніцтва. Традыцыйныя стравы — халаднік, боршч, капуста, малочныя супы з мукой і крупамі, бліны і інш. З напояў літоўцы найбольш спажывалі квас, аўсяны кісель, мёд, піва.

Шэраг агульных рыс прасочваецца ў духоўнай культуры беларусаў і літоўцаў (каляндарнай і сямейнай абраднасці, фальклору, міфалогіі, народных ведах). Падабенства праяўляецца не толькі ў структуры і змесце, але і ў тэрміналогіі асобных элементаў духоўнай кудьтуры. Па сутнасці, аднолькавым сэнсам і вобразнасцю напоўнены і цяпер вельмі папулярныя святкаванні Купалля (літ. *Joninės, Kupolės, Rasos šventė*), Вялікадня (літ. *Velykos*), Калядаў (літ. *Kalėdos*), Масленіцы (літ. *Užgavėnės*) і іншых свят літоўскага народнага календару.

Фальклор літоўцаў складаюць песні-дайны, галашэнні, казкі, легенды, паданні, магічныя заклінанні, замовы, прыгаворы, загадкі, прыказкі і прымаўкі. Характэрная

рыса літоўскіх песень — лірызм. Шырокае бытаванне ў фальклору, як і ў цэлым у народнай культуры літоўцаў, мелі язычніцкія элементы і сюжэты. Народная міфалогія і яе інтэрпрэтацыі адыгралі вялікую ролю ў станаўленні літоўскай нацыянальнай культуры новага і найноўшага часу: хрысціянства літоўцы прынялі ў параўнанні з іншымі еўрапейскімі народамі адносна позна — ў канцы 14 — пачатку 15 ст.

Фарміраванне літоўскай літаратурнай мовы звязана са з'яўленнем першых друкаваных кніг на літоўскай мове. Пачатак літоўскаму кнігадрукаванню паклаў Марцінас Мажвідас, які ў 1547 г. у Кёнігсбергу выдаў пратэстанцкі катэхізіс. Яму папярэднічалі першыя пераклады рэлігійных песнапенняў, зробленыя ў пачатку XVI ст. дзесячамі Рэфармацыі Станіславам Рапалёнісам і Абрахамам Кульвецам. У 1595 г. у Вільні Мікалоюс Даўкша надрукаваў першы каталіцкі катэхіз на літоўскай мове, а ў 1599 г. — «Пасцілу каталіцкую». У сярэдзіне XVII ст. з'явіліся першыя граматыкі літоўскай мовы Данііла Клейна (на лацінскай мове ў 1653 г. і на нямецкай у 1654 г.), у аснову якіх былі пакладзены заходнеаўкштайцкія гаворкі ваколіц Коўна. Пачынальнікам літоўскай класічнай літаратуры стаў Крысціёнас Данелайціс, які напісаў паэму «Поры года» (1765—1775).

У 1-й палавіне XIX ст. узнік літоўскі нацыянальны рух, які заклаў асновы для фарміравання сучаснай нацыі. З'явілася дастаткова вялікая колькасць публікацый на літоўскай мове. Людвік Рэза, які ажыццявіў публікацыю

паэмы К. Данелайціса, выдаў у 1825 г. першы зборнік літоўскіх песень-дайн. Збіраннем і публікацыяй літоўскага фальклору займаўся Людвік Юцэвіч, які лічыцца першым этнографам Літвы (пахаваны ў беларускім Лепелі).

У 2-й палавіне XIX ст. інтэлігенты, пераважна сялянскага паходжання, выразна асэнсавалі сваю літоўскую ідэнтычнасць. Яны пачалі патрабаваць для сябе і сваіх супляменнікаў правоў і вольнасцей, неад'емных для кожнага народа. Гэта з'ява атрымала назву нацыянальнага адраджэння. У 1905 г. у Вільні адбыўся з'езд літоўцаў, які атрымаў назву Вялікага Віленскага сейму і сабраў каля 2 тыс. дэлегатаў.

У апошняй чвэрці XIX ст. адбыліся міграцыі літоўцаў у Беларусь, галоўным чынам у цэнтральныя і ўсходнія рэгіёны. Карэннае літоўскае насельніцтва было сканцэнтравана ў Гродзенскім (2912 чалавек), Лідскім (17 828 чалавек), Ашмянскім (8765 чалавек), Слоніўскім (305 чалавек) паветах.

Літоўцы пражывалі ў ваколіцах вёсак Парэчча Гродзенскага, Пеляса Воранаўскага, Засецце Дзятлаўскага, Лаздуны Іўеўскага, Гервяты Астравецкага, Опса Браслаўскага раёнаў і іншых населеных пунктах беларуска-літоўскага памежжа.

Працяглыя кантакты паміж беларусамі і літоўцамі, аднолькавыя прыродныя і сацыяльна-эканамічныя ўмовы прывялі да інтэграцыі многіх элементаў іх этнічных культур. Мова стала асноўнай прыкметай (маркерам), якая адрознівала мясцовых літоўцаў ад беларусаў.

Напрыклад, як у беларусаў, так і ў літоўцаў шырокае распаўсюджанне ў XIX ст. атрымалі стравы, прыгатаваныя з бульбы — для абодвух народаў практычна асноўнага прадукту харчавання («другі хлеб»). Агульнымі для літоўцаў і беларусаў нацыянальнымі стравамі сталі драпікі (літ. bulviniai blynai «бульбяныя бліны»), цэпеліны-калдуны (літ. cepelinai), бабка (літ. babka, або kūgelis), бульбяная каша (літ. bulvių košė) і інш.

У час Першай сусветнай вайны колькасць літоўцаў у Беларусі павялічылася за кошт бежанцаў, значна вырасла колькасць літоўцаў у гарадах. У 1919—1920 гг. існавала Літоўска-Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка, у час Грамадзянскай вайны і ваеннай інтэрвенцыі. Паводле перапісу 1926 г. у БССР было 6864 літоўцы. У 1920—1930-я гг. у Мінску выпускаліся літоўскія друкаваныя выданні, рыхтаваліся спецыяльныя кадры для школ, вяліся радыётрансляцыі на літоўскай мове. У 1927 г. у Інбелкульце працавала кафедра гісторыі Літвы. Быў створаны літоўскі сектар у АН Беларусі (1929), Інстытут літоўскай і латышскай культур (1933), літоўская секцыя Інстытута нацыянальных меншасцей (1935), які ўзначальваў літовец Стасіс Матулайціс.

У 1933—1934 гг. у Беларусі працавалі 12 літоўскіх школ, існавалі літоўскія нацыянальныя калгасы, Малькаўскі літоўскі нацыянальны сельсавет. У 1937 г. у БССР налічвалася 5422 літоўцы.

Сярод беларускіх літоўцаў Заходняй Беларусі ў 1920—1930-я гг. актыўную культурна-асветніцкую працу праводзілі таварыствы «Рытас» («Раніца») і Святога Казіміра, якія засноўвалі пачатковыя школы, вячэрнія курсы, хаты-чытальні, бібліятэкі і інш.

На працягу 2-й палавіны XX ст. адбылося скарачэнне колькасці літоўцаў у Беларусі. Іх колькасць складала 8363 чалавек у 1959 г., 8092 у 1970 г., 6993 у 1979 г., 7606 у 1989 г., 6387 чалавек у 1999 г. У наш час літоўцы ў асноўным кампактна пражываюць каля вёсак Гервяты Астравецкага і Пеляса Воранаўскага раёнаў, разрозненая — ва ўсіх памежных з Літвой і некаторых раёнах цэнтральнай і ўсходняй Беларусі (в. Малькаўка Мсціслаўскага раёна), значная частка ў гарадах (Мінск, Гродна, Ліда).

У снежні 1997 г. у Мінску было падпісана пагадненне паміж Міністэрствам асветы і навукі Літоўскай Рэспублікі і Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь аб супрацоўніцтве ў галіне адукацыі. Згодна з пагадненнем адбываецца абмен студэнтамі, выкладчыкамі і навуковымі супрацоўнікамі. У Беларускім дзяржаўным педагогічным універсітэце імя М. Танка быў заснаваны цэнтр літуаністыкі, а ў Вільнюскім педагогічным універсітэце — кафедра беларускай філалогіі.

У Беларусі дзейнічаюць 2 агульнаадукацыйныя школы з літоўскай мовай навучання (у вёсках Рымдзюны Астравецкага і Пеляса Воранаўскага раёнаў). На іх базе створаны культурна-адукацыйныя цэнтры. Працуюць нядзельныя школы па вывучэнні літоўскай мовы (Мінск, Гродна, Ліда, Браслаўскі, Воранаўскі, Астравецкі раёны).

З 1994 г. галоўная роля ў аб'яднанні і нацыянальна-культурным развіцці літоўцаў Беларусі належыць Рэспубліканскаму грамадскаму аб'яднанню «Беларуская абшчына літоўцаў» (з абласнымі, раённымі і гарадскімі філіяламі), якое ладзіць штогадовыя святаванні падзей літоўскай гісторыі, выдае інфармацыйны бюлетэнь «Наша слова».

22 лістапада 2001 г. падпісана дамова аб супрацоўніцтве паміж міністэрствамі культуры Беларусі і Літвы. У 20-й мінскай гарадской бібліятэцы дзейнічае літоўская чытальня. Пашыраецца супрацоўніцтва ў сферы кіно, фотамастацтва, музыкі, літаратуры, ладзяцца выставы і пленэры, адбываюцца выступленні фальклорных калектываў.

Літоўская інтэлігенцыя гістарычна мела прыязныя стасункі і добрыя сувязі з прадстаўнікамі беларускага нацыянальнага руху. Напрыклад, мужам беларускай паэтэсы Алаізы Пашкевіч (Цёткі) быў літоўскі інжынер, палітык і грамадскі дзеяч Сцяпонас Кайрыс. Жонкай беларускага грамадскага і палітычнага дзеяча, пісьменніка, гісторыка і этнографа Вацлава Ластоўскага была знакамітая літоўская пісьменніца Лаздзіну Пяледа (Марыя Іванаўскайце-Ластаўскене). Яскравы сімвал складанага выбару беларускай, польскай і літоўскай ідэнтычнасці — гісторыя прадстаўнікоў роду Іваноўскіх, якія паходзяць

з тэрыторыі цяперашняга Шчучынскага раёна. У сям'і Іваноўскіх было чатыры сыны, два з якіх мелі польскую ідэнтычнасць, а два — беларускую і літоўскую. Родны брат беларускага нацыянальнага дзеяча Вацлава Іваноўскага — Тадас Іванаўскас (Тадэвуш Іваноўскі) — стаў знакамітым літоўскім навукоўцам-біёлагам, прафесарам Вільнюскага і Каўнаскага ўніверсітэтаў, напісаў шэраг фундаментальных навуковых прац па арніталогіі, быў арганізатарам і дырэктарам Інстытута біялогіі Акадэміі навук Літоўскай ССР, заснавальнікам заапарка ў Каўнасе. З Беларуссю звязаны пэўны перыяд жыцця выдатнага літоўскага опернага спевака, народнага артыста СССР Кіпраса Пятраўскаса (1885—1968) які ў пачатку XX ст. быў арганістам у касцёле ў вёсцы Гервяты і спяваў там у хоры. Вядомым гісторыкам і філосафам быў акадэмік Беларускай АН літовец Віталь Сербента (1895—1980).

Шмат літоўцаў праяўляюць сябе ў сферы эканомікі, культуры, навукі і спорту Беларусі і ў наш час. Добрую памяць аб сабе у Глыбоцкім раёне Віцебскай вобласці пакінуў каталіцкі святар родам з Літвы Юозас Булька (1925—2010), які быў узнагароджаны прэміяй «За духоўнае адраджэнне» ў 2005 г. і медалём Францыска Скарыны ў 2006 г. Значны ўклад у культуру Беларусі ўнёс пісьменнік Яўген Будзінас (1944—2007), заснавальнік этнаграфічнага музея «Дудуткі» у Мінскай вобласці. Галоўным трэнерам маладзёжнай зборнай Беларусі па футболе з'яўляецца чэмпіён СССР ў складзе мінскага «Дынама» (1982) Людас Румбуціс. У рэйтынгах самых паспяховых бізнэс-вумэн Беларусі стала фігурыраваць ўладальніца сеткі магазінаў «Суседзі» і рэстаранаў «Васількі» Алма Яўнцэмене.

Агульная гістарычная і культурная спадчына беларусаў і літоўцаў стварае трывалы падмурак для далейшых добрасуседскіх узаемаадносін у традыцыях узаемапавагі і талерантнасці.

Троіцкі касцёл у вёсцы Гервяты Астравецкага раёна.

ЛАТЫШЫ

Латышы (саманазва латвіешы, latvieši) — этнас, асноўнае насельніцтва Латвійскай Рэспублікі (1 284 194 чалавек, 62,1%; 2011 г.). Таксама латышы пражываюць у краінах СНД, Заходняй Еўропы, ЗША, Канадзе і інш. Размаўляюць на латышскай мове. У асноўным яны вызнаюць пратэстантызм (лютэранства), а таксама каталіцызм, у меншай ступені сярод іх сустракаюцца праваслаўныя.

Па дадзеных перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь 2009 г. у краіне пражывала 1549 прадстаўнікоў латышскай этнічнай супольнасці. Большая частка з іх засяроджана ў Віцебскай вобласці (499 чалавек), што мяжуе з Латвіяй. Мінімальная колькасць латышоў была зафіксавана ў Гомельскай і Магілёўскай абласцях (136 і 111 чалавек адпаведна).

Этнакультурныя сувязі беларусаў і латышоў існуюць ужо шмат вякоў. Яны кантактавалі яшчэ ў раннім Сярэдневякоўі. З цягам часу кантакты пашыраліся, у асноўным гэта былі ваенныя дзеянні і гандаль. У XIII—XVI стст. па рацэ Заходняя Дзвіна (у латышоў — Даўтава) праходзіў значны водны гандлёвы шлях Ганзейскага саюза (раней частка шляха «З варагаў у грэкі»). Прадметам гандлю служыў карабельны лес, які цэніцца за высокую якасць драўніны. Яго вывозілі з Віцебскай і Мінскай губерняў да Чорнага мора (па Бярэзіне) і праз Рыгу да Балтыйскага мора (па Заходняй Дзвіне). Для купцоў гэтыя маршруты былі працяглымі і небяспечнымі. Частку шляху тавары перамяшчалі «волакам», так як рэкі былі з парогамі. На пачатак XX ст. водныя шляхі гандлю прыйшлі ў заняпад з-за развіцця наземных відаў транспарту, асабліва чыгункі.

У канцы XIX ст. колькасць латышоў у Беларусі стала ўзрастаць, у сувязі з тым, што пасля рэформы 1861 г. латышскім памешчыкам адышлі лепшыя землі, а сялянам

часта не хапала надзелаў, каб весці сваю гаспадарку і забяспечыць сябе харчаваннем. Яны былі вымушаны на вельмі нявыгадных умовах арандаваць зямлю ў памешчыкаў і таму шукалі магчымасці пасяліцца там, дзе кошт арэнды зямлі быў ніжэй. Віцебская губерня знаходзілася побач з мяжою Латвіі, пры гэтым тут перасяленцам прапанаваліся ільготы. Таму латышскім сялянам было шмат лягчэй пераехаць сюды, чым у глыб Расіі.

У Беларусь першых латышоў-арандатараў запрасілі абшарнікі ў пачатку 1860-х гг.). Перасяленцы пераязджалі сем'ямі і выконвалі абавязкі ляснікоў. Потым яны пісалі да сваякоў і знаёмых і запрашалі іх у Беларусь. У 1870 г. сюды пераехала жыць каля 800—900 латышоў.

З цягам часу з'явіліся першыя перасяленцы-латышы і на Гомельшчыне. Захаваліся звесткі, што 28 іх сямей на конных падводах прыбылі ў 1872 г. у маёнтak Нароўль з Латгалі і Курлянды. Зямельныя надзелы на новым месцы былі танней у два ці тры разы з-за нізкай урадлівасці.

Латышы пасля пераезду на беларускія землі працягвалі займацца сваімі асноўнымі відамі дзейнасці — земляробствам і жывёлагадоўляй. Таксама яны захавалі некаторыя традыцыйныя рамёствы — півавараства і ткацтва.

З 1887 па 1887 г. з усіх перасяленцаў на Віцебшчыне колькасць латышоў пераважала і складала 51,5%. У асноўным гэта былі сяляне. У 1897 г. найбольш латышоў жылі ў Віцебскім і Аршанскім паветах (каля 4 тыс. і да 3,7 тыс. чалавек адпаведна). Таксама шмат латышоў было ў Полацкім (1,7 тыс. чалавек) і Быхаўскім (каля 1 тыс. чалавек) паветах. Калі на Віцебшчыне латышы сяліліся на хутарах, то на Магілёўшчыне — у асобных вёсках.

Арандатары апынуліся ў розных умовах. Часта яны самі распрацоўвалі новыя землі, рабілі іх прыдатнымі да землекарыстання. Перасяленцы будавалі для сябе хаты і гаспадарчыя будынкі. Але былі такія абшарнікі, што вельмі моцна ўздымалі цану арэнды зямлі. Латышы, якія ўжо пражылі тут шмат гадоў, вымушаны былі сыходзіць. Многія пераязджалі нават у Сібір.

У канцы XIX — пачатку XX ст. сярод латышоў-перасяленцаў было распаўсюджана садоўніцтва. Яны вазілі прадаваць яблыкі, грушы, слівы, агрэст нават у Пецярбург. У 1906 г. на Віцебшчыне быў створаны першы сельскагаспадарчы кааператыў «Лашнёўскае таварыства сельскай гаспадаркі», у склад якога ўваходзілі латышы. У час Першай сусветнай вайны колькасць латышоў у Беларусі павялічылася. Гэта змена была выклікана бежанствам. Са спыненнем ваенных дзеянняў іх колькасць таксама зменшылася.

У

1-й трэці XX ст. у Беларусі былі створаны латышскія школы і хаты-чытальні, сталі друкаваць кнігі на роднай для латышоў мове і выпускаць некаторыя перадачы на радыё.

Паводле перапісу 1926 г. колькасць латышоў у Беларусі складала каля 14 тыс. чалавек. Большасць з іх пражывала ў Віцебскім і Полацкім акругах, у Магілёўскім і Бабруйскім было таксама шмат латышоў. У Віцебскай і Магілёўскай абласцях былі створаны латышскія нацыянальныя сельсаветы і калгасы.

У 1927 г. у Інбелкульце была створана Латышская секцыя, якой кіраваў К. Шкільтэр. У ёй займаліся гісторыяй і культурай латышоў (вывучалі іх фальклор і этнаграфію). Але ў другой палавіне 1930-х гг. шмат навуковых, культурных і іншых устаноў было зачынена. Многія латышы — супрацоўнікі навукі і культуры — былі рэпрэсіраваны.

Таксама з-за значнага адтоку латышоў у 1930—1940-я гг. назад у Латвію і ваенных дзеянняў падчас Другой сусветнай вайны іх колькасць у Беларусі значна знізілася. У перыяд з 1959 па 1989 г. колькасць латышоў, якія пражывалі ў БССР, вагалася з 2631 да 2658 чалавек. У канцы XX — пачатку XXI ст. адбываецца значнае зніжэнне іх колькасці.

Паводле дадзеных перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь 2009 г. мову сваёй нацыянальнасці лічаць роднай толькі 386 латышоў з 1549, якія адказалі на гэтае пытанне, для большасці з іх родная мова — руская (970 чалавек). Найменшая доля латышоў у Беларусі назвала сваёй роднай мовай беларускую (144 чалавекі). Пераважная большасць латышоў дома размаўляюць на рускай мове (1419 чалавек) і ўсяго 9 — на латышскай.

Доказам цесных этнакультурных кантактаў латышоў і беларусаў з'яўляюцца ўзаемныя запазычанні ў нашых мовах. У некаторых мясцовых дыялектах ўсходняй частцы Латвіі запазычанымі словамі з беларускай мовы пазначаюць назвы жывёл, раслін. Таксама шырока распаўсюджаны такія запазычанні пры абазначэнні прыродных з'яў.

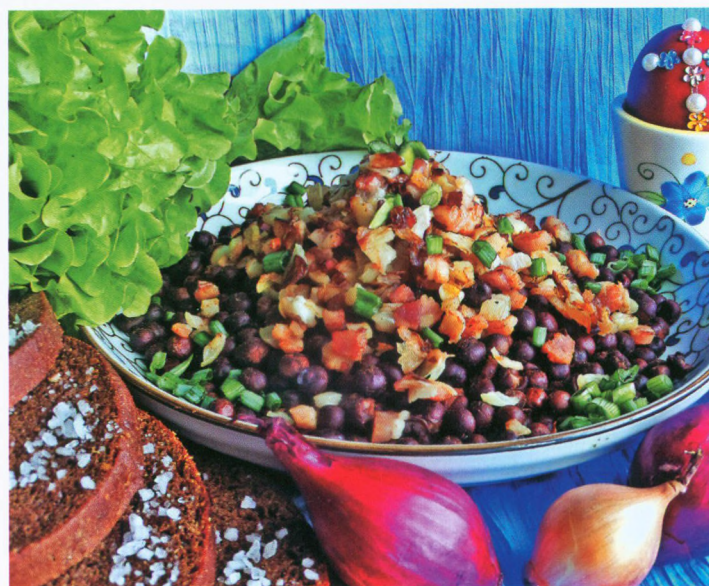
У асаблівасцях традыцый харчавання латышоў адчуваецца значны этнакультурны ўплыў іншых прыбалтыйскіх народаў. Пры гэтым найбольшымі былі кантакты з немцамі (гандаль, ваенныя дзеянні і г.д.), якія доўжыліся на працягу некалькіх стагоддзяў. Латышы здаўна займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй і рыбалоўствам (паўночная частка краіны выходзіць да Балтыйскага мора). Спалучэнне прадуктаў, якія атрымлівалі латышы ў выніку гэтых відаў дзейнасці, паслужыла асновай іх рацыёну таксама і ў Беларусі.

Для латышоў характэрна павага і беражлівасць адносіны да хлеба. У іх харчаванні традыцыйны кісла-салодкі хлеб, які некаторыя жыхары Віцебскай вобласці пякуць самі. Хлеб з'яўляецца асновай для многіх страў. З яго робяць хлебны суп, бутэрброды з кіўкай, абсмажваюць на алеі і ядуць з часнаком. Для латышоў традыцыйныя стравы з пярловай крупы.

Своеасаблівай стравай латышскай кухні з'яўляецца путра, якая нагадвае кашу. Існуе некалькі яе разнавіднасцей. У склад путры могуць уваходзіць і зерневыя, і агародніна, і мяса, і рыба (у тым ліку салёная) з малочнымі прадуктамі, якія заквашваюцца. З-за гэтага путра мае спецыфічны смак, нязвычны для нелатышоў.

У рацыёне латышоў традыцыйна ўжыванне свініны, выкарыстанне шпіку (сала) або вэндліны (вэнджанае мяса абсмажваюць). Таксама мясныя стравы яны робяць з ялавічыны, бараніны і г.д. У Віцебскай вобласці значная доля свініны ў прадстаўнікоў латышскай этнічнай супольнасці замяшчаецца ялавічынай і курацінай.

Да асаблівасцей прыгатавання страў на малочнай аснове ў латышоў належаць розныя соусы. У латышоў прынята есці адварную бульбу з тварагом і салёным селядцом. Другія стравы (нават у склад якіх уваходзіць рыба

або тушаная квашаная капуста) — запіваць кефірам. У склад некаторых традыцыйных латышскіх страў уваходзяць вяршкі, іх таксама ставяць у гарлачык на стол да прыёму ежы.

У харчаванні латышоў прысутнічаюць стравы з бабовых. Для іх выкарыстоўваюць самі бабы пасля адварвання, але часцей шэры гарох. Гэты від расліны не раённаваны ў Беларусі. У латышоў традыцыйнымі з'яўляюцца напоі і выпечка з рэвеню.

Таксама ў кулінарыі шырока выкарыстоўваюцца ягады ароніі (чарнаплодная рабіна), абляпіхі, рабіны і г.д. У гарбату латышы звычайна кладуць здробненую цыдонію (айва японская). Яшчэ для іх традыцыйны напоі з дзікарослых траў, кветак ліпы і яблыні.

Янаў сыр з півам.

Шэры гарох з цыбуляй і беконам.

Путра.

Большасць латышоў, якія пражываюць у Рэспубліцы Беларусь, адзначаюць як каляндарныя святы, традыцыйныя для беларусаў, так і дзяржаўныя святы Латвійскай Рэспублікі. Дзень абвяшчэння яе незалежнасці латышы святкуюць 18 лістапада. Асабліва ўшанавана свята Ліга, ці Янаў дзень, якое латышы ўсяго свету адзначаюць у ноч з 23 на 24 чэрвеня. Яно падобнае на беларускае Купалле. У святочнай культуры латышоў значнымі з'яўляюцца сямейныя святы. Вернікі сярод рэлігійных святаў асабліва шануюць Каляды і Вялікдзень.

У жыцці латышоў больш значнымі з'яўляюцца Каляды, чым Новы год. Гэта свята прынята адзначаць у коле сям'і, пасля паўночы госці адразу ж разыходзяцца. Латышы абавязкова на калядны стол ставяць страву, якая называецца «шэры гарох». Існуе павер'е, што калі ў талерцы застануцца гарошыны, то ў будучыні чакаюцца няшчасці, над якімі прыйдзецца праліваць слёзы. Таму для каляднай вячэры шэры гарох імкнуцца шмат не накладваць. Таксама для такога стала ў латышоў традыцыйны такія стравы, як тушаная квашаная капуста, імбірнае печыва «піпаркукас», рэцэптура якога калісьці было запазычана ў немцаў.

Латышы пачынаюць загадзя рыхтавацца да Вялікадня. Напярэдадні свята яны фарбуюць яйкі шалупінай цыбулі, робяць выпечку. Існуе прыкмета, што падчас самога Вялікадня нельга распальваць агонь, інакш капуста будзе летам дрэнна расці і не дасць добрага ўраджаю.

Адным з самых шанаваных святаў для латышоў з'яўляецца Ліга (Янаў дзень) — свята летняга сонцастаяння.

Яго карані сыходзяць у часы язычніцтва. Свята звязана з культам сонца і ўрадлівасці. Раней гэта свята завяршала вясновыя працы земляробаў і азначала пераход да летніх. Дзень напярэдадні свята Ліга называюць Травяным днём. Лічылася, што расліны, сабраныя ў гэты час, служаць абярэгам і валодаюць найбольшай гаючай сілай. Вянкі ж з галінак дуба і палявых траў ў Янава свята надзяюць на галаву.

Ліга адзначаюць на прыродзе. У гэтае свята прынята распальваць вялікія вогнішчы, цераз якія пераскокваюць, спяваюць народныя песні і танцаваць. Існуюць і традыцыйныя стравы — гэта сыр з кменам, які запіваюць ячменным півам. Лічыцца, што насенне кмену неабходна абавязкова разжоўваць, каб не хварэць і пазбегнуць няшчасцяў. Напярэдадні свята традыцыйны латышская сыр паступае ў продаж у Віцебску. Яго спецыяльна прывозяць да гэтай даты з Латвіі. Цэнтры культуры г. Віцебска і г. Даўгаўпілса арганізавалі сумеснае святкаванне Купалля у г. Віцебску. На ім выступаюць як беларускія, так і латышскія творчыя калектывы.

Восенню (2 тыдні лістапада) надыходзіць час, калі латышы памінаюць душы памерлых продкаў. На могілках запальваюць свечкі, якія гараць двое сутак, ставяць жывыя кветкі. У Беларусі, як і большасць мясцовых славян, некаторыя латышы сталі ўпрыгожваць магілы штучнымі раслінамі. У латышоў не прынята на могілкі прыносіць ежу. Раней пачастунак для памерлых адносілі ў хлеб. У нашыя дні прадукты пакідаюць на кухні. Часцей за ўсё гэта хлеб і сыр.

У прадстаўнікоў латышскай этнічнай супольнасці Беларусі дзейнічала грамадскае аб'яднанне «Саюз латышоў Віцебскай вобласці «Даўгава» (1995—2016). Яно было створана для «нацыянальнага адраджэння, фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, грамадскага ўздыху латышоў Віцебскай вобласці».

Таксама да асноўнай дзейнасці дадзенай арганізацыі былі аднесены: вывучэнне латышскай мовы і культурная асвета сярод латышоў Віцебскай вобласці. Была арганізавана нядзельная школа з навучаннем на роднай мове.

Грамадскае аб'яднанне «Саюз латышоў Віцебскай вобласці «Даўгава» наладзіла цесныя сувязі з Консульствам Латвійскай Рэспублікі ў г. Віцебску. Для членаў аб'яднання праводзіліся экскурсіі ў Латвію. Грамадскае аб'яднанне прымала ўдзел у мерапрыемствах, арганізаваных Віцебскім цэнтрам нацыянальных культур, ладзіла розныя святы і мерапрыемствы, праводзіла творчую працу з дзецьмі. Быў створаны дзіцячы вакальны ансамбль «Даўгава».

Сярод прадстаўнікоў латышскай этнічнай супольнасці нямала выдатных людзей, якія ўнеслі ўклад у развіццё Беларусі. Так Аляксандр Закіс (1834—1899) у XIX ст. стаў першым праваслаўным епіскапам латышскай нацыянальнасці. Быў рэктарам Магілёўскай ду-

В.Г. Кнорын
А.Э. Даўман.
Б.Р. Брэжжа.

хоўнай семінарыі і настояцелем Магілёўскага брацкага Богаяўленскага манастыра. Карл Яновіч Закіс (1869—1948) таксама займаўся царкоўнай дзейнасцю. У 1916 г. ён выкладаў у Віцебскім епархіяльным вучылішчы, а з 1918 г. стаў настояцелем кафедральнага сабора ў Гродна. Баляслаў Слосканс (1893—1981) — каталіцкі біскуп. Епіскапскую ўладу афіцыйна прыняў у Магілёве у верасні 1926 г.

Вучоны Баляслаў Рычардавіч Брэжга (1887—1957) атрымаў у Брусэлі ступень доктара гісторыі, займаўся археалогіяй і палеагеаграфіяй. З 1918 па 1922 г. ён быў дырэктарам Віцебскага аддзялення Маскоўскага археалагічнага інстытута. Пазней некаторы час Б. Брэжга працаваў у Віцебскім дзяржаўным архіве. Пётр Якаўлевіч Герке (1904—1985) — доктар медыцынскіх навук. Выконваў абавязкі дэкана ў Мінскім медыцынскім інстытуце, працаваў у Акадэміі навук БССР. Пасля пераезду ў г. Рыгу ён ўдала сумяшчаў практыку і навуковую дзейнасць у Акадэміі навук Латвійскай ССР. Быў ўзнагароджаны некалькімі дзяржаўнымі ўзнагародамі. Адольф

Хрыстафоравіч Гетнер (1887—1938) — першы пракурор БССР. У 1923 г. ён у складзе камісіі ЦК КПБ(б) разглядаў тэрытарыяльнае пытанне БССР. А. Гетнер быў за далучэнне да яе тэрыторый, на якіх пражывала большасць беларусаў. У гонар Вільгельма Георгіевіча Кнорына (1890—1938), які быў сакратаром ЦК Камуністычнай партыі Беларусі і дырэктарам Гісторыка-партыйнага інстытута чырвонай прафесуры, названа адна з вуліц сучаснага Мінска. Аўгуст Янавіч Калнін (1885—1941) ўдзельнічаў у ўсталяванні савецкай улады ў Віцебску.

Ян Фрыцавіч Фабрыцыус (1877—1925) — ваенны і дзяржаўны дзеяч, удзельнік Грамадзянскай вайны, у 1922—1923 быў начальнікам Аб'яднанай беларускай вайскавай школы. Стаў першым чатырохразовым кавалерам ордэна Чырвонага Сцяга (на той момант вышэйшая ўзнагарода СССР). У Беларусі яго імем названы вуліцы ў Мінску і Полацку.

Выдатнымі ваеначальнікамі Чырвонай Арміі ў Грамадзянскую вайну былі ураджэнцы Віцебшчыны Уладзімір (Вальдэмар) Марцінавіч Азін (1895—1920),

Магіла маці паэта Яна Райніса ў Віцебску.
Грашовая купюра з подпісам М. Каркліна
(1 чырвонец, узор 1926 г.).

помнік яму пастаўлены ў Полацку, і Анс Эрнэставіч Даўман (1885—1920), які загінуў у Брэсце і пахаваны ў Мінску.

Марцін Марцінавіч Карклін (1894—1946) быў намеснікам старшыні Праўлення Дзяржаўнага банка СССР. Яго подпіс можна ўбачыць на банкнотах у 1 чырвонец ўзору 1926 г., 2 і 5 чырвонцаў ўзору 1928 г.

Вядомай спявачкай і збіральніцай песеннага фальклору народаў СССР была заслужаная артыстка Беларусі, народная артыстка Расіі Ірма Пятроўна Яўнзем (1897—1957), ураджэнка Мінска.

У гонар удзельніка Вялікай Айчыннай вайны Іманта Янавіча Судмаліса (1916—1944) названа адна з вуліц

Ленінскага раёна Мінска. Рэдактар газеты «Камуніст», у гады вайны ён стаў партызанам у атрадзе, які дзейнічаў на тэрыторыі паміж Себежам, Асвеяй і Полацкам. І.Я. Судмаліс пасмяротна атрымаў званне Героя Савецкага Саюза.

2 латышы — ураджэнцы Беларусі ў Вялікую Айчыную вайну атрымалі званне Героя Савецкага Саюза — І.А. Крумінь (1915—2003) і П.П. Пурынь (1911—1977).

Альберт Пятровіч Калніньш — заслужаны архітэктар Беларусі. Ён распрацаваў генеральны план і праект дэталёвай планіроўкі г. Чавусы. Арманд Круз стаў першым консулам Латвійскай Рэспублікі ў Віцебску.

Помнік У.М. Азіну ў Полацку.

Ірма Яўнзем.

Памятная дошка ў гонар Героя Савецкага Саюза І.Я. Судмаліса.

ЦЫГАНЫ

Цыганы (саманазва — рома), народ, які жыве ў многіх краінах Еўропы, а таксама ў Сярэдняй Азіі, Паўночнай Афрыцы, Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы і інш. Мноства этнічных груп, якія фактычна і складаюць гэты народ, аб'яднаны агульнасцю паходжання і мовы. На думку навукоўцаў, продкі сучасных цыганоў — выходцы з Індыі (канец I тысячагоддзя н.э.).

Першыя гістарычныя звесткі аб з'яўленні этнічнай групы цыганоў на землях Беларусі адносяцца да 2-й палавіны XV — 1-й палавіны XVI ст. Асноўны напрамак міграцыйных патокаў ажыццяўляўся з Поўдня і Захаду — праз тэрыторыі Украіны і Польшчы з Румыніі, Венгрыі, Германіі, Турцыі, Арменіі і інш. У дакументах іх называлі «егіпцянамі», «філістымлянамі з малога Егіпта», а таксама «цыганамі», прычым апошні этнонім пераважаў ужо з XVI ст.

У гістарычных крыніцах 2-й паловы XVI ст. і больш позняга часу вылучаюцца дзве катэгорыі цыганоў: аселях, якія жылі асобнымі сем'ямі ці невялікімі групамі сем'яў у гарадах і шляхецкіх маёнтках, займаліся гандлем, рамёствамі, наймаліся на службу; і вандроўных, якія не мелі пастаяннага месца жыхарства, стабільнага занятку. У XVII ст. улады Рэчы Паспалітай спрабавалі прывучыць цыганоў да аселага жыцця і далі ім адміністрацыйныя паўнамоцтвы: выбарныя вярхоўныя правіцелі называліся цыганскімі караямі, яны надзяляліся неабмежаванай уладай над сваімі супляменнікамі. Паўнамоцтвы «каралёў» зацвярджалі магнаты Вялікага Княства Літоўскага ці каралеўская канцылярыя.

Большасць цыганскіх табараў вяла качавы або паўкачавы лад жыцця. Апошні вызначаўся качаваннем у цёплы вяснова-восеньскі сезон і аселасцю у зімовы перыяд. Як правіла, цыганы сяліліся (ішлі «на пастой») да мяшчан ці сялян за агавораную плату і паслугі. У канцы XVIII ст. значная частка цыганскіх табараў сышла з Беларусі ў Малдавію і Бесарабію.

Асноўнымі заняткамі аселых цыганоў у XVII—XVIII ст. былі кавальскае, ювелірнае і сукнавальнае рамёствы, гандаль, конегадоўля, канавальства, разьба па дрэве, пляценне кашоў і інш. Жанчыны займаліся варажбой, знахарствам, збіральніцтвам, папрашайніцтвам, у дні кірмашоў давалі «канцэртны».

Новыя хвалі перасялення цыганскіх груп на беларускія землі ажыццяўляліся ў 2-й палавіне XIX — пачатку XX ст. У гэты перыяд існавалі некалькі паселішчаў з амаль цалкам цыганскім насельніцтвам: вёска Цыганы Гарадоцкага павета, мыза Завячэлле Лепельскага павета, вёскі Лапатнікі і Мяшчэнцы Сенненскага павета. Па дадзеных Першага Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., у Беларусі было зафіксіравана каля 3 тыс. цыганоў. У пачатку 20 ст. у Беларусь перасялілася шматлікая група цыганоў з Польшчы, якая мела ўласную саманазву «польска рома» і па шэрагу прыкмет — культурна-этнаграфічных, моўных (дыялектных) і канфесійных — істотна адрознівалася ад мясцовых груп беларускіх цыганоў. Мясцовыя цыганы, якія пражывалі ў раёнах з пераважна праваслаўным насельніцтвам, называлі сябе «руска рома», а ў заходнебеларускіх, дзе пражывала шмат католікоў, — «літоўска рома».

У 1920—1930-я гг. у БССР былі створаны сацыяльныя ўмовы для пераходу беларускіх цыганоў да аседлага ладу жыцця, для паляпшэння іх культурнага і эканамічнага становішча. У 1927 г. у Віцебскім раёне быў арганізаваны першы ў СССР цыганскі калгас, створана пачатковая цыганская школа.

Яшчэ адзін цыганскі калгас існаваў у Жлобінскім раёне ў 1930-я гг. У 1926 г. была распрацавана цыганская пісьменнасць на базе кірылічнага алфавіту, а з 1932 г. у Маскве пачалі дзейнічаць цыганскія педагогічныя курсы. З 1930 па 1936 г. у Віцебску працавала няпоўная сярэдняя цыганская школа. Аднак большасць цыганоў прытрымлівалася сваіх традыцый і не адмаўлялася ад кавачава і паўкачавога ладу жыцця.

У перыяд нямецкай акупацыі Беларусі колькасць цыганоў значна скарацілася з прычыны міграцыі ў асноўным у Расію, а груп «польскай ромы» з заходнебеларускіх раёнаў — у Польшчу. Значная частка цыганоў была фізічна знішчана нацыстамі.

У пасляваенны час зноў актывізавалася міграцыя цыганоў на тэрыторыю Беларусі, дзякуючы чаму іх коль-

«Мядзведжая акадэмія» ў Сморгоні.
Цыганы часта бывалі дрэсіроўшчыкамі мядзведзяў.

касць перавысіла даваенную. Па выніках перапісу 1926 г. у БССР было зарэгістравана 2366 чалавек цыганскай нацыянальнасці, то ў 1959 г. — 4662 чалавек.

У кастрычніку 1956 г. быў прыняты ўказ Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР «Аб далучэнні да працы цыган, якія займаюцца валацужніцтвам». Згодна яму, цыганы павінны былі асесці (мець сталае месца жыхарства) і працаўладкавацца. У выніку значная частка вандроўных цыганоў на тэрыторыі Беларусі перайшла да аселага і паўаселага ладу жыцця. У некаторых месцах яны аселі кампактна (напрыклад, Паўночны пасёлак у Мінску, вёска Цітаўка каля Бабруйска і інш.). Працавалі пераважна на часовых і выпадковых работах, жанчыны — часта хатнія гаспадыні.

Паводле дадзеных перапісаў насельніцтва, з 1959 па 1989 г. колькасць цыганскага насельніцтва ў БССР пастаянна павялічвалася (у 1970 г. — 6843, 1979 г. — 8408, 1989 г. — 10 762 чалавека). У 1990-я — 2000-я гг. колькасць цыганоў у Беларусі паступова скарачалася. Так, калі па выніках перапісу насельніцтва 1999 г. іх налічвалася 9927 чалавек, то ў 2009 г. — толькі 7079 чалавек.

У цяперашні час у Рэспубліцы Беларусь па колькасці цыганы займаюць 8-е месца пасля беларусаў, рускіх, палякаў, украінцаў, яўрэяў, армян і татар. З 7079 цыганоў, якія пражывалі ў Беларусі ў 2009 г., большасць (4557 чалавек) назвала роднай для сябе мову сваёй нацыянальнасці (г.зн. цыганскую), для 550 чалавек роднай мовай з'яўлялася беларуская.

Нягледзячы на істотныя змены ў сацыякультурным жыцці беларускіх цыганоў у апошнія дзесяцігоддзі, яны працягваюць захоўваць многія традыцыі сваёй групавой і межгрупавой арганізацыі. Групы аб'яднаны, перш за ўсё, усведамленнем роднасці па моўнай, канфесійнай і іншых прыкметах, у тым ліку і памяццю пра «тэрыторыі зыходу». Па апошняй з згаданых прыкмет сярод цыганскага насельніцтва Беларусі вылучаюцца наступныя найбольш шматлікія групы: «рускі рома» (у раёнах Віцебска, Полацка, Мінска); «халадытка рома» (таксама вядомыя як «польскі рома», «літоўскі рома»), якія пражываюць у ваколіцах Мінска, Слуцка, Салігорска — выхадцы з Польшчы і Літвы; «сербскі рома» — у раёнах Магілёва, Жлобіна, Бабруйска, Гомеля, якія звязваюць сваё паходжанне з венгерска-малдаўска-ўкраінскімі міграцыямі пасля Другой сусветнай вайны. У паўночна-заходніх раёнах Беларусі вылучаюцца таксама малалікія групы «латвійскі рома». Існуюць і групы «беларускі рома» (іх саманазва — «манюканы»), якія жывуць у Мінскім, Маладзечанскім, Слуцкім раёнах.

У цяперашні час многія адрозненні паміж групамі цыганоў пачынаюць паступова знікаць. Аднак захоўваецца традыцыйны падзел па канфесійных і дыялектных прыкметах.

У сучаснай Беларусі існуюць цыганскія сем'і некалькіх тыпаў — малая нуклеарная сям'я (у склад яе ўваходзяць бацька, маці, дзеці) і вялікія сем'і двух відаў — патрыярхальная і матрыярхальная сям'я (дзядулі, бабулі, жанатыя дзеці, унукі). Кіраўніком цыганскай сям'і з'яўляецца мужчына. Колькасць дзяцей залежыць ад дастатку сям'і і ад традыцый роду. Тыповая цыганская сям'я налічвае ад 2 да 4 дзяцей. У апошні час расце колькасць змешаных шлюбавых цыганоў і прадстаўнікоў мясцовага беларускага, рускага і польскага насельніцтва.

Цыганы з горада Петрыкаў.

Для традыцыйнай кулінарыі цыганоў Беларусі не характэрны складаныя стравы. Даволі простая кулінарная апрацоўка — у асноўным варэнне або смажанне на адкрытым агні. Ва ўмовах вандроўкі цыганы не нарыхтоўвалі значных запасаў ежы, ім не была вядома кансервацыя ці засолка прадуктаў. Аснову цыганскага рацыёну складалі сялянскія прадукты, здабытыя на заробках — хлеб, сала, яйкі, малако, куры, розныя крупы, мука, гародніна і садавіна (бульба, буракі, цыбуля, морква, капуста і інш.). У якасці дадатковых прадуктаў ўжываліся плады збіральніцтва — грыбы і ягады. Сярод некаторых груп цыганоў было распаўсюджана рыбалоўства. Ежа рыхтавалася на вогнішчы — у кацялках і на патэльнях.

*Стравы цыганскай кухні.
Выступленне аматарскага цыганскага ансамбля на
Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных
культур у Гродне.*

Кардынальным чынам ад паўсядзённых страў адрозніваліся абрадавыя. Па святах у абавязковым парадку рыхтаваліся асабліва смачныя і рэдка ўжываемыя стравы. Гэта пірагі з разынкамі, запечаныя свіны кумпяк, запечаныя каўбасы, афарбаваныя вараныя яйкі (на Вялікдзень, Радаўніцу). Да святаў нарыхтоўвалася шмат розных прысмакаў (асабліва гэта тычыцца Радаўніцы). Наяўнасць у цыганоў такой абрадавай стравы, як куцця абумоўлена запазычаннем спосабу святкавання Калядаў і Новага года ў беларусаў. У наш час для традыцыйнай цыганскай кухні па-ранейшаму характэрны тлустыя, простыя ў прыгатаванні стравы. Цыганы, якія пражываюць у сельскай мясцовасці, гатуюць ежу ў рускай печы, а часам і на адкрытым агні.

*Цыганы на Рэспубліканскім фестывалі
нацыянальных культур у Гродне.*

Адзенне цыганоў падвяргалася ўплыву мясцовых традыцый. Гэта датычыцца ў першую чаргу фактуры: цыганы насілі вопратку з тых жа простых матэрыялаў, што і беларускія сяляне. Сучасныя даследчыкі цыганскага касцюма лічаць, што ў XIX ст. склаўся яго класічны варыянт, які пазней быў прадстаўлены на сцэне. Некаторыя спецыфічныя прыкметы цыганскага адзення ў жаночым касцюме захаваліся да сённяшняга часу.

Па канфесійнай прыналежнасці большасць веруючых цыганоў — праваслаўныя. У групах «літоўска рома» і «польска рома» ў заходніх раёнах Беларусі шмат цыганоў адносяць сябе да каталіцкай і розных пратэстанцкіх канфесій. Па ініцыятыве і пры падтрымцы Беларускай асацыяцыі цыганоў «Ромы» ў 2014 годзе ў Віцебску была выдадзена Біблія на балтыйска-славянскім дыялекце цыганскай мовы (аўтар перакладу — Вальдэмар Ільіч Калінін, які нарадзіўся ў 1946 г. ў Віцебску). Аднак папулярная сярод вернікаў-цыганоў рэлігійная літаратура фактычна ўся на рускай і польскай мовах. Хрысціянскія святы цыганы ўсіх канфесій адзначаюць згодна з традыцыямі, якія існуюць у мясцовага насельніцтва. У духоўнай культуры цыганоў сустракаюцца запазычанні з дахрысціянскіх язычніцкіх вераванняў, народных ведаў, фальклору мясцовага беларускага насельніцтва.

У сучаснай Беларусі пераважная большасць цыганоў пражывае ў гарадах і далучаецца да гарадской культуры, захоўваючы пры гэтым некаторыя элементы сваёй традыцыйнай культуры і ладу жыцця. Асобныя прадстаўнікі цыганоў сустракаюцца практычна ва ўсіх сацыяльных групах грамадства.

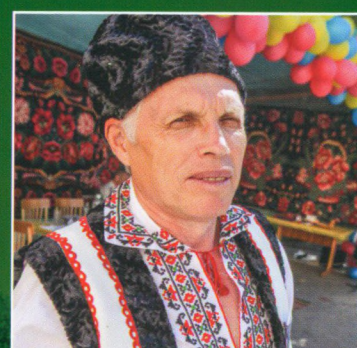
У Рэспубліцы Беларусь цыганы маюць магчымасці для атрымання адукацыі, сацыяльнай мабільнасці і павышэння дабрабыту сваіх сем'яў. У цяперашні час дзейнічаюць 5 цыганскіх грамадскіх аб'яднанняў, буйнейшае з іх — «Беларуская цыганская дыяспара». Цыганскія мастацкія калектывы — актыўныя ўдзельнікі і лаўрэаты Рэспубліканскага фестывалю нацыянальных культур, іншых святаў і конкурсаў.

Шэсце дэлегацыі цыганоў на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ,
ЯКІЯ СТВАРЫЛІ
СВАЁ ДЫЯСПАРЫ
Ў БЕЛАРУСІ Ў XX СТАГОДДЗІ

АЗЕРБАЙДЖАНЦЫ

АЗЕРБАЙДЖАНЦЫ (саманазва азербайджанлылар), нацыя, асноўнае насельніцтва Азербайджана (больш за 9 млн. чалавек). Агульная колькасць азербайджанцаў у свеце каля 50 млн. чалавек. Жывуць у Іране (30 млн.), Расіі (2 млн.), Грузіі (500 тыс.), Казахстане (90 тыс.) і інш. Гавораць на азербайджанскай мове. Вернікі пераважна мусульмане.

Першыя азербайджанцы з'явіліся ў Беларусі, відаць, пасля далучэння беларускіх зямель Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі (канец XVIII ст.) як вайскоўцы. Да 1917 г. іх колькасць у Беларусі была нязначнай. У Вялікую Айчынную вайну ў баях на тэрыторыі Беларусі адзначыліся 7 азербайджанцаў, якія атрымалі званне Героя Савецкага Саюза.

Сярод іх двойчы Герой Савецкага Саюза генерал-маёр танкавых войск А. Асланаў (у 2009 г. у горадзе Вілейка яму адкрыты помнік), палкоўнік А. Везіраў (у 2010 г. яму адкрыты помнік у Магілёве), малодшы лейтэнант Н. Рафіеў (у яго гонар у Мінску названа адна з вуліц). У 1959 г. на тэрыторыі Беларусі пражывалі 1402, у 1999 — 6362, у 2009 — 6600 азербайджанцаў. У Мінску ў 1991 г. заснавана таварыства «Габустан», у 2003 г. зарэгістравана Міжнароднае грамадскае аб'яднанне «Кангрэс азербайджанскіх абшчын». Беларускія азербайджанцы апрача беларускіх свят і памятных дзён адзначаюць нацыянальныя: 28 мая — Дзень рэспублікі, 18 кастрычніка — Дзень незалежнасці, 31 снежня — Сусветны дзень салідарнасці азербайджанцаў, 20 студзеня — Дзень трагедыі, а таксама Гурбан-байрам, або свята ахвярапрынашэння, і Оруджбайрам — заканчэнне традыцыйнага мусульманскага посту. Любімым святам азербайджанцаў з'яўляецца Наўруз-байрам, які адзначаецца ў дні вясення-га раўнадзенства (21—22 сакавіка) і сімвалізуе надыход вясны і аднаўленне прыроды.

Культура азербайджанцаў, якія пражываюць у Беларусі, развіваецца пры падтрымцы пасольства Азербайджанскай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь, прадстаўнікоў азербайджанскай дыяспары, якія ўваходзяць у «Кангрэс азербайджанскіх абшчын» і розныя грамадскія арганізацыі азербайджанцаў, што спрыяе вывучэнню і захаванню гісторыка-культурнай спадчыны, самабытнасці народных рамёстваў, уносіць значны ўклад у духоўныя і культурныя традыцыі Беларусі.

Азербайджанскія выканаўцы і музыканты ўдзельнічаюць у важных грамадска-палітычных і культурных мерапрыемствах на тэрыторыі Беларусі: Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне (з 1996 г.), Мінскім гарадскім дзіцячым адкрытым фестывалі нацыянальных культур «Сонечны птах» (з 2000 г.), якія папулярныя сярод дзяцей і моладзі творчасць розных нацыянальнасцей, далучаюць іх да традыцый народаў свету (намінацыя «Сувенір у нацыянальных традыцыях»). Знаёмству з мастацкай і музычнай культурай азербайджанцаў спрыяюць конкурсы («Маладзічок» у Маладзечне, фотаконкурс «Старонкі гісторыі...») і выстаўкі (вырабаў народных рамёстваў і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва «Горад майстроў» у Гродне). Шырокую папулярнасць у Беларусі набывае азербайджанскі фестываль-конкурс танца «Усходнія асалоды», які праходзіць у Мінску з 2007 г. Пасольства Азербайджана актыўна ажыццяўляе праекты па папулярнасці азербайджанскай культуры: выкананне шэдэўраў азербайджанскай класічнай музыкі Дзяржаўным акадэмічным сімфанічным аркестрам Беларусі пад кіраўніцтвам дырыжораў Р. Абдулаева, Я. Адзігезалава, Э. Куліева. Гісторыя старажытнай музычнай культуры азербайджанскага народа налічвае больш за 1500 гадоў. Жанры вуснай класічнай традыцыі — мугам і ашуцкая творчасць (уваходзяць у Спіс нематэрыяльнай

Шэсце дэлегацыі азербайджанцаў
на Рэспубліканскім фестывалі
нацыянальных культур у Гродне.
Члены МГА «Кангрэс
азербайджанскіх абышчын»
на ўскладанні вяноў каля абеліска
героям Першай сусветнай вайны
ў вёсцы Баруны Ашмянскага раёна
(сярод іх азербайджанец
паручнік Ф. Гаібаў).

культурнай спадчыны ЮНЕСКА) — пастаянна дэманструюцца на сцэне Белдзяржфілармоніі народнымі артыстамі Азербайджанскай Рэспублікі. Азербайджанскае кіно неаднаразова дэманстравалася на міжнародным кінафестывалі «Лістапад» (фільмы «Чараўнік», «Вітаю цябе, мой ангел», рэжысёр абодвух О. Мір-Касым; «Там, дзе злучаюцца рэкі», рэжысёр Н. Фейзулаеў). Сярод вакалістаў і інструменталістаў, што прадстаўляюць Беларусь за яе межамі, эстрадная спявачка Гюнеш (Г. Абасава) і інш. На тэрыторыі Беларусі жыве і працуе беларускі мастак азербайджанскага паходжання К. Камал. У розны час для азнаямлення з жыццём сваіх суайчыннікаў, пашырэння творчых узаемасувязей у Беларусь прыязджалі азербайджанскія пісьменнікі. У Мінску праводзіліся вечары паэзіі, на якіх чыталіся вершы на 2 мовах — беларускай і азербайджанскай, арганізаваліся сустрэчы з грамадскасцю. У 2008 на беларускай мове выйшлі кнігі «Гейдар Аліеў. Зігзагі лёсу» і «Ільхам Аліеў. Палітычная біяграфія» М. Зяньковіча. На азербайджанскай мове выдадзены творы Я. Купалы, Я. Коласа, П. Броўкі, Я. Брыля, В. Быкава, П. Глебкі, А. Куляшова, М. Лужаніна, І. Шамякіна і інш. У маі 2007 г. у Беларусі адбыліся Дні культуры Азербайджанскай Рэспублікі. У кастрычніку 2008 г. беларуская дэлегацыя прыняла ўдзел у Днях культуры Беларусі ў Азербайджане; у Беларусі шырока адзначаўся 90-гадовы юбілей выдатнага азербайджанскага кампазітара К. Караева. У выніку актыўнага супрацоўніцтва ў галіне бібліятэчнай справы ў 2006 г. было падпісана Пагадненне аб супрацоўніцтве паміж Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі і Азербайджанскай нацыянальнай бібліятэкай імя М.Ф. Ахундава. З 2009 г. наладжаны сувязі па лініі Саюзаў пісьменнікаў дзвюх дзяржаў. У 2010 г. на базе Бакінскага славянскага ўніверсітэта створаны Цэнтр беларускай мовы і культуры. У 2010 г. у Беларускім педагагічным універсітэце адкрыўся Цэнтр азербайджанскай мовы і культуры, які актыўна распаўсюджвае сярод беларускай інтэлігенцыі і студэнтаў інфармацыю аб гісторыі і культуры Азербайджана, знаёміць са старажытнымі азербайджанскімі пісьменнікамі-асветнікамі Нізамі Гянджэві (1141—1209), І. Насімі (1369—1417), Фізулі (1494—1556), а таксама з М.Ф. Ахундавым (1812—1878), М.А. Сабірам (1862—

1911), Г. Джавідам (1882—1941), С. Вургуном (1906—1956) і інш. Пачынаючы з 2010 г. у літаратурна-мастацкім і грамадска-публіцыстычным часопісе «Нёман» пастаянна друкуюцца творы вялікага азербайджанскага філосафа, паэта і драматурга Г. Джавіда. У лістападзе 2010 г. пры падтрымцы пасольства Азербайджана ў Беларусі на сцэне Беларускага акадэмічнага музычнага тэатра ў Мінску ў пастаноўцы заслужанага дзеяча мастацтваў Азербайджана Х. Гуліева дэманстравалася шэдэўр пачынальніка класічнай музыкі Азербайджана У. Гаджыбекава «Аршын Мал Алан», які ўвайшоў у пастаянны рэпертуар тэатра.

АРМЯНЕ

АРМЯНЕ (саманазва хай), нацыя, асноўнае насельніцтва Арменіі. Агульная колькасць армян у свеце каля 7 млн. чалавек (1995). Жывуць у Расіі (532 тыс. чалавек), Грузіі (437 тыс.), ЗША (700 тыс.), Іране (200 тыс.), Сірыі (170 тыс.) і інш. Гавораць на армянскай мове. Вернікі пераважна хрысціян-монафісіты. У Рэчы Паспалітай вялікая абшчына армян пражывала ў горадзе Львоў, мела эканамічныя зносіны з ВКЛ. Напрыклад, львоўскія «ормяне» ў XVII ст. праязджалі са сваімі таварамі праз Брэсцкі павет, накіроўваючыся на кірмаш у Гданьск (Данцыг). Заснавальнікамі вытворчасці паясоў былі ткачы-армяне бацька Ян (Аванес) і сын Лявон Маджарскія (Маджаранцы). Да 1917 г. вайскоўцы-армяне служылі ў армейскіх часцях, раскватараваных у Беларусі. У 1918—1919 гг. у Мінску працаваў упаўнаважаны Нацыянальнага камісарыята РСФСР па армянскіх справах, магчыма, таму ў той час у Беларусі знаходзілася пэўная колькасць армян-бежанцаў (па некаторых звестках, дзейнічалі армянскія школы).

▶
Шэсце дэлегацыі армян на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

У гісторыі Беларусі адзначыліся армяне: адзін з кіраўнікоў устанавлення савецкай улады А.Ф. Мяснікоў (сапраўднае прозвішча Мяснікян), удзельнік барацьбы за яе І.Я. Алібегаў (А.А. Алібегянц), савецкі ваенны дзеяч, камкор Г.Д. Гай (Г. Бжышкянц). У гады Вялікай Айчыннай вайны ў 1944 г. пры вызваленні Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў вызначыўся Г.А. Авакян, удастоены за свой подзвіг звання Героя Савецкага Саюза.

Імёны гэтых людзей носяць вуліцы ў Мінску і іншых беларускіх гарадах. У 1959 г. у Беларусі пражываў 1751 армянін, у 1999 — 10 191. У 1990 г. у Мінску пры Беларускай рэспубліканскай фондзе культуры зарэгістравана першая ў рэспубліцы армянская арганізацыя «Айастан», якая з 1992 г. дзейнічае як афіцыйная самастойная гарадская арганізацыя. Беларускія армяне апрача беларускіх свят адзначаюць нацыянальныя: Дзень кахання і мацярынства (7 красавіка), Дзень памяці ахвяр армянскага народа 1915 г. (24 красавіка), Дзень абвешчання Рэспублікі

Арменія (28 мая), Дзень незалежнасці Рэспублікі Арменія (21 верасня), Дзень памяці ахвяр землетрасення ў Арменіі ў 1988 г. (7 снежня).

Культура армян, якія пражываюць у Беларусі, развіваецца ў межах дзейнасці армянскага культурна-асветнага таварыства «Айастан» і грамадскіх аб'яднанняў армян «Масіс» у Магілёве, «Мусалер» у Гродне і «Урарту» ў Бабруйску. Яны падтрымліваюць і развіваюць традыцыі нацыянальнага выяўленчага і музычнага мастацтва, самабытных рамёстваў, якія спрыяюць вывучэнню і захаванню нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны, праводзяць прысвечаныя армянскім нацыянальным і рэлігійным святам мерапрыемствы (Дзень незалежнасці Арменіі, Дзень Рэспублікі, Нараджэнне Хрыстова, Вялікдзень і інш.), уносяць вялікі ўклад у духоўныя і культурныя традыцыі Беларусі. З 1991 г. у рэспубліцы дзейнічае нядзельная армянская школа, дзе таксама праводзяцца заняткі па музыцы і жывапісе.

Армянскія культурна-асветныя таварыствы ў Беларусі падтрымліваюць і развіваюць традыцыі нацыянальнага выяўленчага і музычнага мастацтва, самабытных рамёстваў, спрыяюць вывучэнню і захаванню нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны, праводзяць прысвечаныя армянскім нацыянальным і рэлігійным святам мерапрыемствы, уносяць вялікі ўклад у духоўныя і культурныя традыцыі Беларусі.

Армянскія выканаўцы і музыканты ўдзельнічаюць у Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне (з 1996 г.), у рамках якога адбыліся выстаўкі твораў мастакоў С. Аруцян, Р. Данеляна, Л. Дарбіняна, Д. Імізяна, А. Чыркі, армянскіх нацыянальных касцюмаў і інш. У грамадска-культурных мерапрыемствах, арганізаваных дзяспарай, прымае актыўны ўдзел Пасольства Рэспублікі Арменія ў Беларусі. У 1995 г. у Музеі гісторыі і культуры Беларусі арганізавана выстаўка армянскіх мастакоў, у 1999 г. у Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь — выстаўка армянскага мастака І. Айвазюскага. У 1996 г. у Мінскім касцёле Сымона і

Алены пад кіраўніцтвам В. Мнацканавы ў памяць аб армянах — ахвярах генацыду 1915 г. выкананы «Рэквіем» В.А. Моцарта. У 2003 г. у Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь адбыўся святочны канцэрт, прысвечаны 100-гадоваму юбілею кампазітара А.І. Хачатурана. Сярод беларускіх вакалістаў і інструменталістаў, якія выступаюць у рэспубліцы і за мяжой, — эстрадныя спявачкі І. Абалян, Стэла, выканаўцы эстрадных і народных песень В. Аванесян, Р. Геваркян, Ю. Давіцян, В. Карапецян, Е. Фараджан, на дудцы С. Карапецян, піяністка Л.З. Тэр-Мінасян. У розных кутках Беларусі працуюць музычныя калектывы, у іх ліку сямейны ансамбль Фарашан «Ані» (горад Ветка), ансамбль нацыянальных інструментаў (г. Барысаў), дзіцячы ансамбль «Аравік» (горад Гродна), фальклорны ансамбль «Эрэбуні» (Мінск). Армянская дзяспара падтрымлівае цесныя сувязі са сваёй гістарычнай радзімай. Для азнаямлення з жыццём сваіх суайчыннікаў і пашырэння творчых узаемасувязей у Беларусь прыязджалі армянскія музыканты, пісьменнікі. У Мінску праводзіліся вечары паэзіі, адзначаліся юбілеі класікаў беларускай і армянскай літаратуры, арганізаваліся сустрэчы з грамадскасцю. У 1960—1990-я гг. у перакладзе на белару-

Армянская дэлегацыя каля помніка «Хачкар» (Крыж-Камень), устаноўленага ў памяць аб ахвярах генацыду армян 1915 г. Мінск, Вайсковыя могілкі.

скую мову асобнымі выданнямі выйшлі анталогія апавяданняў армянскіх пісьменнікаў «Кветкі Арарата», зборнікі вершаў, апавяданняў і казак «Зоры Севана», апавяданняў «Матчын дом», «Армянскія народныя казкі», творы В. Ананяна («На беразе Севана»), М. Галшаяна («Горан»), Г. Матэвасяна («Мы і нашы горы»), С. Мурадзяна («Чатыры сонцы»), А. Туманяна («Казкі і легенды», «Лірыка»), выбраныя творы Г. Эміна («Песні Арменіі») і інш. У 1991 г. у памяць ахвяр спітакскага землетрасення 1988 г. з Арменіі быў прывезены і ўстаноўлены на Вайсковых могілках у Мінску помнік «Хачкар» (Камень-Крыж), які з цягам часу стаў месцам, дзе збіраюцца ў самотныя для армянскага народа даты прадстаўнікі дыяспары. У 2002 г. пры Беларускім таварыстве дружбы і культурных сувязей з замежнымі краінамі створана таварыства «Беларусь — Арменія». Яно з'яўляецца арганізатарам літаратурна-музычных вечарын, прысвечаных беларуска-армянскім культурным сувязям, удзельнічае ў мерапрыемствах, падрыхтаваных сумесна з культурна-асветным таварыствам «Айастан» і Пасольствам Рэспублікі Арменія ў Беларусі, садзейнічае ўмацаванню двухбаковых кантактаў паміж беларускай і армянскай грамадскасцю.

Выступленне армянскага аматарскага танцавальнага калектыву «Эрэбуні».

ГРУЗИНЫ

ГРУЗИНЫ (саманазва картвэлі), нацыя, асноўнае насельніцтва Грузіі. Паводле перапісу 2009 г. у Беларусі пражываюць 2400 грузін. Большасць вернікаў — праваслаўныя. У вайну 1812 г. на тэрыторыі беларускіх губерняў, што ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі, дзейнічала 2-я Заходняя руская армія, якой камандаваў генерал П.І. Баграціён, нашчадак грузінскай царскай дынастыі Багратыёні (у Ваўкавыску з 1949 г. працуе ваенна-гістарычны музей, які носіць яго імя). У Першую сусветную вайну пад Сморгонню вёў баі Грузінскі 14-ы грэнадзёрскі полк, камандзір 3-га батальёна якога палкоўнік А. Атхмезуры вызначыўся ў 1916 г. пры адбіцці газавай атакі праціўніка (узнагароджаны ордэнам Святога Георгія пасмяротна). У Вялікую Айчынную вайну на тэрыторыі Беларусі вызначылася шмат грузін, у тым ліку Герой Савецкага Саюза, кулямётчык, малодшы сяржант С. Чыгладзэ; на плацах мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой» увекавечаны імёны намесніка камандзіра мінамётнай роты А. Асаціяні, радавога І. Басташвілі, радыста І. Зэдгінідзэ і старшага сяржанта А. Шэварднадзэ. У 1944 г. пры фарсіраванні Заходняй Дзвіны загінуў грузінскі паэт М. Телавані (пахаваны каля вёскі Саннікі Бешанковіцкага раёна). Асноўная міграцыя грузін у Беларусь адбылася ў сярэдзіне XX ст.

Грузіны, якія жывуць на тэрыторыі сучаснай Беларусі, для захавання сваёй культурнай спадчыны ствараюць нацыянальна-культурныя аб'яднанні. Першае грузінскае грамадскае аб'яднанне — «Гродзенскае грамадскае аб'яднанне грузін» было створана ў 2000 г. у г. Гродна.

Дзейнічаюць таксама Грузінскае культурна-асветнае таварыства «Мамулі» (2006) і Магілёўскае гарадское грамадскае аб'яднанне «Грузінская абшчына «Іберыя» (2007).

Прадстаўнікі грузінскіх суполак Беларусі актыўна прапагандуюць нацыянальную культуру сваёй этнічнай радзімы, выдаюць газету «Мамулі», у мінскай бібліятэцы №4 створаны куток грузінскай літаратуры. Дзейнічаюць таксама аматарскія аб'яднанні: вакальна-харэаграфічныя дзіцячыя ансамблі «Самшобла» (1999) і «Сонечная Грузія» пры таварыстве «Мамулі» (2011). У Мінску і Магілёве працуюць нядзельныя школы, у якіх дзеці вывучаюць родную мову, культуру і традыцыі грузінскага народа.

Аб'яднанні падтрымліваюць і развіваюць традыцыі нацыянальнага мастацтва і музыкі ў час традыцыйных свят, якія адзначаюць грузіны (Ахдгома — Пасха, Тамароба — Дзень памінання Святой блажавернай царыцы Тамары, Гергетоба — Дзень духоўнай любові і інш.), спрыяюць вывучэнню і захаванню нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны грузін, расшырэнню культурных сувязей паміж Беларуссю і Грузіяй.

Грузінскія нацыянальна-культурныя аб'яднанні ў Беларусі спрыяюць вывучэнню і захаванню нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны грузін, расшырэнню культурных сувязей паміж Беларуссю і Грузіяй. Грузінскія аб'яднанні ладзяць выстаўкі, канцэрты, прымаюць удзел у гарадскіх і рэспубліканскіх фестывалях нацыянальных культур, актыўна прапагандуюць сваю музычную і выканальніцкую культуру. Грузіны ўдзельнічаюць у важных грамадска-палітычных і культурных мерапрыемствах, якія праводзяцца ў Беларусі.

*Юныя ўдзельнікі грузінскага мастацкага калектыву «Сонечная Грузія».
Лепка хінкалі — грузінскай нацыянальнай стравы.*

У ліку такіх мерапрыемстваў фестывалі: Рэспубліканскі нацыянальных культур (г. Гродна, з 1996 г.), міжнародны духоўнай музыкі «Магутны Божа» (г. Магілёў) і інш. Пры аб'яднанні «Іберыя» працуе ансамбль «Сувенір» (кіраўнік Г. Хвасціян), у рэпертуары якога грузінскія танцы і песні. Сярод музычных пастановак на беларускай сцэне: опера А. Тактакішвілі «Міндзія» (1972), балет «Тамар» на муз. М. Балакірава (2011) у Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь. Яркімі прадстаўнікамі грузінскага народа, творчасць якіх узбагачае беларускую музычную культуру, з'яўляюцца кампазітар А. Мдывані, галоўны рэжысёр Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета М. Панджавідзэ, артысты балета А. Дадышкіліяні і Н. Дадышкіліяні.

Штогод перад Сусветным Днём бежанцаў (20 чэрвеня) праводзіцца выстаўка дзіцячага малюнка «Прымі мяне, Беларусь», у якой удзельнічаюць дзеці і падлеткі грузінскай дыяспары. 26 мая ў Дзень незалежнасці Грузіі ладзяцца выстаўкі дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, нацыянальных музычных інструментаў, зброі. Грамадскія аб'яднанні праводзяць дабрачынныя мерапрыемствы, удзельнічаюць разам з пасольствамі Рэспублікі Беларусь і Грузіі ў працы міжнародных круглых сталоў, у т.л. «Развіццё міжэтнічнага дыялога» (2011). Аб'яднанне «Мамулі» выдала кнігу «Грузінскае хрысціянскае мастацтва» (2009) і часопіс «Грузія сёння» (2010). З 2010 г. у рамках беларуска-грузінскага культурнага праекта штогод праходзяць выстаўкі ў мастацкай галерэі А. Шчамялёва, карціннай галерэі Г. Вашчанкі і інш.

Грузінская дыяспара падтрымлівае цесныя сувязі з гістарычнай радзімай: штогод запрашае ў Беларусь для ўдзелу ў святкаванні нацыянальных свят вядомых музыкантаў, мастакоў і інш. У Беларусі рэгулярна гастраліруюць грузінскі нацыянальны балет «Сухішвілі», тэатр нацыянальнага грузінскага балета «Метэхі», Тбіліскі акадэмічны тэатр оперы і балета імя З. Паліашвілі (2010, Мінск), дзіцячы ансамбль «Садарыдзі», скрыпачка Л. Ісакадзэ, дырыжор Г. Чычынадзэ (2011), фальклорны ансамбль «Галасы Грузіі» (2012) і інш. У верасні 2011 г. у Беларусі адбыліся Дні культуры Грузінскай Рэспублікі (г. Гомель). Мэтанакіраваная палітыка дзяржаўнай пад-

трымкі культуры грамадзян грузінскай нацыянальнасці ў Беларусі дае ім магчымасці захаваць гісторыю і культуру сваёй нацыі, этнічную самасвядомасць і самабытнасць. У снежні 2011 г. упаўнаважаны па справах рэлігіі і нацыянальнасцей Рэспублікі Беларусь і апарат дзяржаўнага міністра Грузіі па пытаннях дыяспары падпісалі Мемарандум аб супрацоўніцтве па пытаннях дыяспары.

ГРЭКІ

ГРЭКІ (саманазва элінес), нацыя, асноўнае насельніцтва Грэцыі. Большасць грэкаў, што жывуць у Беларусі, размаўляюць на рускай мове, у некаторых сем'ях паміж сабой — на грэчаскай. Вернікі пераважна праваслаўныя.

Першыя афіцыйныя стасункі грэкаў з усходнімі славянамі адносяцца да IX ст., калі быў адкрыты гандлёвы водны шлях «з варагаў у грэкі». Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) на тэрыторыі Беларусі сталі прыязджаць грэкі, якія знаходзіліся на расійскай службе. У 1789 г. контр-адмірал Павел (Паніёці) Алексіяна ў якасці ўзнагароды за храбрасць у час руска-турэцкай вайны 1787—1791 гг. атрымаў ад імператрыцы Кацярыны II маёнтак Велішчы (Веліжскі павет Віцебскай губерні). Яго сын Канстанцін Паўлавіч даслужыўся да чына маёра і пасля адстаўкі больш за 10 гадоў быў веліжскім павятовым прадвадзіцелем дваранства. Яго нашчадкі валодалі маёнткамі на Віцебшчыне. У радаводных кнігі дваран Магілёўскай губерні быў унесены старажытны род Ватацы, які паходзіў з Македоніі і займаў адно з першых месцаў сярод арыстакратычных родаў Візантыі. З аднаго роду паходзілі імператар Візантыі Іаан III Ватацы (1222—1254) і Э.А. Ватацы (сапраўдны стацкі саветнік, сенатар, гофмайстар расійскага імператарскага двара). У пачатку XX ст. значнае месца ў грамадскім жыцці на Палессі займалі прадстаўнікі роду Папа-Афанасопула. З 1908 г. пінскім павятовым прадвадзіцелем дваранства быў Ілья Атанасавіч Папа-Афанасопула, з 1914 г. — яго сын Сяргей Ільіч.

Грэкі, што жывуць цяпер у Беларусі, прыехалі сюды ў асноўным у пасляваенны час. Паводле перапісу 2009 г. у краіне пражывалі 617 грэкаў. Большасць з іх жыве ў Мінску. Ёсць невялікія групы грэкаў у абласных цэнтрах, а таксама ў Барысаве, Вілейцы, Кобрыне і Маладзечне.

З 1997 г. у Мінску дзейнічала гарадское «Грэчаскае нацыянальна-культурнае таварыства «Алкеста», пазней пераўтворанае ў рэспубліканскае грамадскае аб'яднанне «Грэчаскае культурнае таварыства «Алкестыда». У 1998 г. створана Беларускае грамадскае аб'яднанне грэкаў «Пелапанес» з цэнтрам у Маладзечне (з 1999 г. са статусам рэспубліканскага, на 2012 г. — 875 чалавек).

Асноўнай мэтай грэчаскіх нацыянальна-культурных суполак у Беларусі з'яўляецца згуртаванне ўсіх грэкаў, якія пражываюць у краіне, развіццё нацыянальна-культурных традыцый і звычаяў, стварэнне ўмоў для выхавання і развіцця грэчаскай моладзі Рэспублікі Беларусь.

Члены Беларускага грамадскага аб'яднання грэкаў «Пелапанес».

Грэчаскі мастацкі калектыў Беларусі.
Грэчаскі танец.

Сярод асноўных задач — клопат аб культурным і этнічным развіцці членаў аб'яднання. Важнай задачай з'яўляецца адкрыццё класаў грэчаскай мовы ў сярэдніх школах у месцах кампактнага пражывання грэкаў, а таксама падрыхтоўка выкладчыкаў па мове, танцах і спевах. Грамадскае аб'яднанне «Пелапанес» мае цесныя сувязі з грэчаскімі аб'яднаннямі Расіі, Украіны, Казахстана, Грузіі, Арменіі, Малдовы, Літвы, Латвіі. Наладжаны таксама сувязі з Грэцыяй, грэчаскімі дыяспарамі ў Аўстраліі, Нідэрландах, Германіі, Італіі, Чэхіі, у краінах Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі. Прадстаўнікі грамадскага аб'яднання «Пелапанес» актыўна прымаюць удзел у рабоце Сусветнага з'езда Панцыйскага элінізму (1999, 2002, 2006, 2009, 2012). У 2010 г. зарэгістравана Беларускае маладзёжнае аб'яднанне грэкаў «Арганаўт».

Паколькі этнічных грэкаў у Беларусі няшмат, таварыствы імкнуцца аб'яднаць не толькі грамадзян Беларусі, якія маюць грэчаскія карані, але і ўсіх зацікаўленых у вывучэнні і прапагандзе грэчаскай культуры, мовы, традыцый. На базе Мінскай бібліятэкі №1 імя Л.М. Талстога

створаны куток грэчаскай літаратуры, у якім прадстаўлены падручнікі па грэчаскай мове, а таксама буклеты і папулярная літаратура пра Грэцыю з фондаў аб'яднання «Алкестыда». З 2011 г. у Мінскім лінгвістычным універсітэце адкрыты курсы грэчаскай мовы. У Маладзечне пры аб'яднанні «Пелапанес» працуюць бібліятэка і фільматэка; у гэтым раённым цэнтры, а таксама у пас. Чысць Маладзечанскага раёна 16 школьнікаў вывучаюць грэчаскую мову. У розных гарадах дзейнічаюць нацыянальныя творчыя калектывы: харэаграфічны ансамбль «Вясна» пры каледжы мастацтваў у Магілёве (з 2000 г.), ансамблі «Алкестыда» ў Мінску (з 2000 г.) і «Белыя Крылы» ў Маладзечне (з 2002 г.). Праводзяцца спартыўныя мерапрыемствы за мяжой: у 2009 г. беларуская грачанка К. Бязмен, якая прымала ўдзел у Сусветных алімпійскіх гульнях школьнікаў Грэцыі і грэчаскіх дыяспар («Мафітыяда»), выйграла сярэбраны медаль па настольным тэнісе. У 1999—2011 гг. на аздараўленчы адпачынак у Грэцыю было накіравана 125 дзяцей членаў аб'яднання «Пелапанес».

ДАГЕСТАНЦЫ

ДАГЕСТАНЦЫ, агульная назва народнасцей, якія жывуць у Рэспубліцы Дагестан у Расійскай Федэрацыі. Дагестан — у перакладзе «краіна гор» — цягнецца ўздоўж Каспія ад Астрахані да Азербайджана з найстарэйшым у Расіі горадам Дэрбент, які ў 2015 г. адзначыў 2000-годдзе.

Паўднёвы фарпост Расіі Дагестан унікальны — што ні горнае селішча, то са сваімі традыцыямі, майстрамі: сяло ювеліраў-золатакавалёў, канатаходцаў, дываншчыц, ганчароў і інш. У рэспубліцы 12 дзяржаўных моў, на якіх навучаюцца дзеці ў школах, выходзяць газеты, часопісы, перадачы на тэлебачанні, працуюць тэатры і яшчэ 14, якія не маюць свайго пісьменства, але тысячагоддзямі беражліва захоўваюцца носьбітамі гэтых моў; тут адметнай рысай з'яўляецца шанаванне старэйшых і паважлівае стаўленне да жанчыны; тут народнасці вызнаюць розную веру і стагоддзямі жывуць у міры. Што ж тычыцца прыгажосці прыроды, то гэта асобная размова: стэпы, барханы, якія курацца, Аграханскі заліў, дзе зімуюць пералётныя птушкі, вадаспады і кантоны, рэліктавыя гаі, горы

вышынёй больш за 4 тысячы метраў, нарэшце, Каспійскае мора, з пляжамі з залатым пяском...

Дагестан славіцца выдатнымі вучонымі, паэтамі, спартсменамі. Беларускія дагестанцы таксама высока трымаюць сцяг беларускага спорту на міжнароднай арэне. На якой бы ніве ні працавалі дагестанцы, яны паказваюць сябе з лепшага боку, калі займаюць высокія пасады і дамагаюцца прыкметных вынікаў у працы, уліўшыся ў адзіную беларускую сям'ю.

Дагестанцы на гасціннай зямлі Беларусі апынуліся па розных прычынах: былі накіраваны сюды пасля заканчэння ВУУ, прыехалі на працу або службу як спецыялісты. Некаторыя прыехалі да сваіх родных або знаёмых і засталіся тут жыць; аселі на беларускай зямлі спартсмены і трэнеры, ёсць прадстаўнікі бізнесу, прадпрыемальнікі. Пражываюць дагестанцы ў асноўным ва ўсіх абласных цэнтрах рэспублікі, шмат хто з іх у сталіцы — Мінску.

Яны лічаць, што Беларусь — стабільная і надзейная краіна, дзе іх сем'і могуць спакойна жыць і працаваць, дзе

ўлада робіць усё магчымае, каб чалавеку жылося годна і камфортна.

Зарэгістраванае ў Беларусі ў 2002 г. міжнароднае грамадскае аб'яднанне (МГА) «Горо», аснову якога складаюць больш за дзесяць нацыянальнасцей толькі адной краіны гор — Дагестана, а ў склад уваходзяць прадстаўнікі і іншых нацыянальнасцей, на працягу многіх гадоў робіць усё, каб беларусы даведаліся як мага больш пра ўнікальны край. Уся Беларусь ахоплена дагестанскімі мерапрыемствамі: так, лезгінскія мерапрыемствы праводзяцца ў Віцебску, кумыкскія — у Гродне, даргінскія — у Брэсце, аварскія — у Магілёве, а агульнадагестанскія святы і акцыі — у Мінску. Аб'яднанне «Горо» штогод арганізоўвае «Лістападаўскія гамзатаўскія чытанні», прысвечаныя найвялікшаму паэту сучаснасці, народнаму паэту Дагестана Расулу Гамзатаву, літаратурна-музычныя вечарыны, прысвечаныя класікам дагестанскай літаратуры, і не толькі ў сталіцы Беларусі, а і ў абласных гарадах. Праходзяць творчыя сустрэчы са студэнтамі ВНУ, навучэнцамі гімназій і школ. Па ініцыятыве МГА «Горо» за апошнія гады падпісаны дамовы аб супрацоўніцтве паміж гімназіямі гарадоў Мінска і Махачкалы, саюзамі пісьменнікаў Беларусі і Дагестана. На дзесяць дагестанскіх моў перакладзены творы класікаў беларускай літаратуры, а таксама Ф. Скарыны, а з дагестанскіх моў — на беларускую, выдадзены кнігі.

МГА «Горо» — пастаянны лаўрэат рэспубліканскіх фестываляў нацыянальных культур.

У сувязі з асаблівай датай для ўсяго чалавецтва — 70-годдзем Вялікай Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне — беларускія дагестанцы з гонарам і ўдзячнасцю яшчэ раз успаміналі сваіх землякоў, якія пралівалі кроў, абараняючы і вызваляючы ад фашыстаў Беларусь, многія з іх назаўжды засталіся ляжаць у беларускай зямлі. Гэта — абаронцы Брэсцкай крэпасці, героі, пахаваныя ў брацкіх магілах у населеных пунктах Копці, Дуброўна, Ліпаўцы Віцебскай вобласці і многіх іншых гарадах і раёнах Беларусі. Дагестанцы ганарацца землякамі, якія

адзначаны высокімі дзяржаўнымі ўзнагародамі за ўдзел у партызанскім руху на тэрыторыі Беларусі: Сунгурам Акаевым, Газімагамедам Гамзатавым, Хіясам Гасанавым, Мікалаем Гардзіенкам, Шыхшэрыфам Мірзабекавым; Героямі Савецкага Саюза Ісаем Ілазаравым, Якубам Сулейменавым, лётчыкам Аляксандрам Сіткоўскім, Героем Савецкага Саюза, ганаровым грамадзянінам Рагачова Эльмурзой Джумагулавым, а таксама Абдулам Вагабавым, які ўдастоены высокага звання «Ганаровы грамадзянін г. Гродна» за выдатныя дасягненні ў працы ў нашы дні, і генерал-маёрам авіяцыі ваенным лётчыкам Ахмедам Махмудавым.

КАЗАХІ

КАЗАХІ (саманазва қазақтар), нацыя, асноўнае насельніцтва Рэспублікі Казахстан (11 млн. чалавек). Агульная колькасць казахаў у свеце звыш 14,6 млн. чалавек Жывуць у Кітаі (1,7 млн. чалавек), Узбекістане (1,1 млн. чалавек), Расіі (650 тыс. чалавек), Манголіі (звыш 100 тыс. чалавек), Туркменістане (да 40 тыс. чалавек) і інш. Гавораць на казахскай мове цюркскай моўнай групы. Вернікі пераважна мусульмане-суніты. Паводле перапісу 2009 г. у Рэспубліцы Беларусь пражывала 1355 грамадзян казахскай нацыянальнасці.

У Беларусі казахі вядомы пераважна з часоў Вялікай Айчыннай вайны, калі яны як грамадзяне агульнай краіны — СССР — удзельнічалі ў абароне і вызваленні Рэспублікі, у партызанскім руху: усяго ў складзе партызанскіх атрадаў на тэрыторыі Беларусі ваявала больш за 1,5 тыс. выхадцаў з Казахстана. У баях за Беларусь 80 з іх удастоены звання Героя Савецкага Саюза.

◀ Члены дагестанскага міжнароднага грамадскага аб'яднання «Горо» (трэці злева — старшыня аб'яднання Х.Г. Асадулаеў).

У ліку герояў-казахстанцаў І. Айтыкаў (бюст у Полацку), А. Жанзакаў (пахаваны ў в. Заскаркі Полацкага раёна), А. Ібраеў (пахаваны ў в. Свіслач Гродзенскага раёна), С. Іскаліеў (загінуў у Быхаўскім раёне, надпіс у яго гонар на мемарыяле «Лудчыцкая вышыня»), Б. Ісханаў, Т. Каўмбаеў, Т. Кенжэбаеў, К. Мамутаў (ганаровы грамадзянін Рагачова, помнік у мікрараёне Уручча ў Мінску), К. Нуржанаў (пахаваны ў в. Дзярэчын Зэльвенскага раёна), С. Шакіраў і інш. Б. Бейксбаеў удастоены звання Героя Расіі. Помнікі і магілы землякоў, якія загінулі ў Вялікую Айчынную вайну, з'яўляюцца найбольш значымі і памятнымі месцамі для казахаў — грамадзян Беларусі. Мінскай школе №143 прысвоена імя казахскага пісьменніка М. Аўэзава, а каля школы яму ўстаноўлены помнік.

Казахі сталі пасяляцца на сталае жыхарства ў Беларусь у сярэдзіне XX ст., дзе заставаліся пасля вучобы ці заканчэння службы ў Савецкай Арміі, накіроўваліся на працу. Казахі Беларусі ў асноўным належаць да найбольш адукаваных пластоў насельніцтва буйных гарадоў. Многія з іх жывуць у сталіцы Беларусі — Мінску, а таксама ў Брэсце, Гомелі, Магілёве, Гродне, Лідзе і інш. Для захавання сваёй культурнай спадчыны яны ствараюць нацыянальна-культурныя аб'яднанні.

Па ініцыятыве казахскай дыяспары ў 1999 г. было створана міжнароднае грамадскае аб'яднанне «Елімай» («Бацькаўшчына»), у 2004 г. пераўтворанае ў міжнароднае грамадскае аб'яднанне казахаў «Ата-мекен». Казахская дыяспара акрамя беларускіх свят адзначае і святы сваёй гістарычнай радзімы: 30 жніўня — Дзень Канстытуцыі, 16 снежня — Дзень незалежнасці Рэспублікі Казахстан, 1 снежня — Дзень першага Прэзідэнта Рэспублікі Казахстан, 22 сакавіка — «Наўрыз» і інш. У беларускіх казахаў ёсць сваё неафіцыйнае свята, якое адзначаецца ў ліпені — «Шанырак», што азначае «Купал юрты» (сімвалізуе сямейны ачаг).

Казахстанска-беларускае супрацоўніцтва ў культурна-гуманітарнай сферы ажыццяўляецца на аснове міжуродавага пагаднення «Аб супрацоўніцтве ў галіне культуры, навукі і адукацыі» ад 1996 г. і «Пагаднення паміж Міністэрствам культуры, інфармацыі і грамадскай згоды Рэспублікі Казахстан і Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь аб супрацоўніцтве ў галіне культуры і мастацтва» ад 1999 г. У 2000-я гг. стала больш інтэнсіўным культурнае супрацоўніцтва паміж Рэспублікай Казахстан і Рэспублікай Беларусь. У 2008—2009 гг. у Беларусі і Казахстане праходзілі Дні культуры кожнага боку. У 2009—2012 гг. Беларусь наведалі розныя творчыя калектывы і майстры мастацтваў Казахстана, сярод якіх ансамбль «Гульдэр», скрыпач М. Бісенгаліеў, піяніст Ж. Аўбакірава, эстрадная спявачка Р. Рымбаева, народны паэт Казахстана А. Сулейменаў і многія інш. Са свайго боку беларускіх майстроў культуры неаднаразова запрашалі ў Рэспубліку Казахстан. У Мінску пры Беларускай нацыянальнай тэхнічнай універсітэце дзейнічае Цэнтр казахскай мовы, гісторыі і культуры імя Абая, а ў Астане пры Еўразійскім нацыянальным універсітэце імя Л. Гумілёва — Цэнтр беларускай мовы і культуры. Таксама створаны навуковы-адукацыйны кансорцыум паміж ВНУ і навукова-даследчымі інстытутамі Казахстана і Беларусі, у Праграму навукова-тэхнічнага супрацоўніцтва на 2012—2013 гг. увайшло 38 праектаў.

▶ Удзельнікі мастацкай самадзейнасці карэйскай дыяспары.

◀ Удзельнікі мастацкай самадзейнасці казахскай дыяспары.

КАРЭЙЦЫ

КАРЭЙЦЫ (саманазва ханчук сарам, каро сарам), нацыя, асноўнае насельніцтва Карэйскага паўвострава, жыхары Карэйскай Народна-Дэмакратычнай Рэспублікі і Рэспублікі Карэя. Большасць вернікаў — будысты і хрысціяне, як філасофска-этычнае вучэнне пашырана канфуцыянства. Паводле перапісу 2009 г. у Беларусі пражывае 541 кареец.

На тэрыторыі Беларусі асобныя карэйскія сем'і сталі з'яўляцца ў канцы 1930-х — пачатку 1940-х гг., але асноўная маса карэйцаў прыбыла ў 1950-я гг. з Сярэдняй Азіі для аднаўлення зруйнаваных у час Вялікай Айчыннай вайны гарадоў. Сярод прыехаўшых было шмат вайскоўцаў, а таксама выпускнікоў навучальных устаноў, размеркаваных на працу ў Беларусь.

На тэрыторыі Расійскай імперыі (пераважна ў Примор'і) карэйцы сталі перасяляцца ў 2-й палавіне XIX ст., але найбольш актыўна з пачатку XX ст. пасля анексіі Карэі Японіяй. У 1937 г. яны былі дэпартаваны ў Сярэднюю Азію па лжывым абвінавачанні ў шпіянажы на карысць Японіі (у 1993 г. Вярхоўны Савет Расійскай Федэрацыі прызнаў акты аб іх дэпартацыі незаконнымі).

З-за малалікасці карэйцаў у іншаэтнічным асяроддзі і адсутнасці кантактаў з гістарычнай радзімай большасць прадстаўнікоў гэтага народа падверглася моўнай і культурнай асіміляцыі. У сярэдзіне 1980-х — пач. 1990-х гг. у сувязі з палітыкай перабудовы і дэмакратызацыяй грамадска-палітычнага жыцця ў СССР пачаўся працэс абуджэння нацыянальнай самасвядомасці і адраджэння нацыянальных культур розных этнічных груп, у тым ліку карэйцаў. У Беларусі з'явіліся нацыянальна-культурныя грамадскія аб'яднанні. У 1991 г. была створана гарадская «Асацыяцыя беларускіх карэйцаў» (у 1993 г. афіцыйна зарэгістравана як рэспубліканскае грамадскае аб'яднанне) з мэтай вывучэння мовы, культуры, гісторыі і традыцый Карэі.

МАЛДАВАНЕ

МАЛДАВАНЕ (саманазва малдавень), нацыя, асноўнае насельніцтва Рэспублікі Малдова (больш за 2,565 млн. чалавек). Агульная колькасць малдаван у свеце больш за 3,35 млн. чалавек. Жывуць ва Украіне (258,6 тыс. чалавек), Расіі (172,3 тыс. чалавек), Італіі (68,59 тыс. чалавек) і інш. Гавораць на румынскай мове раманскай моўнай групы. Вернікі пераважна праваслаўныя. Паводле перапісу 2009 г. у Рэспубліцы Беларусь пражывалі 3465 малдаван.

У Беларусі малдаване з'явіліся ў асноўным пасля Вялікай Айчыннай вайны як грамадзяне адзінай краіны — СССР. У 1992 г. зарэгістравана грамадскае аб'яднанне «Абшчына «Малдова». Структурныя падраздзяленні аб'яднання ёсць у Гродне, Магілёве, Маладзечне, Рэчыцы, Брэсце.

Дэлегацыя малдаван на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

У мінскай бібліятэцы №4 імя М. Гоголя сфарміраваны фонд малдаўскай літаратуры. Тут дзейнічае малдаўская суполка, якая праводзіць розныя мерапрыемствы. Наладжана супрацоўніцтва гэтай бібліятэкі з бібліятэкай імя М. Ламаносава ў Кішынёве. У Мінску пры аб'яднанні «Абшчына «Малдова» створаны вакальная група «Плай» («Радзіма»), танцавальны ан-

самбль «Букурэя» («Радасць»), танцавальны дуэт «Прыеценія» («Дружба»); у Маладзечне — вакальная група «Дойна», у Рэчыцы — вакальны ансамбль «Стугураш» («Гронка»). Беларускія малдаване штогод святкуюць асноўныя дзяржаўныя святы Малдовы: 27 жніўня — Дзень незалежнасці, 31 жніўня — Дзень мовы, 1 сакавіка — Мэрцышор (свята вясны).

ЧУВАШЫ

ЧУВАШЫ сталі прызджаць у Беларусь на сталае месца жыхарства пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Да пачатку Вялікай Айчыннай вайны былі адзінкавыя выпадкі.

Асноўная частка чувашоў пераехала ў Беларусь пасля вайны. Пераважна гэта былі спецыялісты народнай гаспадаркі, якія атрымалі накіраванне на працу пасля заканчэння ВУ, афіцэры Савецкай Арміі і салдаты, якія пасля службы засталіся жыць у Беларусі. Згодна з перапісам 2009 г. у краіне жылі 1277 чувашоў.

Зараз каля 400 чувашоў жывуць у Мінску, астатнія — у розных гарадах Беларусі, большай часткай у абласных цэнтрах. Нязначная колькасць чувашоў жыве ў сельскай мясцовасці. У 1999 г. было створана грамадскае аб'яднанне «Суполка беларускіх чувашоў «Атал» («Волга»». У пачатку 2007 г. зарэгістравана аб'яднанне чувашоў «Шупашкар» («Белы горад»). Мэты аб'яднанняў — вывучэнне гісторыі, звычаяў і традыцый чувашскага народа, развіццё культурных сувязей паміж Беларуссю і Чувашыяй.

Шэсце дэлегацыі чувашоў на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

Шэсце дэлегацыі эстонцаў на Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне.

ЭСТОНЦЫ

Эстонцы (саманазва ээстласед eestlased) — нацыя, асноўнае насельніцтва Эстонскай Рэспублікі. У Беларусі жывуць 407 чалавек (перапіс 2009). Масавое перасяленне эстонцаў у Беларусь адбылося ў 1860—1870-я гг. Эстонцы кампактна асядалі ў Аршанскім павеце.

У Беларусі ў 1928—1929 гг. больш за 500 эстонцаў жылі на Лёзненшчыне, дзе з 1926 г. дзейнічалі эстонскія нацыянальныя школа і народны дом, з 1932 г. — нацыянальны эстонскі калгас «Інтэрнацыянал».

Веручыя эстонцы на Беларусі пераважна лютэране. Асноўны занятак — сельская гаспадарка. У канцы 1930-х — 1940-я гг. колькасць эстонцаў паменшылася ў выніку рэпрэсій і выезду ў Эстонію. У 1970 г. у Беларусі жылі 854 чалавекі, у 1979 — 742 (звесткі перапісу). У 1989 г. большасць эстонцаў жылі ў Мінску (да 200 чалавек) і Віцебскай вобласці (141 чалавек).

З 1997 г. дзейнічае грамадскае аб'яднанне «Абшчына беларускіх эстонцаў».

Эстонцы, што жывуць у месцах былога кампактнага пражывання ў сельскай мясцовасці, і пазнейшыя мігранты захоўваюць пэўныя асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры, эстонскую мову.

Традыцыі талерантнасці, якія на працягу стагоддзяў складваліся ў беларускім грамадстве, зрабілі магчымым захаванне міжэтнічнага і міжканфесійнага дыялогу і міру ў нашай краіне. І гэта дазваляе плённа і стабільна развіваць культуру і эканоміку нашай роднай Беларусі, стварае добрыя ўмовы для добрасуседскіх адносін з іншымі краінамі.

Для сучаснага чалавека навакольны свет перастае быць таямнічым. З кожным днём пашыраецца інфармацыйная прастора. З дапамогай інтэрнэта, тэлебачання мы можам кожны дзень бачыць невядомыя нам раней народы, іх лад жыцця, рэлігію, мастацтва. Сучасны свет стаў больш цесны. І рана ці позна мы сустрэнем на сваім шляху прадстаўнікоў незнаёмых раней традыцый.

Каб лепей зразумець культуру гэтых народаў, знайсці глебу для міжкультурнага дыялогу, трэба паспрабаваць глыбей пазнаёміцца спачатку з культурай народаў сваёй роднай краіны а потым, у параўнаннях, знайсці адказы на ўзнікаючыя пытанні. Аўтары спадзяюцца, што гэта кніга будзе карысная чытачам у разуменні этнічнай і культурнай разнастайнасці нашага свету.

Змест

Беларусы і этнічныя супольнасці, якія стагоддзямі жывуць у Беларусі	16
---	----

Беларусы (С.У. Грунтоў)	18
Рускія (Г.І. Цяпкова)	40
Палякі (А.У. Верашчагіна)	50
Украінцы (І.В. Раманенка)	64
Яўрэі (С.У. Грунтоў)	80
Татары (В.В. Шэйбак)	96
Немцы (Н.С. Бункевіч)	110
Літоўцы (Ю.І. Внуковіч)	118
Латышы (Н.С. Бункевіч)	126
Цыганы (В.В. Шэйбак)	134

Этнічныя супольнасці, якія стварылі свае дзяспары ў Беларусі ў XX стагоддзі	142
---	-----

Азербайджанцы	144
Армяне	146
Грузіны	149
Грэкі	151
Дагестанцы	154
Казахі	155
Карэйцы	157
Малдаване	158
Чувашы	160
Эстонцы	161

Навукова-папулярнае выданне

Сучасная Беларусь

Гурко Аляксандр Віктаравіч, **Верашчагіна** Аляксандра Уладзіміраўна,
Грунтоў Сяргей Уладзіміравіч і інш.

Беларусь. Этнічныя супольнасці

Адказы за выпуск Ю.В. Бажэнаў

Рэдактар І.Б. Клепікаў

Мастацкае афармленне: А.П. Сітайла

Мастацкі рэдактар І.А. Грынё

Камп'ютарная вёрстка: А.А. Архіповіч, А.П. Сітайла

Карэктары: І.М. Гудава, С.М. Несцярэнка, В.М. Чудакова

Падпісана да друку 29.09.2017. Фармат 50×100^{1/8}.

Папера мелаваная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 18,98. Ул.-выд. арк. 15,80. Тыраж 1500 экз.

Заказ 2489.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі»
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/1 ад 08.07.2013.
Зав. Калініна, 16, 220012, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларускі Дом друку».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/102 ад 01.04.2014.

Пр-т Незалежнасці, 79, 220013, г. Мінск,
Рэспубліка Беларусь.

ISBN 978-985-11-1019-9

9 789851 110199

БЕЛОРУССКАЯ АНТИНАЦИСТСКАЯ КАМПАНИЯ